Psihologie practică

FRANÇOISE DOLTO

Ce să le spunem copiilor

când sunt foarte mici
când sunt triști
când sunt bolnavi
când se bucură

3 TREI

Françoise Dolto

Ce să le spunem copiilor

când sunt foarte mici
când sunt bolnavi
când se bucură
când sunt trişti

Traducere din franceză de

Delia Şepeţean Vasiliu

Editori:
SILVIU DRAGOMIR
VASILE DEM. ZAMFIRESCU

Director editorial:
MAGDALENA MĂRCULESCU

Coperta colecției:
FABER STUDIO (S. Olteanu, B. Hațeganu, D. Dumbrăvician)

Redactor:
ALEXANDRA HÂNSA

Director producție:
CRISTIAN CLAUDIU COBAN

Dtp:
MARIAN CONSTANTIN

Corectură:
SÎNZIANA DOMAN

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
DOLTO, FRANÇOISE
Ce să le spunem copiilor : când sunt foarte mici, când sunt bolnavi, când se bucură, când sunt triști / Françoise Dolto ; trad.: Delia Șepețean Vasiliu. - Ed. a 2-a. - București : Editura Trei, 2005
ISBN 978-973-707-339-6
I. Șepețean-Vasiliu, Delia (trad.)
159.922.7

Această ediție este bazată pe *Tout est langage*, de Françoise Dolto, Éditions Gallimard, Paris, 1994

C.P. 27-0490, București
Tel./Fax: +4 021 300 60 90
e-mail: comenzi@edituratrei.ro
www.edituratrei.ro

ISBN 978-973-707-339-6

Prefață

Prezentăm în paginile ce urmează ediția revăzută și corectată a cărții apărute (la Editura Vertiges/Carrère) în anul 1987, care reia conținutul unei conferințe susținute de Françoise Dolto în 1984 la Grenoble, precum și al dezbaterii care i-a urmat, sub titlul: „A spune și a face. Totul este limbaj. Importanța cuvintelor adresate copiilor sau rostite în prezența lor".

În mod cert, edițiile anterioare au necesitat o revizuire. Pentru a da o idee despre această nevoie, să menționăm doar faptul că nu puține au fost situațiile în care i s-au atribuit lui Françoise Dolto cuvinte rostite în realitate de auditoriul său și invers. Este o dovadă a lipsei de atenție cu care a fost tratată activitatea editorială în primele versiuni.

Revizuirea acestui text nu a fost totuși o sarcină ușoară. Într-adevăr, până unde trebuia să mergem (sau să nu mergem) în reluarea unei versiuni scrise pe care autoarea o autorizase ca atare la vremea respectivă, în ciuda inabilităților, a nenumăratelor greșeli de tipar și a erorilor încă prezente în text?

Am decis să procedăm așa cum se obișnuiește în astfel de situații și în conformitate cu opțiunile prezentei colecții, adoptând prin urmare o strategie minimală ce presupune ca regulă generală cât mai puține intervenții în textul inițial, rezumându-ne în consecință la modificările impuse de asigurarea unei totale lizibilități a textului. Este adevărat că această misiune a fost îngreunată de situația concretă, și anume de necesitatea de a da o formă scrisă unei comunicări inițial orale. Ne-am confruntat astfel cu problema de a nu altera în nici un fel spontaneitatea și verva, atât de caracteristice stilului vorbit al autoarei. Așa se face că am fost puși în situația de a lăsa neschimbate, de pildă, pasaje întregi care transmiteau în primul rând pasiunea exprimării unei idei, asociațiile unei reflecții ce înaintează în salturi. Sau, altădată, acolo unde înlănțuirile logice nu erau explicite, am renunțat să introducem un articulator care ar fi restrâns excesiv interpretarea, preferând să păstrăm textul ca atare, în ciuda ambiguităților sale aparente.

Mai important este însă să reținem faptul că textul astfel obținut ne permite să descoperim un aspect prea puțin cunoscut al multiplelor modalități prin care Françoise Dolto și-a desfășurat activitatea și și-a transmis învățăturile. De pildă, mobilul neobositelor ei peregrinări peste tot unde avea ocazia să își facă cunoscut mesajul privitor la ceea ce era pentru ea vestea bună adusă de psihanaliză, în special acolo unde acest lucru putea sluji „cauza copiilor". Într-adevăr, începând cu anii '70, Françoise Dolto s-a arătat întotdeauna disponibilă ori de câte ori a fost solicitată să vorbească despre experiența ei, să își exprime punctele de vedere, să își dea concursul la rezolvarea problemelor unora sau altora, in-

diferent dacă era vorba despre practicieni ai muncii cu copilul, cadre didactice, educatori etc. Cu excepția câtorva călătorii în străinătate (Quebec, America Latină, Polonia, Grecia...), Françoise Dolto a străbătut în lung și în lat Hexagonul, acceptând să meargă în creșe, școli, instituții psihoeducative, mereu gata să răspundă atât întrebărilor profesioniștilor, cât și celui mai divers auditoriu, începând cu marele public și terminând cu psihologii și psihanaliștii aflați în stagii de formare, cu asistenții sociali etc. Rămâne ca biografii să reconstituie drumul astfel parcurs de această adevărată militantă a inconștientului, de fiecare dată când ea socotea că acesta poate deveni o cale de eliberare a subiectului pentru participarea la viața socială.

Cu siguranță, Françoise Dolto nu este singura care socotește că psihanaliza nu se adresează doar psihanaliștilor, ci că ea trebuie, dimpotrivă, să rămână larg deschisă și accesibilă tuturor celor care pot să beneficieze de mesajul ei uman. Însă ea avea în plus acel talent deosebit care îi permitea să fie pe deplin prezentă și pilduitoare atât în cadrul unor colocvii savante, cât și cu ocazia întrebărilor puse de oamenii obișnuiți, după cum se poate vedea în această carte în care răspunde unui public în bună măsură lipsit de pregătirea necesară.

Surprinzător rămâne faptul că pentru Françoise Dolto aspectul propriu-zis tehnic al activității sale psihanalitice, clinice și teoretice și-a găsit o prelungire naturală, directă sau indirectă, în răspunsurile date interlocutorilor venind din zone foarte diverse, inclusiv cele exterioare analizei, în măsura în care problema respectului față de subiectul copil era în joc. Așa se explică caracterul singular și compozit al acestui volum, în care descoperim

opinii inspirate bineînțeles de experiența analitică, ca și de teoretizarea acesteia, retransmise însă în scopuri pedagogice, educative sau psihosociale.

Nu avem însă nici pe departe de-a face doar cu rețete sau sfaturi pentru viața de zi cu zi. Cartea de față are, dimpotrivă, mai degrabă menirea de a ne aminti că o teorie nu își probează valabilitatea decât în măsura în care se înscrie în lumea faptelor, în speță a faptelor psihoeducative și sociale, demonstrându-și acolo pertinența și eficacitatea, confirmându-și valențele terapeutice. Este important să reținem faptul că Françoise Dolto nu ține o lecție magistrală de la înălțimea autorității pe care i-o dă propria experiență. Felul în care ea intră în jocul întrebărilor și răspunsurilor dezvăluie mai curând modul ei propriu de a fi prezentă atunci când îl ascultă pe Celălalt, mod care se reflectă până și în conținutul răspunsului pe care îl dă. Contrar unei confuzii curente, tezele ei nu devin astfel niște enunțuri dogmatice, valabile odată pentru totdeauna, ci sunt mai curând enunțări formulate în contextul relației sale cu interlocutorul, răspunsuri ce țin seama și de inconștientul celuilalt, de ceea ce acesta nu spune în ceea ce spune, și care își fac loc într-o înlănțuire relațională de idei. Suntem în prezența unei cărți impregnate de felul în care ea îl percepe pe Celălalt (în cadrul transferului).

Ar fi deci o mare greșeală să considerăm că avem de-a face doar cu un discurs pragmatic, interesat să răspundă numai preocupărilor acțiunii educative de bază (presupunând, de altfel, că acest lucru ar reprezenta o sărăcire a gândirii...). Intervin, fără îndoială, și unele observații, unele recomandări, unele sfaturi, și aceasta la toate nivelurile, în funcție de diferitele întrebări care îi

sunt adresate. Ceea ce nu înseamnă însă că se împuținează sau dispare referința constant afirmată la psihanaliză, în așa fel încât discursul lui Françoise Dolto, oricât de apropiat ar fi în conținutul său de viața de zi cu zi, rămâne în permanență în contact cu cadrul practic și de gândire prin care își dobândește adevăratul sens. Este în consecință surprinzător să constatăm felul în care Françoise Dolto reușește totuși, de-a lungul unei întregi zile în care răspunde celor mai disparate întrebări, să distileze esența însăși a ceea ce constituie pentru ea psihanaliza, în primul rând accentul pus pe rolul simbolisticii în devenirea și dezvoltarea subiectivă a ființei umane, pe funcția tatălui ca terț în raport cu mama — ca și pe consecințele absenței acestuia sub forma derivei psihotice —, pe respectarea dorinței încă de la cea mai fragedă vârstă etc.

Ambiția teoretică doctrinară afirmată cu această ocazie — în public — este rezumată în formula: totul este limbaj. Simplitatea formulei lasă să se întrevadă în spatele ei un discurs mult mai complex, a cărui rezonanță nu poate dura dacă rămânem la suprafața enunțului. Vom reține în primul rând recomandarea — prea adesea banalizată sau deformată — de „a vorbi cu copilul". Françoise Dolto nu obosește să repete cât este de necesară, în orice împrejurări (chiar dramatice), această vorbă adresată expres copilului sau rostită în prezența lui. Însă formula „totul este limbaj" înseamnă mult mai mult, ea presupune identificarea modalităților prin care, la un alt nivel fundamental, copilul exprimă sau lasă să se exprime ceea ce uneori nu poate fi semnificat altfel (și nu este vorba doar de eternul joc la nivel psihosomatic). Afirmația conform căreia totul este limbaj vine de fapt

să susțină, în vecinătatea conceptuală a lui Lacan, importanța și primordialitatea cuvântului chiar în incidențele sale corporale, acolo unde până și corpul poate exprima acea simbolicitate relațională proprie funcționării subiectului uman, încă de la cea mai fragedă vârstă. Pentru ființa umană, totul capătă sens, un „sens limbaj", chiar și la nivelul corpului, al cărnii. Și astfel corpul se subiectivează, devenind corpul unui subiect care spune „eu".

Vom putea, prin urmare, să înțelegem fiecare în felul nostru, așa cum face și Françoise Dolto, modul în care, în această înlănțuire intrinsecă dintre corp și limbaj, cuvântul se face carne, iar carnea devine, pentru fiecare subiect în parte, purtătoarea cuvântului.

*Gérard Guillerault**

* Gérard Guillerault este psihanalist și membru al Școlii freudiene din Paris. A urmat cursurile ținute de Françoise Dolto și a participat la inițierea proiectului intitulat *La Maison Verte*. În prezent, este psihoterapeut (pentru copii) la spitalul Trousseau. Pe lângă diverse articole și conferințe, a publicat o lucrare în legătură cu imaginea corpului (la Françoise Dolto): *Le Corps psychique [Corpul psihic]*, Ed. Universitaires, 1989, care urmează a fi reeditată.

Cuvânt înainte

Această carte este „transcrierea" unei conferințe ținute la Grenoble, la 13 octombrie 1984, în fața unor psihologi, medici și asistenți sociali[1]. Îmi propusesem să sensibilizez acest segment important al populației, care lucrează în domeniul educației, învățământului sau asistenței acordate copiilor și tinerilor cu probleme fizice, psihice, afective, familiale sau sociale, în ceea ce privește importanța cuvintelor rostite sau nerostite în legătură cu unele evenimente care marchează sau au marcat viața unui copil, de cele mai multe ori fără știința lui și câteodată chiar fără știința celor din jurul lui.

---

[1] Titlul complet al manifestării organizate de către Théâtre-Action, Centrul de creație, cercetare și cultură din Grenoble era: „A spune și a face. Totul este limbaj. Importanța cuvintelor adresate copiilor sau rostite în prezența lor". Transcrierea lucrărilor acestei manifestări a fost ulterior publicată și difuzată de către organizatori. Iar acest text inițial a servit la realizarea și editarea în 1987 a cărții *Totul este limbaj*, cu unele modificări, este adevărat, care introduc o diferență uneori semnificativă față de versiunea originală. Cum însă Cuvântul înainte ne îndreptățește să socotim că modificările respective ar fi putut fi operate de Françoise Dolto însăși, am decis să le păstrăm, chiar și acolo unde textul inițial al transcrierii putea să pară mai explicit sau mai direct.

Doar o mică parte dintre cei prezenți beneficiaseră de o pregătire în domeniul psihanalizei, printre aceștia numărându-se și doamna Combaz, care fusese organizatoarea întâlnirii. Însă cu toții voiau să înțeleagă în ce fel putea psihanaliza să aducă o clarificare a interogațiilor care apăreau zi de zi în activitatea lor relațională cu copiii de care se ocupau în diferite feluri.

Intenția mea era să atrag atenția acestui public de adulți, aflați în contact permanent cu copiii, asupra faptului că ființa umană este înainte de orice o ființă de limbaj. Iar acest limbaj exprimă dorința sa nestăvilită de a întâlni un altul, asemănător sau diferit de ea, și de a stabili cu acest altul o comunicare.

Voiam să îi ajut să înțeleagă că această dorință este mai curând inconștientă decât conștientă. Precum și faptul că limbajul vorbit este un caz particular al acestei dorințe și că, de cele mai multe ori, acest limbaj vorbit denaturează adevărul mesajului, indiferent dacă o face intenționat sau nu. Dar și că efectele acestui joc de măști al adevărului sunt întotdeauna dinamice — adică vitalizante sau devitalizante — pentru persoana aflată în perioada de dezvoltare, altfel spus, copilul respectiv.

Iată problemele pe care intenționam să le pun în lumină cu ajutorul experienței dobândite în urma nenumăraților ani de practică psihanalitică alături de copii, adolescenți, părinți sau tutori, greu încercați și unii, și alții de pe urma unor neînțelegeri reciproce, uneori extrem de timpurii și prin urmare cu atât mai traumatizante pentru viitorul lor.

Rândurile care urmează reprezintă transcrierea revăzută a trei sau patru ore de discuții. Cei prezenți au formulat o serie de întrebări legate de practica lor curentă

de natură educativă sau socială. În ceea ce mă privește, am încercat să lămuresc problemele ridicate din punctul de vedere al dinamicii subiectului ca atare, cu alte cuvinte, copilul, bazându-mă pe problema existențială în legătură cu obiectul, cea care pare să ocupe un loc central în preocupările educatorilor și părinților.

Întotdeauna am socotit că o asemenea formulă reușește să aducă clarificări, în mai mare măsură decât scrierile teoretice, pentru o serie de persoane antrenate în activitatea de asistență socială acordată tinerilor aflați în situații dificile.

Îmi exprim astfel speranța că se va înțelege mai bine rolul „cuvântului adevărat", al adevărului, așa cum este el comunicat de către adulți copiilor care nu numai că îl doresc în mod inconștient, dar și au nevoie de acest adevăr, după cum au și dreptul de a-l auzi. Și acest lucru în ciuda faptului că dorința lor conștientă exprimată în cuvinte, atunci când sunt îndemnați de adulți, preferă tăcerea amăgitoare, generatoare de angoasă, adevărului adesea dureros, dar care, dacă este exprimat și rostit de ambele părți, îi va permite subiectului să se construiască și să se umanizeze.

F. Dolto, *decembrie 1986.*

DOAMNA COMBAZ: *Doamnă Dolto, am deosebita plăcere să vă urez bun venit și să vă mulțumesc că ați acceptat invitația noastră. Sunt foarte fericită să constat numărul mare al celor interesați de tema propusă pentru această întâlnire organizată de Théâtre-Action, Centrul de creație, cercetare și cultură. Ea se înscrie în mod firesc ca o etapă în seria de activități pe care le-am inițiat începând cu 1972, în cadrul proiectului „Cercetare și copilărie".*

Îi dau acum cuvântul invitatei noastre doamna Françoise Dolto, pentru a vă vorbi timp de o oră, după care va urma o pauză, iar apoi le propunem celor prezenți să își exprime punctul de vedere, încercând astfel să creăm o atmosferă de lucru mai firească.

FRANÇOISE DOLTO: Vă mulțumesc că ați venit în număr atât de mare și că sunteți atât de mulți tineri. Îmi face o deosebită plăcere întotdeauna când pot să constat că tinerii sunt interesați de cercetare, de generația care vine după ei, de problema copiilor. Și cum aceasta este tema discuției noastre de astăzi, sunt foarte fericită că auditoriul este reprezentat de persoane care nu sunt încă părinți, deoarece consider că trebuie să reflectăm la proble-

ma propriei noastre copilării depășite înainte de a deveni la rândul nostru părinți, pentru a-i putea întâmpina pe ceilalți, pe cei care vin, nu ca pe propriile noastre replici, ci ca pe o reînnoire într-o altă lume, pentru o cu totul altă viață, aceea a copiilor noștri.

Copiii care se nasc astăzi va trebui să își asume... nu știm defel ce anume! Acesta este aspectul cel mai important al epocii pe care o trăim: domeniul educației se vede obligat să reflecteze, să îi pregătească pe copii pentru o viață despre care nu avem nicio idee, care se transformă constant sub ochii noștri, iar acest proces durează încă de la începutul secolului. (Vorbesc ca o persoană foarte în vârstă, deoarece am într-adevăr experiența unei asemenea persoane.)

Am cunoscut la o vârstă foarte fragedă experiența războiului (1914) și a schimbării radicale a vieții familiale la toate nivelurile sociale. În timpul acelui război, ca și al anilor imediat următori — era cu adevărat ceva revoluționar —, numeroase familii au trăit un mare traumatism. A fost un lucru care m-a marcat în mod deosebit, dar în sens pozitiv. Era vorba despre anumite elemente de limbaj care mă puneau pe gânduri, pe care le observam și care mă intrigau.

A venit apoi cel de-al Doilea Război Mondial, pe care mulți dintre dumneavoastră nu l-au trăit și care în Franța (nu vorbesc decât de Franța, nu știu care au fost urmările lui în alte țări) a aruncat numeroase familii într-o teribilă derută. Existența a două adevăruri statale a dus la divizarea, recunoscută ca atare sau nu, a familiilor, care se priveau unele pe altele cu neîncredere. Și a mai fost acea uriașă suferință datorată despărțirii bărbaților și femeilor ca urmare a mersului războiului, a închisorilor, a lagărelor morții.

În Franța, nu moartea ca atare a fost riscul major, ci moartea relațiilor, și aceasta cu atât mai mult cu cât comunicarea între o parte și cealaltă a țării nu era posibilă decât prin intermediul unor cărți poștale care se reduceau la douăzeci-treizeci de cuvinte.

Această fisurare a legăturilor familiale, a legăturilor conjugale, a legăturilor paterne și filiale datorate despărțirii a fost un lucru teribil. Un argument în sensul suprapunerii dintre fapte și limbaj ar fi, de pildă, cazul acelor copii cărora mama le spunea că tatăl lor este prizonier. O vreme nu aveau nicio veste de la el, tata era la război, și deodată aflau că fusese făcut prizonier. Ei bine, în toate spitalele din Paris, de la o zi la alta, în săptămâna în care sosiseră veștile de la toți acei prizonieri, cabinetele de consultație pentru copii au înregistrat o creștere bruscă a numărului de băieți între cinci și zece, unsprezece ani care au început din nou să facă pipi în pat. Era efectul psihosomatic al rușinii pe care o resimțeau din cauza faptului că aveau un tată care mai bine ar fi fost omorât. Or, ei vedeau pur și simplu că mama lor era fericită că tatăl ajunsese prizonier: ceea ce pentru copil era o adevărată rușine! Prizonier însemna ceva rău, însemna că făcuse un lucru urât. El nu putea în niciun fel înțelege că prizonier „de război" nu este același lucru cu pușcăriaș.

Așa s-a ajuns la acel efort psihoterapeutic desfășurat cu respectivii copii pentru a înțelege până la urmă că eroul lor, tatăl lor plecat la război, fotografiile pe care poate le-au primit, tata în uniformă, toate acestea deveniseră în construcțiile lor mentale o persoană care își părăsise familia. Mama era bucuroasă că nu era acasă. Nu era chiar așa, însă cum el ar fi putut să moară și totuși era în viață, aceasta era foarte bucuroasă când putea spune:

„A, știți, este prizonier". Și atunci copilului i se părea că mama lui înnebunise, se bucura că este prizonier! Prizonier ajunsese să aibă o valoare de seducție.

Așa a început delincvența celor mici, foarte frecventă și ea, însă nu noi ne ocupam de aceștia; pe noi ne interesa delincvența față de sine, adică lipsa de autocontrol, pierderea nivelului necesar de autocontrol al propriului corp, care reflectă un nivel de afectivitate în măsură să asigure continența sfincteriană. Iar pierderea acesteia se traduce la copil printr-un limbaj al lipsei de autocontrol.

Toate mamiferele sunt continente, absolut toate. Incontinența urinară și cea a materiilor fecale nu se manifestă la mamifere decât în cazul unei leziuni neurologice. Numai ființele umane, datorită limbajului și sensului sacru conferit relațiilor lor cu părinții, ajung să facă „pipi în pat și caca în chiloți". Acest lucru nu are nicio legătură cu mamiferul uman, care nu ar face pe el, cum spun mamele, care ar fi continent dacă acest lucru nu ar fi devenit o preocupare, dacă nu s-ar fi dat valoare unui anumit ritm pentru a fi pe placul mamei, căreia copilul îi oferă astfel pipi și caca atunci când le cere. Vacile și taurii nu le cer viteilor și viticelor lor să facă pipi-caca când vor aceștia. Din păcate, pentru a fi pe placul mamelor lor, copiii reușesc această performanță înainte de termen, adică înainte de totala maturizare a sistemului lor nervos.

Pot să vă spun că un copil care nu mai face pe el foarte de timpuriu poate deveni schizofrenie. Am cunoscut un asemenea copil care, după ce a ieșit de la maternitate, nu și-a murdărit niciodată scutecele, niciodată. A devenit schizofrenie: un copil care se născuse pentru a deveni o ființă deosebită! Ființele cele mai delicate, cele mai umanizabile ajung să umple acele

IMP[2]-uri, sunt copiii socotiți arieraţi sau psihotici. Este vorba despre copii deosebit de precoce, comparativ cu alții, în planul afectivității și sensibilității la relație și care — din cauza unei anumite decodări a limbajului dintre ei și părinții ce nu înțeleg defel că au un copil inteligent sau din cauza unor cuvinte auzite prea devreme, cuvinte în măsură să devalorizeze relațiile lor filiale sau sexul pe care îl au (de pildă: disperarea părinților când află la naștere de ce sex sunt aceștia) — sunt profund tulburați de faptul că nu dau satisfacție zeului sau zeiței lor din timpul vieții fetale: părinții care vorbesc în exterior, vocile auzite *in utero* începând cu vârsta de patru luni, toate acestea îi cheamă să se nască pentru a intra în relație cu ei.

Acest fapt reprezintă pentru mulți o descoperire de dată recentă. Pentru mine, este un lucru știut de foarte multă vreme. Am fost o precursoare în acest domeniu și mă bucur foarte mult să constat că acum această înțelegere se generalizează, deși, pe vremea când lucram la spital și chiar și după aceea, oamenii spuneau: „Este puțin într-o ureche!”[3]

Și totuși toți puteau constata că acești copii, care avuseseră deja probleme mai înainte, renășteau într-un anume fel și erau în stare să comunice, deși intraseră deja în-

---

2 IMP: Institut Medico-Pedagogic.

3 Françoise Dolto are cu siguranță dreptate să susțină că a fost o precursoare în ceea ce privește importanța acordată vieții fetale. Bazându-se pe propria experiență, a înaintat în această direcție și a socotit că domeniul de investigație al psihanalizei poate fi extins, acordând importanță lucrurilor legate de arhaicitatea intrauterină (a se vedea cu titlu de exemplu *L'Image inconsciente du corps [Imaginea inconștientă a corpului]*, Le Seuil, 1984, pp. 209–210).
În vremea aceea, după cum singură mărturisește, Françoise Dolto înainta pe această cale cu riscul de a-și atrage zâmbetele și ironia celor

tr-o fază de închidere în ei înşişi, şi aceasta deoarece erau nişte copii foarte precoci care simţeau nevoia să audă că le este recunoscută inteligenţa, cu toate că încă nu erau în măsură să vorbească, care simţeau nevoia să audă că sunt recunoscuţi capabili să înţeleagă limbajul vorbit. Prin urmare, dacă li se vorbea tocmai despre această suferinţă, copiii reuşeau să renască datorită relaţiei de la subiect la subiect stabilită astfel cu ei.

Acest limbaj al refuzului de a se conforma ritmului cerut de părinţi, sau doar de către mamă, se poate dovedi un limbaj salvator pentru subiect, însă acesta din urmă este atunci lipsit de experienţele în măsură să construiască un viitor Eu articulat pe subiect.

---

care considerau toate aceste lucruri cam bizare şi excentrice, inclusiv probabil ale celor aflaţi în perimetrul analitic. Ceea ce nu a împiedicat-o însă să îşi continue activitatea, adunând cu atenţie toate datele care îi puteau confirma ipoteza referitoare la importanţa subiectivă a gestaţiei, în primul rând percepţiile fătului, importanţa modulaţiei vocilor auzite (cea a mamei şi a tatălui) etc. (A se vedea în acest sens „Naissance" [„Naşterea"], in *La Difficulté de vivre [Dificultatea de a trăi]*, Gallimard, 1995, pp. 16–76, precum şi *La Cause des enfants [Cauza copiilor]*, Laffont, 1985, partea întâi, cap. 5 şi partea a doua, cap. 5.) Dincolo de toate acestea, este limpede că relaţia dintre mamă şi copilul pe care îl poartă are pentru Françoise Dolto o valoare emblematică cu totul specială, nu atât în sensul unei anumite idile fuzionale care ar avea loc, ci pentru că aceasta reprezintă începutul întemeierii oricărei comunicări interumane, inclusiv în ceea ce priveşte efectele sale la nivelul inconştientului. În acest sens şi în mod paradoxal, relaţia cu fătul este un fel de model al oricărei relaţii interumane autentice, al oricărui tip de intersubiectivitate, inclusiv atunci când aceasta se poate manifesta în plan verbal (a se vedea *La Difficulté de vivre, op. cit.*, p. 50). Este, prin urmare, deosebit de amuzant să vedem că astăzi este recunoscută, chiar şi în lumea medicală — care altădată o lua peste picior —, importanţa şi atenţia acordată experienţei prenatale, mergându-se până la dezvoltarea unei ramuri medicale specifice fătului. Pe de altă parte, intuiţiile pe care le-a avut Françoise Dolto plecând de la psihanaliză şi-au găsit între timp şi un alt spaţiu de confirmare, o altă prelungire, prin introducerea haptonomiei (pre- şi perinatale).

Deci toți acești copii au început să invadeze cabinetele medicale de la o zi la alta, deoarece mamele lor nu înțelegeau defel ce se întâmpla cu ei, după cum nu înțelegea nimic nici medicul generalist care îi trimitea la cabinetele de neuropsihiatrie, când de fapt menirea lui era să stea de vorbă cu copilul. Însă în acea perioadă medicii generaliști și pediatri nu cunoșteau aceste efecte ale psihologiei, ale structurii etice în formare la un copil, aceste fisuri, aceste traumatisme care, pentru a-i permite să supraviețuiască, îl sileau să se întoarcă la începuturile istoriei lui, la perioada când tatăl său nu avea acel prestigiu. Pentru a putea rămâne sănătos, trebuia să nu mai fie un băiat aflat la începutul vieții sale genitale. Prin urmare, nu-i rămânea decât să facă în continuare pipi și caca, să aibă un comportament perturbat în zona bazinului. Era într-adevăr o suferință a fiului, o suferință care nu se putea exprima în alt mod.

Mai trebuie să adaug că, după câteva zile, mama începea să se mai liniștească cu privire la viața bărbatului ei, mai ales când primea o scrisoare din care afla că acesta nu se plictisea — mă refer în special la acele *stalag*-uri, în care problemele au durat mai puțin decât în *oflag*-uri și în care bărbații au fost acum puși să lucreze la ferme[4]. Ea își dădea imediat seama că bărbatul ei este într-o perfectă stare de sănătate fizică și morală și începea să aibă serioase bănuieli că acesta întreține relații cu femei, ceea ce corespundea adevărului, deci intra la idei, devenea geloasă pe nemțoaice.

---

[4] „*Stalag*" este termenul care desemna în timpul celui de-al Doilea Război Mondial lagărele germane în care erau internați prizonierii de război care nu erau ofițeri, cel de „*Oflag*" (de la *Offizierlager*) fiind folosit pentru ofițeri.

Copiii o auzeau când îi spunea vecinei ce mai face tatăl lor, cât de bine se simte acesta acolo, ce țară grozavă este Germania. Mulți primeau scrisori de la acești tineri prizonieri care spuneau: „Am prilejul să învăț aici cum se cultivă una, cum se cultivă alta". Este adevărat că, lucrând la ferme, bărbații deschideau ochii și urechile în legătură cu politica nazistă deoarece, în special la început, toți acești oameni foarte organizați erau ceva uluitor pentru ei. Mă refer la început; ulterior, când lucrurile s-au deteriorat, situația s-a schimbat...

Pentru a înțelege această descumpănire ce acționa asupra somaticului copiilor, trebuie să înțelegem faptul că orice act sau relatare despre un act cu referire la persoana structurantă a copilului, adică tatăl sau mama lui — persoană bicefală la început care, ulterior, devine ființă umană ca bărbat sau femeie, altfel spus, primele două imagini —, că tot ce se referă la acțiunile acestor persoane, la spusele lor, la comportamentul lor, toate acestea îl vor structura pe copil. Acest lucru nu este nici negativ, nici pozitiv, ci este efectiv, este dinamic, vitalizant sau devitalizant.

Sensul pozitiv sau negativ va decurge din felul în care va fi apreciată reacția copilului. Într-adevăr, dacă mama ar felicita copilul pentru că începe iarăși să facă pipi în pat, și nu i-ar face atâtea reproșuri, totul s-ar încheia în trei sau patru zile. Ar trebui felicitat pentru că reacționează la o veste tulburătoare pentru el, dar în același timp ajutat să înțeleagă că este un lucru de valoare, și nu ceva devalorizant să fii prizonier în timpul războiului, că tatăl lui nu este un netrebnic care e pedepsit de lege pentru că a comis un delict. Nu era prea ușor să faci așa ceva, mai ales atunci când nici tu

nu prea credeai în această „glorificare" a prizonierilor ca atare.

Trebuie să știți că, chiar dacă în calitate de psihanalist nu prea crezi că este un lucru de valoare să te duci să îți ucizi vecinul numai pentru că poartă o altă uniformă, ești obligat să-i spui copilului: „S-a supus îndatoririlor față de patrie, dar apoi a fost prins pentru că nemții erau mai puternici, nu este vina lui, el este foarte curajos!", în sfârșit, tot ce i se poate spune unui copil pentru a justifica faptul că tatăl lui nu a murit în luptă. Copilul ar fi fost foarte mândru să primească o medalie dacă tatăl lui ar fi căzut pe câmpul de luptă, deoarece unora dintre tovarășii lui de joacă li s-a întâmplat așa ceva. Și ce s-au mai lăudat cu asta! „Tatăl tău a ajuns prizonier, al meu a căzut la datorie, ce zici de asta!" etc. Cel al cărui tată căzuse la datorie era grozav, iar celălalt era un nimeni.

Iar un nimeni se poartă ca un nimeni, are un comportament *punk* față de el însuși, face pe el, uită de el, se „cacarisește". Deoarece fenomenul *punk*[5] înseamnă și acest lucru: să te faci remarcat, deoarece să te faci remarcat este sfânt, altminteri, dacă ești numai fiul sau fiica părinților pe care îi ai, ți-e rușine de tine; deci se apasă pe pedala bizareriei. Oamenii îi privesc și spun: „Bieții copii", când, de fapt, aceștia încearcă să apere ce au ei mai sfânt, spunând: „Uitați-vă la mine, sunt o caricatură, dar nu-mi pasă de voi, și am să ajung cineva". Așa speră ei, din fericire, căci nu ar putea trăi fără această speranță. Ei bine, moda *punk*, la patru ani, înseamnă să faci pipi-caca pe tine.

---

[5] Curent al muzicii „pop" apărut în anii '70. Françoise Dolto îl aduce cu siguranță aici în discuție în sensul modei extreme și provocatoare (părul colorat, hainele rupte etc.) care a însoțit această mișcare.

Spun toate astea pentru a vă ajuta să înţelegeţi că evenimentele respective au fost trăite de toată lumea. Acum vorbim despre copii, însă acelaşi lucru era valabil şi pentru mame. Odată cu creşterea numărului de copii care mergeau la consultaţii a sporit de la o zi la alta şi numărul consultaţiilor ginecologice la care se prezentau femeile care nu mai aveau ciclu. Deoarece nu mai aveau raporturi sexuale, ele ştiau foarte bine că nu puteau fi însărcinate, şi totuşi, preocupate de sănătatea lor, se duceau la medic pentru că nu mai aveau ciclu. De când? De când ştiau că soţul lor este prizonier. Aşa se face că îşi supuneau la penitenţă căile genitale. Femeia făcea o regresie la perioada prepubertăţii, nu avea ciclu, deci nu risca să îşi înşele soţul.

Iată ce fel de proces, cu totul inconştient, avea loc în femeia respectivă: „Dacă nu am soţ, nu am dreptul să am ciclu", fiindcă atunci când ai ciclu, eşti „fecundabilă". Iar teama cuibărită în trupul multor femei, teama de dorinţa care le putea face să alunece în voia unei tentaţii, provoca această frânare a vieţii genitale. Şi atunci, aşa cum se întâmplă de multe ori când există o regresie ca urmare a negării unei suferinţe afective, se ajungea şi la o schimbare a dispoziţiei, astfel încât multe dintre aceste femei, care până atunci aveau ciclu şi o viaţă emoţională echilibrată atât cu vecinii, cât şi cu copiii lor, deveneau dintr-odată foarte nervoase. Se credea că acest lucru era cauzat de faptul că nu mai aveau ciclu. Nu. Absenţa ciclului nu era decât unul dintre fenomene. Celălalt era frustrarea pe care o trăiau aceste femei care nu mai aveau bărbat şi, în acelaşi timp, erau tentate să aibă relaţii, cu atât mai mult cu cât mulţi bărbaţi (germani) băteau străzile, pieţele, magazinele, cu

buzunarele doldora de bani, iar ele o duceau greu. Marguerite Duras a vorbit foarte bine în emisiunea lui Bernard Pivot despre aceste femei care colaborau cu nemții în acea perioadă.

În ceea ce ne privește pe noi, medicii pediatri, în vremea aceea am avut ocazia să vedem toate aceste tulburări în dezvoltarea afectivă a copiilor angrenați în conflicte pe care se simțeau obligați să le treacă sub tăcere.

Ce avea mai multă valoare? Nu era preferabil ca mama să se simtă bine, să existe un bărbat în casă, care să îi țină din scurt pe copii și să le dea posibilitatea să devină buni cetățeni francezi? Prin urmare, neamțul venea doar la prânz sau la cină, dar el avea, de altfel, un mare respect pentru prizonierul de departe, al cărui loc îl lua pentru moment în pat, deși probabil știa că în același timp, acolo în Germania, prizonierul făcea același lucru cu consoarta lui! Însă pentru copiii de șapte, zece sau unsprezece ani, care aflau aceste lucruri și care profitau, datorită ocupantului de acasă, de unele avantaje materiale (hrană, diverse alte bunuri), toate astea creau o asemenea confuzie în mintea lor și în morala lor, încât nu mai înțelegeau nimic dacă nu se găsea nimeni care să le spună că este vorba despre o problemă care îi privește pe oamenii mari, pe bărbații și pe femeile activi din punct de vedere genital, activi afectiv și emoțional. Acești copii ar fi devenit delincvenți, și de altfel de aceea erau aduși să fie văzuți de noi.

La început, problema lor era că făceau pipi în pat; apoi, deveneau delincvenți sau inadaptați din punct de vedere școlar. De fapt, a fi zero la școală echivalează cu interdicția de a te servi de propriile pulsiuni orale și anale sublimate, cum spunem noi în jargonul nostru, adică de a lua și a da: a lua substanțe și a restitui substanțe. Este

o problemă digestivă, o sublimare a metabolismului digestiv care are loc în mod simbolic la nivel mental și care, în principiu, se traduce la copil prin „reușita școlară".

Școala primară este o problemă digestivă. Din păcate, căci începând de la vârsta de șapte, opt ani ar putea deveni deja o problemă genitală, adică întâlnirea a două spirite care zămislesc. Și este un cu totul alt lucru să înghiți și apoi să restitui o temă, vomitată sau defecată, toată plină de sublinieri cu roșu, cu verde, cu orice, astfel încât profesorul să fie mulțumit, ca atunci când, mic fiind, faci un caca frumos pentru mămica.

Dar în cazul de față nu mai poate fi vorba despre așa ceva, nu mai poate fi vorba decât despre cunoștințe, și nu despre cunoaștere. Cunoașterea este de ordin genital, în timp ce cunoștințele sunt de ordin oral sau anal[6].

Iar unii copii care veneau la noi erau, prin structura lor de plecare, făcuți să ajungă la cunoaștere. Or, cum nu puteau înțelege nimic din „cunoașterea" mamei lor — domnul german sau domnul de la etaj care ocupa într-un fel golul afectiv și genital al mamei —, acești copii nu puteau să ajungă la nivelul de cunoaștere nici pentru rest. Așa se face că ei rămâneau la nivelul digestiv și eșuau începând cu clasa a șasea. Prin clasa a șasea sau a șaptea se înregistrează un eșec total dacă nu se poate ajunge la nivelul plăcerii prin cunoaștere, dacă

---

[6] Françoise Dolto folosește termenul de școală digestivă în sensul unui mod de predare care, într-un proces al logicii binare (adevărat/neadevărat), face apel exclusiv la pulsiunile orale sau anale, putând reprezenta în felul acesta o veritabilă formă de înstrăinare pentru unii copii. O dezvoltare a acestei critici poate fi urmărită în *La Difficulté de vivre*, *op.cit.*, pp. 311–326. A se vedea și *Séminaire de psychanalyse d'enfants [Seminar de psihanaliză a copilului]*, t. I, Le Seuil, 1982, pp. 88–89.

copilul trebuie să rămână la nivelul lui a înghiţi şi a restitui o temă cuiva care o aşteaptă, şi nu pentru plăcerea de a cunoaşte şi de a face ceea ce poate în privinţa lecţiilor şi a temelor. Deoarece importantă este cunoaşterea pe care reuşeşte să o acumuleze în legătură cu o disciplină care îl interesează şi pe care un învăţător sau o învăţătoare îl ajută să o înţeleagă.

Toate aceste lucruri vi se pot părea subtile, însă aceasta este munca psihanaliştilor: atunci când unele fiinţe umane riscă să se piardă şi, într-un fel sau altul, ajung la noi, aşa procedăm, şi nu prin corectarea unui simptom. Dacă ne propunem să corectăm pe cineva care face pipi în pat sau prezintă *encoprezis*, ratăm totul, urmând ca la optsprezece, douăzeci sau douăzeci şi unu de ani să apară efectul, un limbaj care contrazice sau interzice ritmurile normale ale vieţii genitale.

De aceea, este important faptul că odată cu apariţia masivă a acestor tulburări în Europa a funcţionat şi psihanaliza, în măsură să clarifice dinamica afectivităţii, dinamica vieţii simbolice a copiilor. Este extraordinar faptul că simultan cu dereglarea etică a întregii Europe a existat acest remediu care permitea să se înţeleagă despre ce este vorba.

Aşa am reuşit să înţelegem efectele comunicării interpsihice care se produce, fie că ştim, fie că nu ştim acest lucru, din ce în ce mai devreme, deja în timpul vieţii fetale, dar mai ales după naştere, între sugar şi anturajul său, genitorii, precum şi fraţii şi surorile.

Despre această înţelegere este vorba aici, în special în lucrurile pe care vi le voi spune în continuare. În primul rând rolul cuvântului şi, chiar mai mult, al faptei. Pentru un copil, totul este semnificant la nivelul limbajului,

toate lucrurile care se petrec în jurul lui și pe care le observă. Sunt lucruri la care el se gândește. Un copil se gândește și ascultă cu atât mai bine cu cât nu se uită la persoana care vorbește. Este un aspect foarte important.

De aceea, când învățătorii (învățătoarele) le cer copiilor să se uite la ei, pierd astfel 50% din atenția copiilor. Pentru noi, adulții, lucrurile stau invers: nouă ne place să ne uităm la persoana care vorbește. Pe când copilul, dacă are mâinile ocupate, dacă frunzărește o carte, o revistă sau benzi desenate sau dacă se joacă cu ceva, abia atunci ascultă cu adevărat, ascultă la modul incredibil, tot ce se petrece în jurul lui. Atunci ascultă „în adevăr" și memorizează.

Am putut astfel ajuta nenumărați învățători care spuneau: „E o nebunie, de ce nu ni se spun aceste lucruri?" Copiii nu trebuie să se uite la învățător și, mai ales, ca să poată asculta bine, trebuie să zumzăie tot timpul. Dacă copiii nu zumzăie, dacă nu se joacă cu ceva, ei nu pot să asculte. Dacă se joacă prea mult, îi vor deranja pe vecinii care nu fac și ei ceva, și nici nu zumzăie.

Dacă unii dintre dumneavoastră se ocupă de surdomuți, ne pot spune ce zgomot mare este într-o clasă de surzi. Am putut afla multe lucruri despre asta deoarece ferestrele cabinetului meu dau înspre o școală de surdomuți din regiunea pariziană[7]. Mă uitam la ei în timpul recreației. Este foarte interesant să observi ce se petrece acolo! Limbajul lor este extraordinar, cu atât mai mult cu cât ei nu folosesc vorbirea, este la fel de extraordinar,

---

[7] În afara acestei proximități cu cabinetul ei, Françoise Dolto evocă în altă parte cum a ajuns să colaboreze direct cu Institutul de surdomuți de pe strada Saint-Jacques. În legătură cu cercetările ei privitoare la handicapul senzorial, a se vedea în special volumul *Solitude [Singurătatea]*, Gallimard, 1994, p. 342 și următoarele.

însă într-un mod aparte. Iar vara, când ferestrele sunt larg deschise, se aud numai strigăte! Pe de-o parte învățătoarea urlă, iar ei nici nu o bagă în seamă. Acești copii scot un sunet produs de glotă, pe care nu îl aud, și fac un zgomot infernal din picioare. Cu cât sunt mai atenți, cu atât fac mai mult zgomot.

În ceea ce ne privește pe noi, cei care auzim, nouă nu ne place să lucrăm în zgomot multă vreme. Între opt și nouă ani copiii se schimbă enorm!... Pe unii îi poți vedea că își fac problemele cu căștile pe urechi. Părinții nu pot să înțeleagă: „Ce faci, nu mai asculta tămbălăul ăsta, nu-ți poți face temele așa". Dimpotrivă, asemenea copii își pot face temele cu atât mai bine cu cât au tămbălăul ăla în urechi. Nu toți. Dar cei care fac așa, știu de ce. Ei se pot concentra deoarece, ceilalți fiind ocupați, se simt în siguranță. Dacă, dimpotrivă, cei din jurul lor, de pe stradă, de pildă, sau din camera alăturată le atrag atenția cu ceva — „ce se întâmplă acolo?", surioara care se joacă, cu care ai vrea să fii și tu pentru că stă de vorbă cu mama etc. —, vor fi atrași de aceste lucruri personalizate, pe când tămbălăul impersonal le permite să se concentreze foarte bine asupra a ceea ce fac.

Funcția simbolică este atât de importantă pentru întreaga și buna funcționare a ființei umane, încât din această cauză vor apărea schizofrenicii și psihoticii.

Veți înțelege imediat de ce spun acest lucru.

Un copil care este prea mult complet singur, dacă este una dintre acele ființe precoce cu o nevoie de comunicare instalată foarte devreme, ei bine, va fi un copil a cărui funcție simbolică merge în gol; am putea spune că este o metaforă a funcției digestive. Acest copil are nevoie de elemente pentru percepțiile sale, însă niște elemente care

au un sens pentru altcineva în stare să înțeleagă aceleași elemente perceptive. De pildă, un copil lăsat în leagănul lui pe balcon sau în grădină se poate simți foarte bine, de ce nu? Însă, în compensație, acest copil trebuie să aibă parte și de clipe de complicitate amuzată sau, dimpotrivă, de momente în care se ceartă cu mama lui în cadrul comunicării dintre ei. În caz contrar, ce se va întâmpla? „Copilul nostru este foarte cuminte, nu ne deranjează deloc." Așa se face că acest copil este lăsat până la un an în leagăn, am întâlnit asemenea situații. Nici măcar nu plânge după biberon. Iar când i-l dai, îl ia.

Copiii aceștia sunt atoatcîncăpători, primesc orice, le este indiferent. Ei trăiesc într-o viață imaginară ce nu mai are nimic de-a face cu oamenii, limbajul lor este străin de cuvintele omenești.

Dar dacă, de exemplu, deasupra lor trece o pasăre care scoate un sunet deosebit chiar în clipa în care perdeluța de la leagăn se mișcă în bătaia vântului, iar copilul simte în burtică o colică, o bolboroseală, întâlnirea acestor trei percepții va însemna că pasărea și perdeluța reprezintă împreună limbajul burticii lui. Durerea din acea parte a corpului, o mică colică trecătoare sunt semnificantul întâlnirii țipătului păsării cu mișcarea perdeluței în bătaia vântului; numeroase asemenea întâlniri sincronice externe și interne primesc astfel valoarea unor semne de limbaj care au doar pentru ei sensul pe care îl are vorbirea[8].

---

[8] Sub aspectul său aparent anecdotic sau accidental, această poveste aduce în prim-plan o idee majoră a lui Françoise Dolto privitoare la debutul psihozei sau autismului: atunci când o întâlnire simbolică, semnificantă, a putut să nu se producă. A se vedea și *Séminaire de psychanalyse d'enfants, op.cit.*, t. I, cap. 11 și 12. Iar în privința termenului — și temei —

Şi dumneavoastră aţi avut de-a face cu asemenea copii compulsivi, care fac lucruri lipsite de sens, cum este copilul la care mă gândesc acum, a cărui mamă lucra la maşina de cusut veste, din zori şi până noaptea; piciorul ei se mişcă într-un fel, roata maşinii în alt fel, iar vestele se adună una după alta pe podeaua din faţa maşinii. Sâmbăta se duc împreună la atelierul pentru care lucrează mama, iar singurul bărbat pe care copilul (un băiat) îl vede alături de mama lui este acest domn care o plăteşte. Aşa îşi pot permite, de câte ori se întorc de la atelier, să cumpere o mică jucărie sau, cum se întâmplă în ziua aceea, un desert mai deosebit.

Vă prezint acest caz pentru că este ieşit din comun, iar datorită lui multe alte cazuri au putut fi înţelese cu ajutorul psihanalizei[9]. Acest copil s-a vindecat. El a reuşit să comunice ce făcea, de fapt, extraordinara lui inteligenţă care îi permitea să facă aceleaşi gesturi întreaga zi. Despre ce era vorba în realitate? Am întâlnit-o la început pe mama lui şi am putut să stau de vorbă cu ea.

Copilul respectiv avea o inteligenţă superioară, cu mult timp înainte de a merge la şcoală, de pe la optsprezece luni. A început să meargă foarte devreme. Mama trăia singură cu cel mic, iar acesta se adaptase foarte

---

ce desemnează o asemenea întâlnire, poate fi consultat în special textul „La rencontre, la communion interhumaine et le transfert dans la psychanalyse des psychotiques" [„Întâlnirea, comuniunea interumană şi transferul în psihanaliza psihoticilor"], in *Le cas Dominique [Cazul Dominique]*, Le Seuil, 1971, pp. 193–223.

9 Françoise Dolto revine şi mai departe la acest caz (pp. 31–32), după ce va formula în repetate rânduri învăţămintele teoretice deosebit de importante care se pot desprinde în urma analizei lui (pp.24–25 şi 29). Cazul acestui copil este tratat şi în *Séminaire de psychanalyse d'enfants, op.cit.*, t. I, pp.152–153.

bine, învățase multe lucruri de la ea și o ajuta la treburile casei.

Ea confecționa veste și era plătită la bucată. Cu cât lucra mai multe, cu atât aveau mai mulți bani. La sfatul vecinilor care îi spuneau: „Știi, vecină, ar trebui să îl dai la grădiniță, stă prea mult numai cu dumneata, este cam timid", l-a trimis la grădiniță pe la trei-patru ani. Dar chiar înainte de acel moment, copilul aprindea aragazul, punea masa, punea oala de supă pe foc, mergea să cumpere pâine. Făcea toată treaba care ar fi revenit unui ajutor în casă al mamei. Iar când își termina treburile prin casă, copilul se așeza într-un mic fotoliu și se uita la mama lui cum lucrează, ca și la mormanul de veste care se aduna pe jos, lângă mașina de cusut cu pedală. Din când în când, ea ridica privirea, se uita la el și își zâmbeau unul altuia. Iar el, ca o pisicuță, se ducea la ea și o săruta, apoi venea și se așeza la loc. Aceasta era viața celor două ființe până în clipa când l-a dat la grădiniță.

Când a ajuns acolo, a avut un comportament absolut fobic. Se ascundea între fustele mamei lui, plângea și nu voia să mai meargă la grădiniță. Educatoarea a fost înțelegătoare, drăguță, așa că acum se ascundea între fustele ei. Copilul transferase fusta învățătoarei asupra fustei mamei, atâta tot. În timpul recreațiilor, nu intra în contact cu nimeni, îi era teamă de ceilalți copii care dădeau peste el. Pe bună dreptate, de altfel: era ca un lucru fără viață și ei îl scuturau ca să trăiască. Și noi facem la fel cu un ceas stricat: îl scuturăm (și nu îi face prea bine). Cu un copil se întâmplă același lucru: când acesta plânge, noi îl scuturăm. Iar copiii fac ca și noi: când unul dintre ei nu se mișcă din loc, dau în el ca să vadă dacă are vreo reacție.

Din păcate, Daniel era din ce în ce mai timid, se afla în cușca leilor[10], dar nu putea să vorbească cu ei, devenise tot mai supus. Din moment ce așa voia mama, se ducea la grădiniță, însă se topea văzând cu ochii, nu mai era atent, devenise retardat, spuneau ceilalți.

Așa că a trebuit să stea acasă câteva luni. După care, a fost internat într-un fel de instituție specializată pentru inadaptați. Rezultatul: când l-am văzut prima dată pe acest copil, care avea acum șapte ani, era deja un psihotic, total închis, cu un aer preocupat și trist; nu mai era tandru nici cu mama lui, se afla într-o altă lume: un astronaut mișcându-se la capătul unui fir, care ar fi continuat să se învârtă așa până ar fi murit de epuizare în nebunia lui.

Doar după ce mama a reușit să povestească cum se petreceau lucrurile și stăteam de fiecare dată de vorbă și cu el, deși părea că nu ascultă nimic, până la urmă am putut înțelege că mașina de cusut era tatăl, că el se juca de-a tata, făcând într-un fel: piciorul mamei, apoi în alt fel: roata. În plus, mai imita într-un stil propriu și zgomotul mașinii de cusut. Așa reușea să fie tot timpul cu mama lui, un băiețel pregătindu-se să devină stăpânul mamei lui, mașină de cusut, adică, și deopotrivă să îi aducă bani. Un mim compulsiv, un du-te-vino (sus și jos) cu mâna stângă, adică piciorul mamei; apoi învârtitul mâinii drepte, adică roata mașinii, iar zgomotul, atmosfera sonoră a meditației sale îndrăgostite, și toate acestea înainte de a merge la grădiniță. Identificarea lui cu acel obiect, mașina de cusut, i-a permis să își susțină funcția simbolică de virilizare.

---

10 Cf. Vechiul Testament, Cartea lui Daniel, VI, 14.

Toate acestea intrau perfect în schema de dezvoltare a structurii unui băiat care urmează să fie propriul lui șef, apoi șeful altuia, în cazul de față, șef al mamei sale, dacă nu există un rival care să ocupe locul șefului și să-i spună: „Când ai să ajungi ca mine, vei fi un adult, dar până atunci poți să înveți de la mine cum trebuie să te porți ca să devii cel care o poate ține lângă el pe soția lui".

În ceea ce îl privește, acest copil învățase cum trebuie să se poarte de la mașina de cusut și ajunsese să aibă un comportament total aberant, și deci psihotic, pentru tot restul vieții lui în societate. Însă totul a putut fi reconstituit pas cu pas. Și a fost o adevărată explozie de bucurie când, cu ajutorul retrăirii în ședință a primei copilării, și-a regăsit mama de când era mic; și atunci, în mod foarte firesc, s-a întors și la etapa pipi-caca! A pierdut astfel tot ce deprinsese când era foarte mic. După cum spunea mama lui: „Nu mi-a dat multă bătaie de cap, nu mai făcea defel pe el de la optsprezece luni. Fără niciun accident ulterior".

În acel moment și-a regăsit adevărata lui fire, cea de dinainte. Nu a durat mult, doar atât cât i-a trebuit să înțeleagă că reușise să îl repare pe cel care pornise pe calea unei identificări greșite. Era o eroare cu privire la persoană: mașina de cusut nu era interlocutorul valabil, un model de urmat, pentru a fi în siguranță cu mama lui și pentru a fugi de această societate atât de periculoasă de piticuți. Fiindcă acest copil se credea cu siguranță un adult, chiar dacă mic prin forma lui în spațiu.

Iată un lucru foarte important: copilul nu știe că este un copil, el este o reflectare a persoanei care îi este interlocutor. Și își imaginează că este într-o activitate care îl pune tot timpul în valoare și care îi susține mișcarea-devenire de creștere.

Iată un alt exemplu care vă poate ajuta să înțelegeți mai bine, un exemplu cum ați întâlnit cu toții în viața de fiecare zi: un copil de nici trei ani se uită la un film de familie, în care el se joacă cu mingea împreună cu bunicul lui; frățiorul mai mic, care abia învață să meargă și este încă nesigur, stă în picioare, ținându-se de genunchii mamei lui, iar întreaga familie se află în jurul lor. Cel mare spune: „A! Uite, eu ud florile și (numele celui mic) joacă mingea cu bunicul".

Și atunci părinții îl corectează: „Nu-i așa, nici vorbă, în poza asta tu joci mingea cu bunicul, este vară, iar unchiul cutare udă florile cu furtunul cel mare". Vă dați seama ce valoare are pentru un băiețel de nici trei ani un asemenea furtun mare pentru udat florile!

Iar tatăl adaugă: „O să ne mai uităm odată la film ca să vezi mai bine", dar până să pună din nou filmul de la capăt, băiețelul a și ieșit din încăpere trântind ușa și s-a închis la el în cameră. A stat închis acolo timp de trei ore și nu a scos niciun cuvânt. După aceea, la cină, totul a decurs normal, nimeni nu a mai vorbit despre film. Dar de fiecare dată când familia se uita din nou la filmuleț, băiețelul ieșea din cameră, nu îl interesa.

Într-o zi, pe când avea șase ani și se uitau iarăși la acel film, băiețelul se apropie de mama lui și îi spune: „Mai știi, mami, când eram mic, nu voiam să cred că sunt eu"[11].

Este un exemplu frumos, iar lucrurile se întâmplă întotdeauna așa: copilul nu se știe pe el.

---

[11] Copilul despre care este vorba aici se numește Jean și este băiatul cel mare al lui Françoise Dolto. În *Les Chemins de l'éducation [Căile educației]*, Gallimard, 1994, pp. 328–330, servindu-se de aceeași amintire de familie, Françoise Dolto reflectează asupra educației, mai precis asupra riscurilor ce apar în dezvoltarea copilului dacă acesta se înstrăinează în imaginea altcuiva care îi este mereu dat ca exemplu.

Așa se întâmplă când copilul se privește în oglindă, el vede un copilaș și este încântat: în sfârșit, un copil în această lume de adulți are sentimentul că se află în parc. Se îndreaptă către oglindă și, evident, dă cu nasul în ea, simte ceva rece. Această experiență îl fascinează, mai ales dacă mama lui este acolo și îi spune că el este cel care face să se vadă această imagine asemănătoare cu aceea a copiilor din parc. De altfel, dacă își spune deja pe nume — „Toto" sau chiar numele lui adevărat —, niciodată nu îl va numi așa pe cel din oglindă, ci îi va spune: „bebe". Deci se îndreaptă către „bebe", și nu către imaginea lui. Iar dacă nu îi vom spune „ești tu", ci „este imaginea ta, iar alături este imaginea mea", îl învățăm că ceea ce vede este imaginea lui. Așa începe să învețe ce înseamnă imaginea din oglindă. Aceasta nu are nicio legătură cu cea pe care și-o construise despre el în relația cu ceilalți[12].

Copiii sunt atât de șocați, de surprinși, încât se simt obligați să se privească. Și știți ce se întâmplă atunci? Pentru a lupta împotriva angoasei, a straniei neliniști, copiii nu pot decât să facă grimase. Ei fac grimase în oglindă — acestea fiind probabil la originea teatrului — și sunt deosebit de amuzați să descopere, atunci când le fac, că există în limbaj (mimic) o forță evocatoare care ar putea fi exprimată prin cuvinte.

Limbajul acesta al feței și al comportamentului în oglindă, care îl impresionează pe copil, acest *voyeur* al

---

[12] Aceste lucruri trebuie înțelese ca o aluzie la imaginea inconștientă a corpului, întotdeauna deosebită de imaginea speculară vizibilă, reflectată de oglindă. Despre această problemă, cf. *L'image inconsciente du corps [Imaginea inconștientă a corpului], op. cit.*, pp. 147–163, ca și *L'enfant du miroir [Copilul din oglindă]*, Françoise Dolto, Juan-David Nasio, Rivages, 1987; Payot, 1992.

propriei persoane, al propriei imagini, este un moment extrem de important. Povestea lui Narcis ne vorbește tocmai despre acest lucru. Dezgustat oarecum de nimfa Echo, cea care repetă întruna vorbele lui, deși el ar vrea să audă lucruri noi, Narcis începe să își admire propriul chip, înecându-se în iubirea pentru sine, în iubirea pentru chipul său care îl fascinează din apă[13].

Din fericire, oglinda nu produce Narciși automutilanți sau înzestrați cu o forță de automutilare totală a propriei vieți, așa cum se întâmplă în povestea lui Narcis. Dar acesta ar fi riscul dacă copilului nu i-ar răspunde nimeni, dacă spuselor lui nu i-ar răspunde decât ecoul și dacă nu ar avea ca răspuns o întâlnire psihică valabilă pentru psihicul lui, întâlnirea cu altcineva, un altcineva care îi respectă ființa și manifestă, exprimând-o, o dorință diferită.

Iată aspectul cel mai important al limbajului care intervine între noi și copil, oricât de mic sau de mare este acesta: să îi spunem adevărul despre ceea ce simțim, oricare ar fi acesta — adevărul, și nu imaginarul.

Să luăm exemplul unei moașe epuizate după douăzeci de nașteri, obosită și tracasată când se află în fața unui nou-născut care plânge ceva mai mult decât un al-

---

[13] În textul mitului (Ovidiu, *Metamorfoze*, III, 339–510), lucrurile stau exact invers, Narcis fiind cel care disprețuiește iubirea nimfei Echo și căruia oracolul îi va impune destinul care i-a adus celebritatea. Dar nimic nu ne spune că ipoteza propusă de Françoise Dolto cu privire la Narcis ar trebui socotită o simplă eroare. Avem de-a face în acest caz mai degrabă cu un exemplu al felului ei intuitiv, foarte personal, de a propune o interpretare, un fel de analiză directă și condensată a unor fapte preluate din cele mai diverse domenii, dincolo chiar de practica strictă a psihanalizei. În legătură cu acest mit, cf. *La cause des adolescents [Cauza adolescenților]*, Laffont, 1988, pp. 31–32.

tul, probabil pentru că simte o anume angoasă. Dacă ea spune ceva de genul: „Of, o să aveţi de furcă cu fetiţa asta!", cuvintele rostite astfel îi vor marca, din nefericire, şi pe mamă, şi pe copil. Acesta este marcat de vorbele auzite, însă nu vom avea întotdeauna mărturia mamei pentru a şti ce s-a întâmplat. Are loc un act predicativ şi, chiar mai mult, un fel de inducere a comportamentului acestuia. Deoarece o moaşă este o persoană cu un rol hotărâtor: ea te-a adus pe lume; ea te-a ajutat să treci de primul mare pericol din viaţă, şi anume riscul de a muri, riscul de a muri la naştere, un proces la capătul căruia descoperi un cu totul alt mod de viaţă, modul aerian. Iată de ce moaşa este o persoană deosebit de importantă. Deci şi tot ce a spus ea este deosebit de important, iar atitudinea ei de veridicitate salvatoare face ca şi vorbele pe care le rosteşte să fie ca o garanţie a vieţii. Doar aşa putem înţelege rolul lor dinamizant, la modul pozitiv, dar şi negativ, ca efect de sens. „Fetiţa asta o să vă dea de furcă; o să fie insuportabilă, nu o să vă fie uşor să o creşteţi", iată cuvintele pe care le-a auzit mama. Ei bine, fetiţa va deveni aşa pentru a rămâne vie, deoarece acestea sunt cuvintele care au însoţit intrarea ei în viaţă, depăşirea unui pericol, iar atoateştiutoarea (moaşa sau felcerul, prima persoană terţă prezentă) rosteşte, asemenea unui oracol, adevărul.

Urmează analiza pe care o facem cu mama: de ce vorbele acelei femei i s-au părut veridice? Şi trebuie să ajungem până la punctul în care se pune problema transferului făcut de mamă asupra acelei femei care, deşi obosită, s-a purtat frumos cu fetiţa, când aceasta a apărut. A avut loc un transfer pozitiv sau ambivalent, dar mai curând unul pozitiv, dinspre mamă, care a fost, trebuie să o re-

cunoaştem, „eliberată" cu ajutorul acelei moaşe, ursitoare rea prin vorbele ei cauzată de oboseală, dar altminteri corectă în ceea ce a avut de făcut, doar că a simţit nevoia să se răzbune puţin pentru că a muncit foarte mult în ziua aceea. Şi s-a răzbunat pur şi simplu spunând: „Ei bine, o să vedeţi, fetiţa o să vă dea de furcă!" Probabil că dacă nu ar fi fost obosită, ar fi luat copilul, l-ar fi dat mamei şi totul s-ar fi liniştit. Cine ştie? De aceea trebuie să ne întoarcem în timp până la faptele concrete, iar dacă există umor în această relaţie iniţială, există mari şanse ca fetiţa să nu fie obligată să ia drept „tată" vocea moaşei; deoarece primul Celălalt împreună cu mama este tatăl (cel de-al treilea din scena procreaţiei).

Moaşa îl prelungeşte pe genitor; este un genitor simbolic al vieţii de relaţie, al primei relaţii triunghiulare. Schema freudiană reprezintă un extraordinar sprijin pentru analiza pe care o facem cu copiii, atunci când înţelegem că aceştia îl transferă pe Celălalt din relaţia cu mama asupra primei voci aeriene pe care o aud, şi că astfel acea voce are o valoare hotărâtoare, profetică, în sensul că induce copilului un comportament, fiind pseudovocea tatălui atoateştiutor.

Aşa se întâmplă întotdeauna în basme: ursitoarele şi zânele rostesc unele lucruri despre copil. Dar situaţia continuă să existe şi astăzi, şi poate fi observată la unele fiinţe deosebit de sensibile, persoane care au ajuns marginale, care reprezintă o problemă şi care, din acest motiv, merg la psihanalist sau la psihoterapeut, aceştia din urmă încercând să facă din ele persoane suportabile pentru societate.

Şi trebuie să ne întoarcem înapoi până la acel punct sacru şi să analizăm în ce măsură să nu fii suportabil

este ceva sacru, deoarece să fii sacru înseamnă să ai un tată și să faci voia lui. Acest „tată" a fost poate moașa-ursitoare de la început. Spusele ei vor trebui atunci să se manifeste prin faptele copilului care își susține astfel realitatea existențială, izvorâtă din această primă relație triunghiulară de limbaj instituită la nașterea lui.

Astfel putem înțelege că totul este limbaj, iar limbajul exprimat prin cuvinte este tot ce poate fi mai roditor, mai germinator în inima și în simbolica ființei umane care se naște. Aceasta nu se poate dezvolta într-un trup, ca bărbat sau ca femeie, decât dacă intră în relație cu o voce de bărbat sau de femeie, cu o altă voce care se alătură vocii mamei lui. Celălalt nu înseamnă în mod obligatoriu masculinul, ci întâlnirea semnificativă dintre el, mama lui și o a treia persoană.

Să luăm cazul unei femei însărcinate, aflată în doliu — tatăl ei, de pildă, a murit în perioada în care ea era însărcinată. Ei bine, copilul care se va naște va purta mereu o marcă a faptului că ființa cealaltă, rivală, este o ființă dintr-o lume diferită de lumea noastră, iar acest lucru se va putea manifesta chiar și prin neasumarea realității propriului corp, prin refuzul de a trăi, trăind de fapt pe jumătate „absent", ca urmare a identificării cu numărul unu din gândurile mamei în ultimele luni de sarcină.

Și aceste lucruri sunt descoperite doar în cadrul anamnezei cu părinții.

Iată și un alt exemplu, cel al unui copil mort înainte de naștere. Mama este însărcinată și așteaptă un copil care să îl înlocuiască pe cel mort, fiind totodată încă în perioada de doliu, deci nelăsându-i copilului mort dreptul de a fi mort. Avea chiar o vagă, dar pentru ea hotă-

râtoare, speranță că primul copil va renaște, având același sex, în cel de-al doilea copil pe care îl aștepta. Ceea ce îl va marca extrem de profund pe acesta din urmă.

Mulți copii pe care noi îi socotim psihotici sunt marcați de evenimente emoționale asemănătoare, situația rezolvându-se în momentul în care înțelegem care este cauza. Uneori, chiar ei sunt în măsură să ne dea asemenea informații sau să mimeze ceva edificator în timpul ședinței terapeutice, chiar fără să fie conștienți de acest lucru.

Îmi amintesc de un băiețel a cărui psihanaliză nu a putut fi făcută decât la paisprezece ani. Se afla deja într-un centru de zi de doi ani. Era un băiat inteligent, însă nu mai rămăsese din el decât o caricatură umană: umbla peste tot cu un sac mare plin cu taloane de cecuri. Cotrobăia prin pubele, aduna hârtii de peste tot și, atunci când avea ocazia, chitanțe și taloane de cecuri. Cunoștea foarte bine pubelele magazinelor, ale comercianților, în care se aruncau arhivele. Se plimba cu acest sac de pânză groasă, îl purta cu el peste tot, și la centrul de zi, și în metrou. Nu putea să trăiască fără această povară compusă din arhive ce conțineau polițe și cotoare de la vechi chitanțiere.

Era tolerat așa cum era. La școală se descurca, nu era prost. Dar era „țicnit", altfel spus psihotic. La liceu nu voiau să aibă un asemenea elev, cu atât mai mult cu cât avea tot timpul un surâs hilar pe chip și ținea tot timpul discursuri despre faliment. Venea cu zâmbetul lui pe buze și spunea: „Da, marea firmă cutare a dat astăzi faliment". Pe scurt, „un țicnit", cum sunt atâția alții în centrele de zi. Este o lume umană extraordinară în care, luptându-se cu diversele lor funcții simbolice, indivizii nu reușesc să se găsească și alcătuiesc până la urmă un fantastic *patchwork* pentru cei care nu îi cunosc, dar există

la ei un extraordinar respect al omului, cu atât mai fascinant cu cât fiecare este o lume în sine. Însă este teribil să-i vezi pe acești oameni care nu vor putea fi liberi și nu vor ști să-și apere autonomia.

Cu toții ne simțim răspunzători față de acești originali dacă nu reușim să îi ajutăm să păstreze doar ceea ce vor din „țicneala" lor, dar și să știe să se apere astfel încât să nu mai fie bătaia de joc a tuturor, să își poată până la urmă câștiga pâinea, să poată rămâne liberi.

Din fericire, acest băiat a început să aibă tulburări de comportament supărătoare. Până atunci, nu deranjase pe nimeni, în afară de propria lui familie. Dar dintr-odată a început să le provoace verbal pe femei, făcând tot felul de comentarii la adresa „țâțicilor" acestora. Când trecea o femeie, o întreba: „Cum sunt țâțicile tale? Ah, ce mi-ar plăcea să îți văd țâțicile!" Avea paisprezece ani, iar vocea îi era în schimbare; pe stradă, auzindu-l, oamenii își ziceau: „Cine mai e și tipul ăsta?" Situația era foarte neplăcută, mai ales că umbla peste tot cu sacul lui și afișa acea figură hilară. După un timp, a început chiar să încerce să pună mâna, să atingă decolteul femeilor. Atunci, cei de la centrul de zi s-au gândit la o psihoterapie psihanalitică. Așa se face că am ajuns să mă ocup de el în cadrul unei cure ambulatorii, oarecum în afara centrului de zi.

Când am văzut apărând acea caricatură, i-am spus direct: „Tu ascunzi o întreagă poveste".

— Ha! Și încă ce poveste! Dar prima persoană care s-a prins sunteți dumneavoastră! Și dumneavoastră aveți țâțici?

— Sigur, toată lumea are, dar pentru că eu sunt prima persoană care și-a dat seama că toate astea ascund o

poveste, am putea mai bine să vorbim despre ea decât despre țâțicile mele.

— Bine, dar atunci cum rămâne cu falimentul?

— Toată lumea dă într-un fel sau altul faliment tot timpul. Să vorbim mai bine despre altceva astăzi.

— Știți ce, mai bine aș face un desen, e cel mai clar.

— Chiar așa, de ce nu?

Și a început să deseneze într-o tăcere desăvârșită. Nimeni nu bănuia atunci ce avea să dezvăluie acel desen pe care am să vi-l povestesc.

Se vedea o femeie însărcinată, cu o burtă uriașă, și femeia aceasta mergea pe o stradă. În spatele ei, plutind prin aer, un soi de caracatiță ce își lungea tentaculele către burta femeii însărcinate. Era un desen în genul imaginilor de la benzile desenate, cam vulgar din punct de vedere estetic, însă foarte bine desenat. Așa cum fac copiii care scriu „copac", „casă" lângă obiectul pe care îl desenează, băiatul scrisese nume și date lângă fiecare element al desenului: „cutare" (femeia însărcinată), un prenume care s-a dovedit a fi cel al mamei, „douăzeci și cinci de ani"; „cutare" (caracatița), „optsprezece ani", el având la ora aceea cincisprezece ani. Și apoi, casa „care dăduse faliment", numele directorului. Totul era populat „grăitor".

Atunci l-am întrebat: „Ce mai este și asta?" și, ca întotdeauna în asemenea situații[14], am adăugat: „Și tu, unde ești tu?"

---

[14] Nu mai trebuie să insistăm asupra importanței deosebite a desenului (și a modelajului) în cadrul tehnicii puse la punct de către Françoise Dolto pentru terapia analitică destinată copiilor. O prezentare formală a acesteia poate fi găsită în lucrarea *Au jeu du désir [În voia dorinței]*, Le Seuil, 1981, cap. 4, p. 69 și urm. Françoise Dolto explică în altă parte cum i-a fost sugerată folosirea desenului de către dna Morgenstern

— Cum, e foarte clar, peste tot sunt eu!

— A, da!?

Și îmi arată burta mamei. Îmi spune: „sânii". Nu „țâțicile": „sânii". (De fapt, peste „țâțicile" mamei a desenat un sutien.) „Acolo sunt eu", îmi spune, arătându-mi burta femeii.

„Dar ce este cu animalul ăla cu multe tentacule, care pare o caracatiță în spatele femeii și are de gând să se repeadă la burta ei, cine este?"

— Cea care nu voia ca eu să mă nasc.

— Cine este?

— Păi, o cheamă cutare (spune un alt prenume); nu o cunoașteți?

— Nu.

— A dat faliment, iar apoi m-am născut eu. (A spus deci un prenume de fată și data de naștere, cu cinci sau șase ani înainte de a se naște el.)

Îmi spun în sinea mea: ce e cu toată povestea asta? Delirează! Și îi propun: „Ești de acord să mă întâlnesc cu părinții tăi? Nu înțeleg nimic din povestea asta care pare să fie povestea vieții tale... Însă fiindcă încercăm să lucrăm împreună ca să nu mai fii așa de caraghios și să îți poți continua școala aici — pentru că dacă continui să faci tot așa pe stradă, polițiștii o să te aresteze, fiindcă femeilor nu le place să fie dezbrăcate ca să vezi tu dacă au

---

(cf. *Quelques pas sur le chemin de Françoise Dolto [Câțiva pași pe drumul străbătut de Françoise Dolto]*, Le Seuil, 1988, p. 11 și urm.). În ceea ce privește posibilitatea de a-l întreba pe copil, ca și în cazul de față, în legătură cu „unde ar putea fi el în acel desen", se pleacă de la ceea este socotit drept o tendință către antropomorfism (cf. *L'image inconsciente du corps, op. cit.*, pp. 7, 15, 28). Să reamintim, de asemenea, faptul că Françoise Dolto a condus ani la rând un seminar despre desenul copilului, un curs rămas încă inedit.

țâțicile acolo unde trebuie! — dacă vrei, am să mă întâlnesc cu părinții tăi".

— De acord!"

Așa am aflat ceea ce mama nu povestise niciodată la centrul de zi, și anume faptul că într-adevăr pierduse primul copil, cel al cărui prenume era purtat acum de caracatița din desen, și asta din cauza unei boli a copilăriei pe când avea optsprezece luni, iar mama era la începutul unei a doua sarcini. Era în prima sau a doua lună de sarcină când a pierdut-o pe prima fetiță și nu a ținut defel doliu după ea, nu și-a dat deloc seama de acest lucru. Mi-a explicat: „Eram atât de împăcată că urma să vină un alt copil, și, închipuiți-vă, a fost tot o fetiță, parcă ar fi fost replica celei dintâi. Mă consolasem de tot. Doar soțul meu o mai plângea pe prima. Îi spuneam: «De ce nu ești înțelegător, avem așa un noroc că s-a născut cea de-a doua». E curios, dar soțul meu o mai plânge și acum pe cea dintâi. Spre deosebire de mine. Dar cum de știe fiul meu cum a chemat-o? Nu înțeleg. Nu i-am spus niciodată nimic despre ea".

— De pe mormânt, de la cimitir?

— A! da, poate.

În dosar, declarase că are doi copii: pe cea mare, cutare, și pe el. Nu a pomenit nimic despre vreun copil mort. Însă când a fost însărcinată cu cel de-al treilea: „A fost o surpriză extraordinară pentru mine, spune acum mama. De îndată ce am aflat că sunt însărcinată, am început să mă simt în doliu după prima, nu mă mai gândeam decât la acea primă fetiță pe care mai înainte parcă o uitasem. Am stat atunci de vorbă cu soțul meu care mi-a spus: «Știi ce, eu simt că încep să mă vindec, poate de asta — așa cum se întâmplă uneori în cupluri —

acum începi tu să suferi. Dar eu, știi, chiar și eu mă apropii de vindecare. Cutare (cea de-a doua fată) nu a înlocuit-o pe cea dintâi; pentru mine, fetița aceea mai există, dar nu mai sufăr ca la început. Ai să te vindeci și tu»".

Cred că tatăl, în ceea ce îl privește, se consolase oarecum la cea de-a treia sarcină, mai ales când a văzut că este un băiat. Era foarte fericit să aibă un băiat, ca atâția tați care au deja două fete.

Cel mic a fost deci purtat de mama lui în timp ce aceasta își trăia doliul după prima fetiță, acea necunoscută și nenumită în familie, și pe care el o arăta acum ca pe o caracatiță neagră, gata să atace copilul; dar aceasta a dat faliment din moment ce totuși el se născuse. Aceasta era povestea băiatului, redată cu ajutorul desenului.

Iată un copil care ducea în spate toate astea încă de la naștere. Deși făcuse clasele primare fără probleme deosebite, nu a mai fost primit ulterior din cauza ciudățeniilor lui, a faptului că se marginalizase. Apoi, odată cu pubertatea, începuse problema cu „sânul" (sânul intern și sânii externi), și era o problemă care avea legătură cu mama lui care, cât timp a fost gravidă cu el, nu se gândise decât la prima ei fetiță care murise. Trebuia probabil să fii mort, și eventual fată, ca să fii iubit. Dar cum să fii viu și mort în același timp? Așa au apărut acele vechi chitanțe pentru datorii pe care le plimba cu el peste tot, ca și directorii care dădeau faliment. Falimentul, așa cum povestea băiatul, voia să spună că moartea dăduse faliment, din moment ce el rezistase în fața forțelor morții. În realitate, băiatul își trăia Oedipul. Se afla în rivalitate cu acel Celălalt în raport cu mama, atât de important pentru ea când îl purta în pântece: și anume fetița pentru care ea abia atunci făcea doliul.

„Tatăl" nu este întotdeauna genitorul sau domnul împreună cu care trăiește mama, ci persoana care ocupă gândurile mamei în perioada sarcinii și joacă rolul simbolic al celui de-al treilea, adică al tatălui în diada formată de mamă și copil.

În cazul de față, cel de-al treilea a orientat dorința copilului către o dezvoltare total greșită în raport cu evoluția obișnuită a cuiva chemat să devină un individ responsabil.

Iată întregul proces pe care îl avem de străbătut noi, psihanaliștii: să decodăm un limbaj care a perturbat ordinea dezvoltării limbaj-corp a copilului încă înainte ca acesta să vorbească.

Atunci când avem de-a face cu copii care prezintă perturbări precoce, totul trebuie început foarte devreme. Trebuie să i se spună copilului drama trăită în timpul sarcinii. Iar din momentul în care i se spune copilului, cu ajutorul cuvintelor, tot ce a putut să perturbe relația dintre mamă și el, sau dintre el și el însuși, reușim să prevenim o agravare a stării lui de neadaptare la viață, iar uneori chiar să evităm intrarea în acea stare.

Totul se întâmplă ca și cum am îndepărta un deochi, antiviața pe care acesta o presupune și care împiedică pulsiunile de viață să domine pulsiunile de moarte la individul respectiv. Asemenea unei monede care are două fețe, cap și pajură, tot așa există și în noi implântată în permanență o dorință de a ne întoarce la subiectul fără corp de dinainte de a ne naște, care nu este mortul, ci presupusa formă invariantă de dinaintea vieții.

Dar noi suntem în plină varianță împreună cu corpul nostru, un corp care crește până când ajunge să moară. În fiecare zi există câte o modificare, și totuși funcțiile

sunt repetitive. Deci, mereu identice rămân nevoile, și acest lucru este mortificator pentru spiritul care dorește. Suntem în permanență prinși între, pe de o parte, pulsiunile de nonviață, niște pulsiuni de repetiție — care sunt numite în psihanaliză pulsiuni de moarte —, deopotrivă pulsiuni de moarte ale individului și pulsiuni de moarte ale subiectului dorinței, cel care ar prefera să nu se fi născut, deoarece ar fi mai simplu; iar pe de altă parte, pulsiunile de viață, cele care servesc conservării individului, pulsiuni ale dorinței[15].

Nevoia este repetitivă, în timp ce dorința este mereu nouă. De aceea, în educație, trebuie să avem în vedere să nu satisfacem toate dorințele. Însă subiectul trebuie încurajat, și nu descurajat sau criticat, să își exprime prin cuvinte dorințele. Nevoile, da, ele trebuie satisfăcute; în schimb, dorințele trebuie mereu rostite. Cuvântul, reprezentarea, desenul, pantomima, modelajul, toate acestea constituie cultura, literatura, sculptura, muzica, pictura, desenul, dansul, toate sunt reprezentări ale dorinței, și nu experiențe trăite în relația de la corp la corp cu Celălalt. Sunt reprezentări care permit comunicarea propriilor dorințe către un altul. Așa se explică de ce educația trebuie să susțină în permanență deschiderea dorinței către ceva nou, și în niciun caz

---

15 După cum se vede, Françoise Dolto a preluat în întregime noțiunile freudiene și opoziția dintre pulsiunile de moarte și pulsiunile de viață. Cu toate acestea, le rezervă o elaborare proprie. Unele indicii în acest sens pot fi găsite în *L'image inconsciente du corps, op. cit.*, p. 52, nota 1, dar mai ales în *Séminaire de psychanalyse d'enfants, op. cit.*, t. I, cap. 13, pp. 162, 167 și urm. De altfel, în cadrul seminarului pe care l-a condus la școala freudiană, Françoise Dolto a consacrat un an întreg (1970–1971) problemei pulsiunilor de moarte, o contribuție care a rămas inedită.

să satisfacă dorințele, deoarece, de îndată ce sunt satisfăcute, dorințele intră în categoria nevoilor care va trebui în consecință repetate cu o presiune din ce în ce mai puternică, fiindcă nevoia este o obișnuință, iar obișnuința nu trezește interesul, ea este mortificatoare.

Iată ce mi-am propus să vă fac să înțelegeți: faptul că ființa umană este obligată să înainteze. Dacă nu înaintează, stagnează, iar dacă stagnează multă vreme, începe să dea înapoi. Face pași îndărăt în propria ei istorie. Regresează la forme libidinale trecute. Iar când acest trecut a fost traumatizant — de pildă o sarcină cu probleme —, această regresie este periculoasă. Pentru a se evita regresia, există o singură soluție, aceea de a rosti, de a exprima la modul reprezentativ această regresie amenințătoare, deci de a vorbi. Din momentul în care s-a vorbit, regresia devine imposibilă. Așa trebuie înțeleasă eficacitatea travaliului analitic, posibilitatea de a rememora materialul arhaic în cadrul curei, de a-l trăi în cadrul transferului și a-l putea astfel analiza.

Majoritatea psihoterapiilor care focalizează trecutul ce trebuie retrăit, ca și psihanaliza de altfel, deși nu este defel același lucru, au această conduită terapeutică.

Într-adevăr, cei care fac apel la psihoterapie deoarece suferă sunt conștienți de cauzele stării prin care trec. De obicei, aceștia vorbesc cu cei apropiați despre suferința lor. Dar s-au și obișnuit să sufere, sunt legați de această suferință fără să își dea seama și nu vor să renunțe la ea. Pe de-o parte, ar vrea să scape de ea, pe de alta, nu, fiindcă asta e situația: să trăiești înseamnă să suferi. Dar ce e prea mult e prea mult. Atunci apelează la terapie, deoarece suferința pe care o trăiesc îi inhibă și îi împiedică să se dezvolte. Cum, din nefericire, ei se simt ata-

șați de suferința lor, cura constă în efortul de a exprima prin cuvinte toate lucrurile la care țin, pentru a reuși să depășească acele lucruri, să nu mai aibă nevoie de ele și să își poată împrospăta dorința, să o poată reorienta în direcția obținerii unei satisfacții, nu înspre suferință. Acesta este o psihoterapie.

Psihanaliza este un demers mai complex, ea nu urmărește vindecarea, nu urmărește să se ajungă la ceva cunoscut. În cadrul psihanalizei este refăcută propria poveste corp-inimă sau spirit-limbaj.

De exemplu, în cazul copilului psihotic cu mașina de cusut, nu am avut de-a face cu o psihoterapie, ci cu o psihanaliză. Cu ajutorul mamei, a putut fi reactualizată povestea acestui copil începând cu momentul în care a luat-o pe un drum lateral. Neexistând un tată, mașina de cusut îndeplinea rolul terțului și al celui care produce bani pentru nevoi și dorințe, devenind substitutul tatălui, acel Celălalt în raport cu mama. Acesta nu putea fi domnul care o fura în fiecare sâmbătă pe mama lui, reducându-i plata pe motiv că o vestă nu avea butonierele cum trebuie, că o vestă era așa, că o vestă era altfel. Domnul cu pricina o chinuia, fiindcă ea se aștepta să aibă o sumă, iar el inventa întotdeauna câte ceva: „Puteți renunța; dacă nu sunteți de acord așa, refuz întreaga comandă" etc. Deci copilul simțea tensiunea existentă între mama lui și acel bărbat. Prin urmare, nu cu acesta voia el să se identifice, se identifica cu ceea ce mama lui iubea, ceea ce o ajuta să își câștige pâinea și le permitea amândurora să trăiască: mașina de cusut, prietena, un obiect, din păcate, dar care în ochii copilului era vie, fiindcă se mișca tot timpul; acel țăcănit continuu în preajma mamei lui aducea viața în casa lor.

Ne-am putut întoarce pe firul acestei povești și am înțeles astfel partea sănătoasă pe care o avea acel copil, care întotdeauna a fost sănătos, dar care și-a ales greșit Eul Ideal[16], și anume mașina de cusut, acel Eu Ideal cu care un băiat de valoarea lui trebuia să se identifice pentru a putea avea într-o zi alături de el o femeie de valoarea mamei sale.

Aceasta este o psihanaliză, în timp ce o psihoterapie ar fi constat în a-l distrage de la aceste lucruri, propunându-i să facă altceva, ocupându-l altfel. Însă atunci când lucrurile sunt foarte profunde și este ceva foarte precoce — din timpul sarcinii sau al primilor ani de viață — psihanaliza se dovedește obligatorie.

Dacă, dimpotrivă, este vorba despre o ființă umană perfect sănătoasă — cu adevărat sociabilă, adică tristă când există un motiv, veselă atunci când se joacă, care are prieteni etc. —, dar care a fost traumatizată în urma unui eveniment dramatic, dacă se cunoaște perioada când a intervenit acel eveniment și se știe că tot ce se află înainte de acel moment a rămas construit, într-o asemenea situație nu este nevoie de psihanaliză. O psihoterapie va fi suficientă deoarece, până la moartea tatălui sau

---

16 Se știe că traducerea franceză pentru acel „Ichideal" freudian permite jocul și accentuarea unei distincții între Eul Ideal și Idealul eului, distincție lansată în Franța, în primul rând de Lagache (a se vedea J. Laplanche și J. B. Pontalis, *Vocabulaire de la psychanalyse*, PUF, p. 255 și urm. [*Vocabularul psihanalizei*, coord. Vasile Dem. Zamfirescu, Humanitas, 1994]). Françoise Dolto continuă tocmai această orientare atunci când folosește noțiunea de Eu Ideal. O notă care se regăsește în *L'image inconsciente du corps, op. cit.*, p. 29, vine să precizeze această concepție. Alte referințe la aceeași problematică pot fi găsite în *Au jeu du désir, op. cit.*, cap. 4, pp. 87–94. A se vedea și Apendicele din *Le cas Dominique, op. cit.*, p. 229 și urm.

a mamei, de pildă, care s-a petrecut când copilul avea nouă sau zece ani, totul mergea foarte bine.

Sunt deci lucruri în jurul acestui eveniment care trebuie „psihoterapizate", restul, adică tot ce se află înainte, fiind sănătos, individul este construit pe teren sănătos, deci nu se impune întoarcerea la prima copilărie.

Acest lucru poate fi însă făcut. Toată lumea ar putea să facă o psihanaliză, dar ea presupune un mare sacrificiu de timp, de bani, precum și blocarea unei mari cantități de energie. O analiză consumă multă energie, chiar dacă nu ne dăm seama de acest lucru. Iar pe de altă parte, nici nu există suficienți specialiști pentru a psihanaliza pe toată lumea! Se poate însă spune că pentru majoritatea copiilor care au probleme înainte de șase ani se impune o psihanaliză, și nu o psihoterapie, adică o întoarcere în timp în povestea copilului, dacă se poate până la dorința de a se întrupa, acolo unde se confundă cu îmbrățișarea părinților ca să se întrupeze. Există persoane care se întorc până la acel moment. Cel mai adesea, este vorba despre copii care au fost mai degrabă depresivi.

Întoarcerea în timp poate ajunge până la momentul nașterii sau la un incident care a avut loc la trei luni de viață fetală, sau chiar în momentul concepției. De pildă, dacă a fost ignorată conceperea lor în primele două sau trei luni de viață intrauterină, există, în asemenea cazuri, un fel de dorință de a se întoarce la această ignorare a existenței, pentru ei înșiși, la momentele când nu știau că există; aceste persoane au momente de absență. Se întâmplă uneori ca,în timpul psihanalizei pe care o fac să apară și unii martori din copilăria lor care să le spună: „Sigur că da, mama ta credea că are un fibrom, s-a dus

la medic și a aflat că este însărcinată! Îți închipui, avea deja copii mari; însă era prea târziu ca să mai facă un avort". Se mai întâmplă.

Și așa copilul a trăit bine, liniștit, nimeni nu bănuia că este acolo.

Iar când, mai târziu, acești oameni au dificultăți, tendința lor este să se întoarcă la acea privare de orice relație, chiar și cu ei înșiși, ca nimeni să nu se ocupe de ei... În acele momente, ei par complet abulici, au nevoie să se eclipseze, să dispară pentru cei din jur, pentru prieteni, iar aceștia le respectă retragerile care nu sunt niște refuzuri.

Sunt oameni a căror problemă datează din cea mai timpurie perioadă a vieții lor, și ea este de competența unei analize, nu este de competența unei psihoterapii.

O ființă umană este marcată de comunicările autentice pe care le-a avut cu partea conștientă și cu inconștientul persoanelor care erau în jurul ei, în primul rând cu mama, tatăl, ca și cu primele persoane care au jucat acel rol de Celălalt în raport cu mama.

Mă voi opri aici. Dacă nu m-ați putut urmări cu ușurință, vom putea clarifica unele lucruri cu ajutorul unor exemple sau răspunzând întrebărilor celor care doresc să le formuleze, plecând de la cazuri concrete pe care le întâlniți fiecare în activitatea pe care o desfășurați. Vom ajunge probabil să le lămurim și să înțelegem în ce fel limbajul reușește să acționeze asupra unei ființe aflate într-un anumit moment al dezvoltării ei, și acest lucru încă din clipa în care poate să audă. Acțiune înseamnă aici susținere dinamică și stimulare a pulsiunilor de viață, dar și dinamică cu influență depresivă, în funcție de ceea ce aude și înțelege acea ființă.

ÎN CELE CE URMEAZĂ, FRANÇOISE DOLTO RĂSPUNDE ÎNTREBĂRILOR CARE ÎI SUNT ADRESATE DE CĂTRE AUDITORIU.

ÎNTREBARE: *Dacă dansul și muzica sunt expresii ale dorinței, iar dorința nu trebuie satisfăcută, înseamnă că nu trebuie să îi punem pe copiii mici să facă dans?*

F. D.: Este exact contrariul a ceea ce am spus eu. Eu am susținut că o dorință nu poate fi niciodată satisfăcută fără ca în felul acesta să devină și mai mare. Dorința nu cunoaște sațietatea dacă este veridică. Dacă nu este autentică, ea încetează. Astfel, în cazul dansului, copilul își găsește satisfacția făcând dans, dacă dansul îl interesează. Dar dacă mama își satisface propria dorință cu ajutorul copilului său, atunci, așa este, copilul este exploatat în mod abuziv de către mamă. Dimpotrivă, dacă după ce i-ați dat copilului posibilitatea de a cunoaște acest mijloc de exprimare care este dansul, iar acesta continuă să iubească dansul, atunci nu dumneavoastră îi satisfaceți dorința, ci el încearcă să și-o satisfacă cu ajutorul unor persoane a căror me-

serie este tocmai de a îndruma pe cineva să se exprime prin dans.

Dansul este un limbaj, iar acest limbaj nu înseamnă doar o satisfacție resimțită de corp sau corp la corp. Este o artă care transcende corpul.

Vă vorbeam despre satisfacțiile corpului pentru sine; dacă vine direct, fără să fie urmarea unui lung efort, această satisfacție a corpului pentru sine este într-adevăr rapid marcată de repetiția caracteristică nevoii.

ÎNTREBARE: *Precizați cu ajutorul unui exemplu ce înseamnă să îi satisfacem unui copil nevoile, dar nu toate dorințele.*

F. D.: De pildă, un copil nu vrea să mănânce. În niciun caz nu trebuie să mănânce; deoarece, dacă aceasta ar fi o nevoie, ar mânca. Dacă nu vrea să mănânce, înseamnă că nu are nevoie, este doar dorința dumneavoastră. Îi veți spune: „Dacă nu ți-e foame, foarte bine, când o să-ți fie foame, ai să mănânci". Mamele nu au de unde să știe când le este foame copiilor. Dar mai este ceva: „Dacă ți-e foame, mâna ta îți va da să mănânci, nu mâna mea, mâna mamei tale, ca și cum tu nu ai putea singur".

Doar treptat putem ajunge să-l ajutăm pe copil să deprindă o autonomie în raport cu el însuși, să se automaterneze, cum spun eu. Acest automaternaj începe foarte devreme pentru un copil, încă înainte de mers, iar începutul înseamnă să ducă la gură toate lucrurile de care are nevoie, fie pentru că îi este foame, fie pentru că vrea să cunoască obiectul respectiv, ceea ce ține, deopotrivă, de nevoie și de dorință.

Rolul nostru nu este de a ritma nevoile copilului, așa cum credem noi, ci de a fi în slujba ritmurilor lui, de a-i da de mâncare atunci când îi este foame. Iar el va lua ce va vrea din ce îi dăm noi, iar dacă nu vrea, trebuie să-i

spunem: „Foarte bine". Este aberant să mănânci dacă nu-ți este foame: nu ne dăm seama ce facem. Putem spune chiar că, la limită, este ceva „pervers" să mănânci fără să-ți fie foame. Un copil care este îndemnat să mănânce când nu îi este foame este ca un copil încurajat către o perversiune, ca să îi facă pe plac adultului.

Același lucru se poate spune și despre problema continenței copilului, a ceea ce numim „să nu mai facă pe el". Să luăm exemplul unei fetițe care are deja control, în mod firesc, pe la cincisprezece luni, un caz precoce, dar nu excepțional pentru o fetiță, dat fiind faptul că pentru ea nu există nicio legătură între plăcerea de a satisface această nevoie și pulsiunile sexuale; în timp ce la sexul masculin lucrurile nu stau așa: iată de ce băieții au control sfincterian mai târziu decât fetele.

Un băiețel are în medie șapte erecții pe noapte, și se întâmplă ca în timpul acestor erecții să simtă și nevoia să urineze, această situație fiind valabilă până la cel puțin treizeci de luni, vârstă când penisul în erecție nu mai comunică cu vezica, ci cu veziculele seminale. Când au între douăzeci și una și treizeci și una de luni, la băieți se dezvoltă un organ fiziologic, astfel încât ei nu mai pot urina când sunt în erecție, așa cum făceau de când s-au născut. Prin acest organ va ieși cândva sperma, însă până atunci nu mai iese nimic, deși până la acea vârstă, de fiecare dată când era în erecție, băiatul avea libertatea plăcerii de a urina.

Caracteristica masculină de a avea jet urinar atunci când sexul este în erecție are o importanță fundamentală; așa se face că atât timp cât un băiețel este valorizat dacă face pipi atunci când vrea mama — și nu când vrea el —, acesta va continua să facă pipi noaptea în pat deoa-

rece, fiind noapte, nu este răspunzător de erecţiile lui. Pentru că nu trebuie să facă pipi în pat, iar mama îi spune că nu este nici frumos, nici bine să pună mâna pe sex, deci să fie în erecţie, copilul este obligat să urineze, oprindu-se la jumătatea erecţiei şi evitând astfel plăcerea unei erecţii depline, complete. Supraeul veghează în somn. Dacă are o erecţie completă şi rapidă, băiatul nu poate urina; dar dacă este în semierecţie, mai poate urina încă o vreme, chiar dacă acest nou organ, care se numeşte *veru montanum*, este într-o anumită măsură perturbat în fiziologia lui. Aşa cum laringele se dezvoltă mai târziu (atunci când vocea se schimbă), şi acest *veru montanum* se dezvoltă când copilul are între douăzeci şi opt şi treizeci de luni. Din acel moment penisul în erecţie nu mai poate urina, el trebuie să fie flasc pentru a îndeplini această funcţie.

Deci, iată că lucrurile sunt diferite pentru băiat şi pentru fată. În general, ambii reuşesc să aibă control sfincterian în timpul nopţii la trei luni după ce au reuşit acest lucru în timpul zilei. Dacă nu există o preocupare specială, lucrurile se petrec în felul acesta. Continenţa prea timpurie este un simptom de întârziere în dobândirea autonomiei. Continenţa prea târzie este un simptom al dorinţei insuficient diferenţiate de nevoi sau al unei întârzieri sexuale a copilului.

Aşa cum am mai spus, fetele nu mai fac pe ele mult mai devreme, deoarece în cazul lor nu există nicio legătură între plăcerea produsă de nevoie şi plăcerea produsă de aşteptarea dorinţei, dorinţa penetrării de către un făt-frumos (al cărei simbol sunt inelele). Ştiţi cântecul: „Când fetele erau de măritat, fiul regelui pe-acolo a zburat", iar după ce le face ochi dulci tuturor, o alege doar

pe una. Știți acest cântecel pe care fetele îl preferă dintre toate. Este tipic pentru fetele care doresc, care așteaptă să fie penetrate cu privirea, cu un cuvânt de dragoste de către cel pe care ele îl aleg. La fete, nu există nicio legătură între sex și organele de evacuare a reziduurilor. O legătură ușor patogenă și perversă apare doar atunci când acestora li se dă de înțeles că mamele îi „fac" pe copii. În felul acesta, ele își construiesc o schemă (neputând să aibă alta) conform căreia nou-născuții sunt un fel de căcărează magică — de altfel, multe mame le spun copiilor lor „căcăreaza mea".

Există întotdeauna un moment pe care mama nu trebuie să îl rateze pentru a le spune copiilor: „Eu te-am adus pe lume, dar tu ești copilul tatălui tău". O femeie nu ar avea niciodată copii dacă un bărbat nu i-ar da această posibilitate. Copilul se dezvoltă în corpul unei femei, dar numai după ce a fost conceput de amândoi, tatăl și mama lui.

Nu este vorba de nicio mamă magică, după cum nu există nici căcăreze magice. Sunt lucruri foarte importante care trebuie spuse, deoarece această imagine a tranzitului digestiv pusă în slujba magiei nașterii — copilul ca un caz particular de căcărează — a creat multe probleme femeilor până la actuala pregătire pentru naștere: destule femei aveau o reprezentare greșită a „travaliului". Ele nășteau „pe jos", după cum spuneau, deoarece expresia „împingeți, doamnă" era în contradicție cu imaginea pe care ele o aveau despre forma și funcționarea propriului aparat genital. De când se practică pregătirea pentru naștere, lucrurile s-au schimbat, însă fetele ar trebui informate încă din copilărie în legătură cu anatomia lor funcțională, atât cea destinată plăcerii, cât și cea destinată procreării.

Aparatul genital al femeii este asemenea unui corn al abundenței, în sensul că în momentul când naște, femeia își percepe corpul asemenea unui corn al abundenței care se deschide prin față. Dacă nu ar exista gravitația, copilul s-ar naște cu picioarele înainte. Dar când se naște, intrând în gravitație, el are tendința să cadă. În realitate, mișcarea este deopotrivă circulară: copilul care se naște face și o mișcare de rotație în jurul axei sale atunci când iese din corpul mamei lui.

Oricum ar sta lucrurile, acest mod de reprezentare digestivă a gestației este o perturbare imaginară datorată, în cazul fetelor, „pervertirii" din copilărie, în urma căreia, prin limbaj, acestea sunt lăsate să creadă într-o parturiție partenogenetică a femeilor, în viitorul lor destin de femei care ar putea forma societăți fără bărbați.

În cazul băieților, la care aparatul genital este în strânsă legătură cu aparatul urinar, orice pierdere a ritmului și culpabilizare a funcționării urinare vor afecta libertatea viitoare a genitalității. Nu așa se face educația sexuală a unui băiat; scopul acesteia este pregătirea lui în respectul propriului sex, ca și al celuilalt, pentru relația de dragoste și pentru relația prin care se urmărește contactul direct al corpurilor, plăcerea împărtășită prin satisfacerea dorinței, deci în niciun caz nu trebuie culpabilizată erecția! Or, tocmai acest lucru se întâmplă atunci când băiețelului i se spune, de îndată ce își pune mâna pe sex sau se bâțâie: „Du-te și fă pipi", deși de cele mai multe ori când se bâțâie sau pune mâna, de fapt, el are o erecție și este firesc și „normal" să pună mâna ca să oprească erecția. Este datoria lui sfântă de bărbătuș, din momentul în care descoperă că are acest rol și că erecțiile nu sunt voluntare, dar că le poate totuși influența în sen-

sul opririi lor. Pentru că e limpede că atunci când ești ocupat cu altceva nu este plăcut să ai o erecție, acest lucru te împiedică să îți concentrezi atenția.

Puteți acum să înțelegeți cât de importante sunt aceste lucruri pentru viitorul copilului.

Am cunoscut cândva un medic în vârstă. Persoanele cu care am mai stat de vorbă știu probabil această poveste, deci mă voi repeta, însă sunt întâmplări care te marchează când ești tânăr medic pediatru, pe cale de a deveni psihanalist, cum eram eu la vremea aceea.

Participam pe atunci la niște ieșiri la vânătoare sau la pescuit. Este o formă de distracție apreciată de medici care au astfel posibilitatea să iasă din cabinetele de consultații la sfârșit de săptămână. Printre ei se afla și acest medic în vârstă de nouăzeci și doi de ani care fusese cândva un vânător remarcabil și îi plăcea să se alăture asociației noastre de vânătoare. Știa că mă ocup de copii, așa că într-o zi mi-a spus: „Pe vremea mea, nu prea erau cazuri de copii care făceau pipi în pat, așa cum am început să întâlnesc după războiul din 1914. Era ceva foarte rar". Eram destul de tânără la acea dată și i-am răspuns: „E interesant ce spuneți. Credeam că întotdeauna a fost așa și că acest lucru este cauzat de faptul că mamele își cresc copiii culpabilizându-i că nu au control sfincterian cu mult timp înainte ca aceștia să aibă neurologic vorbind această capacitate".

— Ah! colega, este foarte interesant ce spui; trebuie să îți mărturisesc că nu prea am avut timp să mă ocup de Freud și de toate lucrurile astea, însă au fost foarte multe cupluri tinere pe care am putut să le ajut!

Vorbea despre tulburările vieții genitale, pe care le punea în legătură cu tulburările de enurezis ale copilului; nu

întâlnise niciodată atâtea cazuri înainte de 1914. „Pe atunci erau câteva familii, puține, susținea el, ai căror băieți făceau pipi în pat până târziu. Dar îi cunoșteam pe acei oameni și le puteam spune: «Nu vă faceți nicio problemă; și tu ai fost la fel; tatăl tău mi-a spus că și el a fost tot așa. Spune-i soției tale să aibă răbdare. Fiul tău este așa, dar toți ai tăi au fost oameni normali; nu e vorba despre nicio boală». Așa se întâmplă și cu acei copii care vorbesc mai târziu sau merg mai târziu; cu toate acestea ei pot fi foarte îndemânatici și pot ajunge acrobați, deși au început mai târziu decât alții." Și își continua așa povestea cu voce tare.

În realitate, nu există vârste fixe pentru dezvoltare. Dar copilului nu trebuie să i se ceară să aibă un anume comportament înainte de a fi ajuns la ceea ce se cheamă un început de interes pentru motricitate, pentru controlul sfincterian etc.

După care doctorul a adăugat următorul lucru foarte interesant: „Așa ceva a apărut după războiul din 1914, la țară, unde femeile au început să fie culpabilizate că scutecele pe care le folosesc la copii nu sunt întotdeauna bine uscate, și asta pentru că li se spusese că unele colici — ceea ce se numea pe-atunci diareea verde, iar astăzi i se spune toxicoză și era un agent de mortalitate infantilă crescută la vremea aceea — puteau avea această cauză. Li s-a explicat atunci mamelor că este foarte important să pună copiilor scutece foarte bine uscate ca aceștia să nu răcească la burtică, scutece fierte și apoi călcate cu fierul foarte cald pentru antisepsie".

Așa se face că femeile s-au culpabilizat: socoteau că probabil era vina lor dacă le murea copilul de diaree. Vorbeau între ele și se străduiau să usuce cât mai bine scutecele în încăperile mici în care stăteau. Dar cum să

usuci rufele iarna, când nu ai decât o singură sobă, iar locuința este foarte strâmtă?

Astăzi, situația este cu totul alta: scutecele sunt din celuloză și se aruncă, deci nici nu mai trebuie să le speli. Înainte, când femeile spălau scutecele, niciodată nu reușeau să le limpezească cum trebuie, nu toată lumea avea apă curentă. Trebuia să o aduci de la fântână, iar în timpul iernii apa îngheța. Era o mare bătaie de cap să asiguri o asemenea igienă a scutecelor pentru copil. Deci mamele urmăreau atent să prindă momentul dinainte ca acesta să facă pipi sau caca, în așa fel încât să nu își murdărească lucrurile și să se evite toate acele complicații care făceau să planeze mereu o amenințare: dacă nu îi pun lucruri uscate sau bine spălate, o să facă eritem fesier, o să se infecteze sau dacă scutecele nu sunt uscate cum trebuie, o să facă acea diaree verde din cauza răcelii la burtică.

„Pe lângă toate acestea, a adăugat bătrânul medic, mamele au vrut să urmeze moda de la curtea Angliei — așa numea el înfășarea sugarilor după moda englezească. Adică, în loc să fie puși într-o pătură groasă de lână — cu avantajul că atunci când se udau, nu le era frig —, a apărut ideea că este mai bine să li se lase piciorușele libere, să și le miște în voie. Ceea ce este adevărat, dar asta presupunea și riscul chiloțeilor din mușama, niciodată suficient de etanși. Copiii transpirau în ei, scutecele ude se răceau, iar ei aveau colici etc." Deci, pentru acest bătrân confrate, aspectul practic al schimbării scutecelor a fost determinant pentru mamele care au devenit mult mai atente și s-au străduit să prevină toate riscurile legate de frig, de umiditate: dermatozele fesiere, toate tipurile de diaree ale sugarului.

Și a continuat, spunând: „Odinioară, copiii nu erau defel crescuți în ideea să nu mai facă pe ei înainte de a

începe să meargă. Erau înfășați în scutece și apoi în pături groase, iar uneori chiar atârnați de un cui în perete, atunci când părinții erau plecați, ca nu cumva pisica, câinele sau șobolanii să ajungă la ei cât timp părinții se aflau la câmp; și era și mult mai cald acolo sus, unde se ridica toată căldura de la sobă".

Înfășat așa și agățat de cuiul din perete, copilul în scutece nu risca nimic, era asemenea acelor *bambini* ai lui Andrea della Robbia care pot fi văzuți la spitalul Inocenților din Florența[17]. Copiii erau înfășați așa, cu păturile de lână strânse în legături, iar când începeau să umble, erau îmbrăcați cu o rochiță dintr-un fel de pânză groasă din lână sau bumbac, foarte călduroasă. Li se punea întâi o bluză mică, iar apoi această hăinuță lungă care avea un tiv mare, din care se lungea treptat. Cum partea de sus a pieptului nu crește odată cu copilul, aceste hăinuțe identice la băieți și la fete erau purtate până la patru ani. Era unica lor îmbrăcăminte, spălată din când în când. Pe dedesubt nu aveau nimic, așa că își puteau face toate nevoile! Pe jos era pământ bătut și se găsea întotdeauna o bunicuță care să adune tot ce lăsa după el acel copil nevinovat. Nu era nicio problemă, iar copiii deveneau continenți în mod natural. Nimeni nu avea niciodată această grijă. Era în firea lucrurilor, asta e tot[18].

---

[17] Medalioanele care împodobesc spitalul Inocenților din Florența datează din 1463. Ele nu sunt create de Luca, așa cum se precizează în transcrierea conferinței, ci de nepotul acestuia, Andrea della Robbia (1435–1525).

[18] Françoise Dolto reia și în altă parte problema felului în care erau tratați și educați copiii altădată, de pildă în *La cause des enfants*, *op. cit.*, cap. 1, „Le corps déguisé" [„Corpul deghizat"]. A se vedea și discuția pe care a avut-o pe canalul France Culture cu Philippe Ariès, publicată în *La Difficulté de vivre*, *op. cit.*, p.433–452.

Venea apoi vârsta când băieții primeau pantaloni, iar fetele, rochii. Nimeni nu își bătea capul pentru pipi și caca. Nu exista o asemenea problemă la țară. Ea a apărut în momentul în care copiii au început să fie înfășați după moda englezească, cum spunea acel medic, modă lansată de revistele pentru femei: „Cât sunt de drăguți în pantalonașii lor scurți, cu piciorușele goale, micuții îngerași dolofani!" Nu se știe de ce această modă s-a instalat începând cu 1900 în familiile înstărite, iar apoi, încetul cu încetul după războiul din 1914, chiar și în familiile de la țară.

A mai avut loc o schimbare, este vorba despre ideea de confort. În primul rând, podeaua: au apărut parchetul și linoleumul. De pe linoleum se putea strânge ușor, nu rămânea ud; dar parchetul se murdărea, trebuia dat din nou cu ceară; un asemenea accident pe parchetul dat cu ceară îi dădea mare bătaie de cap mamei.

Se poate astfel observa felul în care un lucru, ceva care venea dinspre viața practică, dinspre estetica locuinței, și în același timp dinspre însușirea noțiunilor de igienă, urmată de descoperirile lui Pasteur, de accentul pus pe rolul antisepsiei în lupta împotriva morbidității și mortalității infantile, felul în care toate acestea au făcut din mame niște ființe neliniștite și preocupate de faptul că cei mici se udă, se murdăresc, cu toate complicațiile cutanate sau generale care decurg de aici.

Din fericire, astăzi pericolul este mai mic deoarece există scutecele care pot fi aruncate. Și totuși suntem în continuare educați în ideea că este bine ca un copil să aibă control sfincterian cât mai devreme, lucru care nu a preocupat pe nimeni timp de secole. Funcționează încă un limbaj în care apare ideea de „a face plăcere" mamei sau

asistentelor maternale atunci când copilul face caca: „Ah! nu a făcut pe el, ah, a mâncat bine!..." A mâncat, pur și simplu, nici bine, nici prost. Copilul mănâncă fără să se murdărească atunci când, odată cu instalarea coordonării motrice, este în stare să mănânce fără să împrăștie totul în jurul farfuriei, dar nu este nici bine, nici mai puțin bine că mănâncă. Fiecare mănâncă cât îi este foame. Uneori mâncăm mult, alteori puțin, dar „bine", ce înseamnă? De multe ori le auzim pe mame că întreabă: „A mâncat «bine»?" Sau: „Nu «și»-a mâncat iaurtul?" (Deoarece, evident, este iaurtul „lui"...) „Nu «și»-a mâncat friptura?" Când, de fapt, a mâncat atât cât îi trebuia, asta e tot.

Există și represaliile: „Dacă nu mănânci cutare lucru, nu îți fac nici eu cutare lucru". Este de neînchipuit tot târgul pe care îl fac mamele dând valoare cu V mare la tot ceea ce copilul ingerează sau produce prin corpul său, când de fapt importantă este dorința cu care copilul creează pentru ceilalți cu care comunică — însă fără servilism — și, mai ales, pentru propriile lui nevoi, în ritmul lui.

Vorbeam despre dans. Frumosul pentru ceilalți are un rol creator deosebit; iar tot efortul necesar pentru a realiza acest lucru este propriu ființei umane, reprezintă creație în vederea socializării, atât pentru plăcerea proprie, cât și a celorlalți. Această plăcere este căutarea unui limbaj prin intermediul dansului, este limbajul cinetic, expresiv și estetic.

La început, poate fi vorba despre o sugestie a mamei, de ce nu? Ulterior însă, copilului îi poate plăcea sau nu. Arabescurile pe care le înscrie în spațiu cu propriul corp, plăcerea de a se mișca într-un anume ritm, ca și jocul cu gravitația, toate acestea înseamnă dans. Și tot ce rămâne este o urmă în privire, ca și emoția spectatorului care s-a

simțit în comuniune cu cel care se exprimă astfel. Pentru unii oameni, bucuria de a dansa este o mare fericire, însă ea presupune eforturi imense. În cazul în care copilul nu are el însuși această dorință, este și periculos, și pervers să încercăm să i-o impunem.

Este greșit să i se ceară copilului să satisfacă dorința mamei, dansând pentru ea. Este preferabil să danseze pentru propria lui plăcere și pentru cei de-o seamă cu el, împreună cu cei a căror meseria constă în a-i învăța pe toți cei care în societate au această chemare. Însă copilul nu ar trebui niciodată îndemnat să satisfacă dorința mamei.

Din păcate, tocmai aceasta este plăcerea lui cea mai mare în perioada fuzională. Însă nu este ceva care trebuie să dureze. Așa se explică faptul că unii copii refuză să mănânce, tocmai pentru că mama lor dorește prea tare ca ei să mănânce. Și au dreptate. Dacă vor continua să satisfacă dorința mamei lor, acești copii vor deveni perverși, deoarece dorința mamei trebuie satisfăcută de către adultul pe care ea l-a ales, și nu de către copil.

Iar noi, mamele, trebuie să o recunoaștem, cam așa suntem: când am făcut ceva bun de mâncare, ne supărăm și ne simțim jignite dacă copilul nostru, sau chiar iubitul nostru, nu vrea să mănânce și nu ne spune cât este de bun, așa cum ne așteptăm. Or, este foarte posibil ca în ziua aceea să nu îi fie foame și, oricum, nu merită să își strice stomacul ca să ne facă plăcere! Un adult poate spune aceste lucruri, după cum el poate și să arunce o parte din acea mâncare la gunoi, când nu ne uităm, numai să nu o supere pe gospodină. Dar închipuiți-vă un copil care a primit un sandvici cu unt și dulceață și îl aruncă în casa scărilor — am întâlnit unul care făcea așa: portăreasa se plângea că le găsește în

puțul de la lift. Mama îi făcea o scenă teribilă dacă nu își lua cele două sandviciuri cu dulceață pentru gustare. Or, lui nu îi era foame sau poate îi era foame, însă nu voia să o satisfacă pe mama. Era treaba lui, nu era o problemă de psihanaliză sau de psihoterapie. Și totuși așa se manifesta el, era unul dintre „simptomele" acestui copil considerat cu deficiențe de comportament!

De ce să i se facă în continuare sandviciuri unui asemenea copil, în loc să i se spună: „Ești deja destul de mare, un băiat de opt ani își poate face singur sandviciurile?" Nu înțeleg de ce mama se simte obligată să i le facă și să i le dea.

Când am rostit această frază, am auzit exclamând: „Și soțul meu spune același lucru!... Dar atunci care e rostul unei mame, dacă nu să aibă grijă de sănătatea copiilor ei?" Pentru această mamă, era „bine" dacă fiul ei mânca chiar fără să îi fie foame, pentru ca ea să „aibă un rost".

Aș vrea să mai ilustrez tema despre care vorbim: satisfacerea nevoii, însă nu întotdeauna a dorinței. De exemplu, un copil nu are nevoie de bomboane. Iar dacă cere una, o face pentru plăcerea ca o persoană să se ocupe de el, să îi vorbească, să îi arate că este iubit. Este foarte interesant să constatăm că dacă unui copil i se spune: „Bine, sigur, cum ai vrea să fie bomboana? Să fie roșie?" — începe o discuție de o jumătate de oră în care se discută despre gustul bomboanei în funcție de culoare, dacă e roșie sau verde, se poate ajunge și la desenarea bomboanelor, iar copilul uită că, de fapt, voia să mănânce o bomboană. Însă ce conversație reușită a fost în legătură cu bomboanele! Ce bine s-au simțit împreună timp de o jumătate de oră!

Așa se întâmplă de multe ori: copilul vine să ceară ceva, vrea să capete ceva, vrea să vorbească despre acel lucru; și observați cât este de interesant să te plimbi cu un copil prin fața unei vitrine. Este o adevărată baie culturală să stai de vorbă cu el, să te joci de-a cadourile pe care le puteți oferi, dar și ce dovadă de iubire!

Copilul va spune: „Ah, tare aș vrea să am camionul ăla". Mama răspunde: „Nu, nu se poate, nu am bani". Și repede, repede, să plece de-acolo: nu vrea să îl tenteze, când de fapt, să trăim înseamnă să punem cuvinte peste lucrurile care ne tentează și să vorbim despre ele.

— Îți place camionul ăla?

— Oh, da.

— Ce-ți place la el?

— Are roțile roșii.

— Da, nu e rău, dar roțile roșii pot și să nu meargă. Un camion nu este o poză, el trebuie să meargă. Hai să intrăm în magazin, să pui mâna pe el; astăzi doar ne uităm la el, nu am bani să îl cumpăr.

— Ba da, ba da, ba da!

— Nu pot, ți-am spus; dacă nu vrei, nu intrăm nici măcar să îl vedem de aproape și să punem mâna pe el.

— Ba da, ba da...

Atunci când copilul înțelege că mama lui este hotărâtă: „Nu se poate, dar o să vorbim despre acest lucru" etc., se liniștește. El are nevoie să comunice în legătură cu dorința de a avea camionul, în legătură cu această speranță și este foarte grav dacă mama îi devalorizează respectiva dorință. Dorința unui copil trebuie întotdeauna justificată, întotdeauna. „Nu ți se poate îndeplini, dar ai tot dreptul să-ți dorești acel lucru."

De când lumea este lume, există tot felul de nebuni care vor luna, dar dacă nu ar fi existat nebuni care să vrea să ajungă pe lună, oamenii nu ar fi ajuns niciodată acolo[19]. Unii dintre aceștia au plătit foarte scump, uneori cu o descendență schizofrenă, faptul că au fost savanți sau că au avut o dorință în slujba societății, de pildă Pierre de Coubertin[20].

Acest om înțelesese că societatea oamenilor urbanizați avea absolută nevoie să înființeze stadioane pentru a le permite celor cu meserii de oraș să aibă duminica supapa sportului. A vrut să creeze stadioane și să propună sportul ca Eu Ideal. Este amuzant când te uiți la fotografiile din vremea aceea. Se vorbea despre acei atleți care au avut într-adevăr rolul de Eu Ideal în dezvoltarea copiilor. Astfel specia s-a „ridicat" foarte mult, deoarece locuitorii orașelor ajunseseră să nu se mai deplaseze, să nu se mai miște. Iar sportul era ceva revoluționar!

Însă pentru familia lui Pierre de Coubertin toate acestea erau o rușine; dorința lui de a aduce sportul în prim-plan era disprețuită și toată lumea îi întorcea spatele. Era complet nebun! Și copiii, și soția lui se rușinau cu el. „Mai cheltuiește și bani pentru asta!" Și totuși întreaga lui viață va fi consacrată reabilitării sportului în

---

19 În legătură cu aceeași temă a potențialului imaginativ și a dorinței creatoare care îl face pe om să transgreseze posibilul, astfel încât să se întâmple imposibilul, cf. *Les chemins de l'éducation, op. cit.*, pp. 353–354 și în *Solitude, op. cit.*, capitolul „Sciences et techniques de l'homme: éloge de l'imaginaire" [„Științele și tehnicile omului: elogiul imaginarului"], pp. 255–264.

20 Pierre de Coubertin (1863–1937) este cunoscut în primul rând drept creatorul Jocurilor Olimpice moderne, a căror primă ediție a avut loc la Atena în 1896. Pe de altă parte, principala sa contribuție a fost în domeniul reformării educației.

educația francezilor. La care se adaugă pasiunea cu care s-a dedicat relansării Jocurilor Olimpice în țările europene. Toate acestea l-au ruinat, nemaivorbind de faptul că a fost și greșit judecat.

Întotdeauna plătești scump când ești însuflețit de o dorință care nu întrunește consensul, chiar dacă aceasta va aduce servicii societății. Există asemenea ființe însuflețite de o dorință benefică pentru toți ceilalți, și nu menită să le satisfacă la modul ombilical propria lor dorință. Nu este vorba despre o plăcere masturbatorie. Cu toate acestea, lumea își bate joc de ideile lor, uneori le condamnă (Galilei), deși ele se gândesc cu adevărat la ceilalți...

Spre deosebire de nevoi, dorințele pot fi rostite și satisfăcute la modul imaginar. Nevoile sunt necesare pentru supraviețuire, pentru sănătate, pentru corp. Nu mă refer numai la nevoile care aduc ceva: a mânca corespunde nevoii de a lua; dar există și nevoia de a face, adică de a îndepărta urina sau excrementele, ca și nevoia de a îndepărta murdăria prin spălat. Copiii simt foarte bine acest lucru și, chiar dacă nu sunt obligați să se spele, vor fi întotdeauna curați dacă li se dă acest exemplu când sunt mici. Există destui copii care se cam tem de apa rece, însă dacă au ocazia să vadă la adulții din jurul lor cât este de plăcut să fii curat, vor dori și ei să facă același lucru, este ceva normal la un copil: acesta va reuși să facă singur tot ce îl valorizează în propriii săi ochi și îl face să fie la fel de plăcut ca și toate acele persoane care îi plac lui. Ce deosebire față de acele mame care îi spun copilului: „Haide, dă-mi gurița, dă-mi asta, dă-mi aialaltă" sau își udă degetele cu salivă ca să îl șteargă pe copil pe față. Este groaznic când vezi așa ceva. La fel ca

acei oameni care nu-i pot lăsa în pace pe ceilalți și se reped să stoarcă un coș când îl văd pe fața celui de-alături!

Este vorba despre nevroză, o nevroză care datează din copilărie. Nu ai voie să te simți bine și să te murdărești. Deși este suficient să te speli odată seara când ajungi acasă. Nu e nevoie să ți se spună de fiecare dată: „Oh, uite în ce hal ești! Oh, uite cum îți stă părul!" etc. Este îngrozitor. Ca și cum ființa umană ar consta în felul cum arată! Când, de fapt, important este felul viu în care trăiești, bucuria de a trăi, de a comunica, acestea sunt valorile pe care trebuie să le transmitem copiilor noștri, și nu felul cum arătăm.

Altminteri, avem de-a face cu dorința mamei de a avea un copil „păpușică", impecabil tot timpul, ca și cum ar fi scos din cutie, în loc să aibă un copil viu. Ei bine, este greșit să i se ceară copilului să satisfacă dorința unei asemenea mame... Deci trebuie să îi învățăm pe copiii noștri să aibă curajul de a-și „înțărca" mama, de a nu satisface dorința părinților lor, atunci când este vorba despre lucruri fără nicio valoare morală.

Am să vă dau un exemplu.

Ați auzit vorbindu-se despre centrul numit *La Maison Verte*, centrul acela unde ne ocupăm de copiii foarte mici[21]. Acum, după ce au înțeles, nu le mai spunem defel mamelor care își aduc copiii acolo să nu îi ia în patul lor. Copiii înzestrați și precoce își doresc să meargă în patul părinților pe la paisprezece luni; cei mai puțin

---

[21] A se vedea mai departe, p. 85 și următoarele. *La Maison Verte* este un spațiu destinat socializării copiilor, care a fost înființat din inițiativa lui Françoise Dolto în 1979, la Paris, în arondismentul XV. În acest sens, se poate citi în special *La cause des enfants*, *op. cit.*, partea a IV-a, cap. 4, „Nous irons à la Maison Verte" [„Vom merge la Casa Verde"].

precoce, pe la optsprezece luni. Pe la această vârstă, copiii își doresc să se întoarcă în timpul somnului la viața fetală, între tata și mama, ca să nu mai simtă singurătatea unei ființe care știe că este o fată în devenire sau un băiat în devenire și cere astfel să fie împlinit de o altă ființă. Cum să dorm singur în patul meu, lipsit de prezența mamei și a tatălui, când ei sunt împreună... și de ce să nu mă duc și eu?

Ei bine, nu le mai spunem niciodată părinților care se plâng de acest lucru să nu își ia copilul la ei în pat. În schimb, stăm de vorbă cu copilul: „Fii atent, până când vrei să o mai lași pe mama ta să creadă că încă mai ești bebelușul ei, când poate ea vrea să aibă un alt bebe, dar nu au destui bani și tatăl tău nu-i poate încă da tot ce îi trebuie ca să mai facă unul?" Ascultând aceste lucruri, copilul cade pe gânduri, iar mama întreabă: „Credeți că poate înțelege? — Evident: copilul simte că aveți nevoie de un copil și încearcă să satisfacă această nevoie făcând și pe adultul, și pe copilul mic".

Putem spune astăzi că această nevoie de a avea copil reprezintă una dintre marile suferințe inconștiente ale femeilor — o suferință ce devine uneori conștientă, dar cel mai adesea rămâne inconștientă. Corpul lor are nevoie de copil și uneori au chiar și dorința de a avea copil. Ei bine, atunci când copilul ajunge la paisprezece, cincisprezece, optsprezece luni, dacă nu ar exista mijloace anticoncepționale, femeile ar avea din nou un copil; însă greutățile vieții se opun acestei dorințe sau acestei nevoi.

Odinioară, când mortalitatea infantilă atingea cifre record, din opt copii trăiau doar trei sau patru, uneori și mai puțin. Mulți părinți de astăzi pot spune: „Am fi

șase frați dacă mama nu ar fi pierdut cinci copii. Doar eu trăiesc". La începutul secolului, și chiar până prin 1930, mortalitatea infantilă atingea cifre record la țară, dar uneori și la oraș. O scădere a acesteia a început să se facă simțită, și aceasta încă de la naștere, odată cu introducerea preceptelor de igienă, a vaccinărilor și a antibioticelor. Înainte, multe femei mureau la naștere. Acest lucru se întâmplă mult mai rar acum. Așa se explică și faptul că în zilele noastre le este mult mai puțin teamă să nască. Corpul lor nu mai resimte aceeași teamă, deci și ele sunt mai sigure. Dacă ar putea, multe femei ar avea mult mai mulți copii decât au până la urmă, iar copiii lor simt acest lucru. Femeia despre care am vorbit are nevoie de un copil mic, dar are nevoie și de bărbatul ei.

Iar copilul, care nu știe încă cine este, nu știe dacă este fată sau băiat, tocmai când se apropie momentul să știe acest lucru ar vrea să se întoarcă în patul părinților pentru a uita că acest moment se apropie, pentru a nega ceea ce noi numim castrarea primară[22], adică faptul că un copil nu poate fi decât de un sex și că nu se poate dezvolta atunci când este fată, ca tatăl, și atunci când este băiat, ca mama, ci trebuie cu adevărat să o apuce în direcția identificării cu adultul de același sex cu sexul aparent al corpului său, cu propriile organe genitale.

---

[22] Noțiune specifică creată de Françoise Dolto pentru a răspunde nevoii pe care o resimte la un moment dat subiectul copil de a nu fi decât de un singur sex, deci de a nu avea atributele și prerogativele celuilalt sex. Elaborarea acestei noțiuni de către Françoise Dolto datează din perioada redactării tezei sale (1939) *Psychanalyse et Pédiatrie [Psihanaliză și pediatrie]*, Le Seuil, 1971. Ea este, de asemenea, tratată în anexa la volumul *Le Cas Dominique, op. cit.*, pp. 232–236. Françoise Dolto o reia și o prezintă pe larg și în *L'image inconsciente du corps, op. cit.*, pp. 159, 161 și 164–185.

Ceea ce este aparent la nivelul corpului este foarte important, deoarece știți că există sindroame în care, corpul aparent fiind feminin, ovarele nu sunt ovare, ci testicule. Ei bine, personalitatea este structurată de corpul aparent. Sunt sindroame extrem de rare din punct de vedere biologic, însă corpul aparent dă tonul structurării copilului după imaginea adulților, valoroși în ochii lui și, în plus, cu un corp în aparență asemănător cu propriul lui corp. Un copil vrea să se identifice cu adultul deoarece adultul îl reprezintă pe el la vârsta adultă. El nu îl imită pe adult; el este atras de propria lui imagine încheiată, sub forma acestui model pe care, din fericire, îl schimbă de-a lungul vieții, dar la început acest rol îl joacă părinții.

Așa se face că la problema copilului referitoare la dorință trebuie să i se răspundă: „Nu, nu îți poți îndeplini o dorință de adult față de părinții tăi, deoarece mama ta îl are pe bărbatul ei, iar tatăl tău o are pe femeia lui."

— Dar eu aș vrea să fiu soția lui.

— Nu poți din moment ce ești fiica lui.

— Bine, atunci vreau să fie ea soția mea, dacă poate să fie soția ta.

— Nu poți. Două femei nu se căsătoresc chiar dacă se iubesc (dacă este vorba despre o fată). Nu poți deoarece este mama ta și soția mea.

— De ce, dacă tu poți fi cu ea?

— Fiindcă eu nu m-am căsătorit cu mama mea, trebuie să spună tatăl.

Copiii nu mai înțeleg nimic dacă tatăl îi spune soției lui — mama din familie — „mami", iar mama îi spune soțului — tatăl — „tati". „De ce nu am dreptul să fiu cu tati, dacă tu ești cu el?"

Trebuie puse punctele pe *i* cu acești nefericiți copii nevinovați și încă de la naștere trebuie să li se spună: „mama ta, tatăl tău". Or, în loc să spună: „Du la mama ta, la tatăl tău", copilului i se spune: „Du-i lu' mami". Ceea ce înseamnă că tatăl este copilul cel mare al familiei. Dacă limbajul este înșelător, cel puțin să i se explice: „Da, așa spun eu, dar este mama ta, nu a mea. Mama mea este bunica. Vezi, eu nu m-am căsătorit cu bunica".

A! Da!? Dintr-odată copilul are revelația interdicției culturale a incestului.

Castrarea se face prin folosirea corectă a vocabularului de rudenie. Acest vocabular corect ar trebui explicat și la grădiniță, și în primele clase, odată cu îndatoririle și drepturile fiecăruia în funcție de locul pe care îl are în familie.

Astfel, unei fetițe i se va spune: „Până când ai să o lași pe mama ta să creadă că te poți preface că ești copilul ei și, în același timp, soțul ei? Tu ești fetiță, nu ai să fi niciodată soțul ei!"

Iar dacă ea spune: „Eu vreau să merg în patul lor ca să fiu cu tata", trebuie spus:

— Nu ai să fii niciodată soția tatălui tău.

— Ba da, ba da, ba da, o să fiu soția lu' tata.

Copilul de optsprezece luni spune aceste lucruri cu mare vehemență.

— Da, bine, o să vedem, și ce zice mami?

— A! mie mi se pare nostim și amuzant, și eu voiam să mă căsătoresc cu tatăl meu, răspunde mama care a auzit ce vorbeam.

Așa, prostiți-i în continuare pe toți, luați mai departe copilul în patul vostru până când nu o să vă mai placă.

Nu e nici bine, nici rău. Dar are un efect de întârziere asupra celor trei.

Ulterior, mă întâlnesc cu mama: „A, voiam să vă întreb, nu știu ce i-ați spus (a fost de față, dar nici măcar nu își mai amintește; i se păruse chiar nostim că cineva stă de vorbă cu copilul ei, când ea tocmai se plângea că în fiecare noapte copilul îi deranjează), dar acum băiețelul (sau fetița) nu mai vrea să vină la mine în pat, nici măcar când soțul meu pleacă de-acasă dimineața devreme; ar fi plăcut să mai facem dragă, dragă puțin, dar nu mai vrea".

Deci, atunci când unui copil i se spune un lucru care merge în sensul dorinței lui — și mai ales al dorinței lui aflate sub semnul unei interdicții care îi permite să crească mare —, el va înțelege întotdeauna acest lucru. La un copil, interdicțiile au rolul de a structura valoarea dorinței acestuia, dorința de a merge mai departe decât simpla satisfacție pe termen scurt pe care o urmărea: „Cumpără-mi ceva, dă-mi o bomboană, ia-mă la tine în pat" etc.

Adevărata satisfacție constă în posibilitatea de a vorbi despre toate aceste lucruri și de a aștepta o zi deosebită, la Crăciun, la ziua de naștere — așa ceva trebuie să i se spună unui copil care a crescut deja.

— O! dar mai e mult până atunci!...

— Da, mai e mult; să ne uităm în calendar. Vezi, mai întâi e Sfântul Andrei, Sfântul Sava, Sfântul Nicolae. Și tot vorbind așa despre acești sfinți, copilul uită că mai e mult până când o să primească camionul sau până când o să aibă voie să facă dragă, drăgă cu noi în pat ca un bebeluș.

Deci, cu un copil trebuie să stabilești o comunicare în legătură cu dorința lui, este un prilej de a-l introdu-

ce în lumea cuvintelor, o lume a reprezentărilor, o lume a limbajului, a vocabularului, o lume a promisiunilor legate de plăcerile viitoare. Dacă i-ai dat bomboana, copilul nu mai poate vorbi și este liniște, se spune. Cu toții am avut o asemenea experiență când am fost mici: când venea în vizită la părinții noștri câte o doamnă sâcâitoare, o serveam cu caramele lipicioase, dacă aveam prin casă, fiindcă știam că nu o să mai poată vorbi întruna. Același lucru îl fac și părinții când copiii devin obositori cu întrebările lor, cu cererile lor. Suzeta pentru cel mic, bomboana pentru cel mai mărișor, numai să nu mai vorbească, să nu vadă nimic, să se concentreze pe tubul digestiv, asta este. Așa se ajunge ca dorința, odată satisfăcută, să fie pusă pe același plan cu nevoia. Nesatisfacerea acesteia ar produce anxietate. Rezultatul este că acest copil se vede obligat să încerce tot mai frenetic, tot mai des, dar fără să folosească limbajul, să își satisfacă o dorință, rămânând în același timp în afara culturii, aceasta din urmă presupunând limbajul, reprezentarea sau fabricarea a ceea ce nu ai.

Amintiți-vă: când un copil vrea o jucărie pe care nu o are, este în stare să o inventeze imediat. O bucată de ceva este avionul de care are nevoie, pe când dacă îi dăm avionul de jucărie, îl strică foarte repede, nu mai poate inventa nimic și trebuie să îi cumpărăm altul.

Creativitatea, inventivitatea, toate acestea reprezintă dorința, și nu satisfacerea ei prin obținerea lucrului ca atare; este vorba despre evoluția culturală a acestei dorințe exprimată prin limbaj, prin reprezentare, inventivitate, creație.

Cred că ați înțeles că, dimpotrivă, sunt în favoarea dansului, cu condiția să i se potrivească copilului, și în

favoarea muzicii, dacă pentru copil este o activitate plăcută. Altfel stau lucrurile dacă este vorba despre dorința mamei. De multe ori se întâmplă ca o mamă sau un tată să vrea să îi dea copilului său ceea ce ea sau el ar fi vrut să aibă, dar nu a avut. Este bine să i se dea copilului posibilitatea de a cunoaște acea plăcere, dacă într-adevăr se dovedește că are afinități cu respectiva disciplină culturală. Dar să nu fie obligat să continue dacă devine evident că pentru el este un chin. Nu are decât să se apuce adultul să facă acea activitate! Niciodată nu este prea târziu să te apuci să practici o artă — poate nu dansul clasic, dar cel puțin o formă de expresie corporală.

Cunosc o femeie care a început pianul la patruzeci și opt de ani. Acum cântă bine, pentru plăcerea ei. A îndrăznit să se apuce după ce, într-o zi, mi-a spus că pentru băiatul ei pianul însemna doar lacrimi și un șir nesfârșit de pedepse. De fapt, ea era cea care voia să facă pian!

A venit să discute cu mine și i-am spus: „Poate l-ați dat pe băiat la pian pentru că este un lucru pe care ați fi vrut să îl faceți dumneavoastră?"

— A, da, am regretat atât de mult că nu am făcut pian!

— Încă mai puteți s-o faceți chiar dumneavoastră, și nu-l mai necăjiți pe copil ca să vă satisfacă propria dorință. Mama a stat și a analizat. Rezultatul a fost o mare bucurie. De altfel, e interesant, deoarece copilului, astăzi un tânăr, îi place muzica — ca muzicolog —, iar mama a reușit să ajungă, chiar dacă târziu, pianistă. În plus, mai și lucrează. Dar și-a descoperit o bucurie după patruzeci și opt de ani, deși nu mai pusese niciodată mâna pe un pian și aștepta acest lucru de la copilul ei.

Cu dansul, lucrurile stau la fel: oamenii vor să își satisfacă prin propriul copil ceea ce la ei a devenit o dorință înăbușită. Se poate încerca. De ce nu? Dar nu trebuie insistat.

ÎNTREBARE: *Ați putea reveni la noțiunea de evadare în absență sau dorință de ignorare a existenței, pentru acei copii a căror concepere nu a fost cunoscută de către părinți decât la un anumit moment dat al vieții lor fetale? Este cazul primei mele fetițe.*

F. D.: Sper că persoana care îmi pune această întrebare nu va refuza să facă câteva precizări, mai exact, dacă fetița ei are deja asemenea momente în care manifestă acea atitudine despre care am vorbit, acea evadare periodică într-o stare de necomunicare sau încă nu se pune o asemenea problemă? Vă este teamă din cauza a ceea ce am spus eu — adică faptul că într-o zi va putea avea un asemenea comportament — sau s-a întâmplat deja?

RĂSPUNS: *În general, nu.*

F. D.: Dacă nu manifestă nicio tulburare de acest gen, nu trebuie să vă faceți griji pentru ceva ce s-ar putea întâmpla, dar dacă într-o zi o să vedeți că are asemenea stări, îi puteți spune: „A, poate te retragi în tine ca să nu te vadă nimeni, tot așa cum ai trăit la începutul vieții tale fetale, iar eu habar nu aveam că ești acolo". Așa trebuie spus, dar nu înainte de a vedea la copil vreo manifestare care să vă facă să vă gândiți că acel lucru poate fi într-adevăr cauza întoarcerii lui la propria autenticitate, a nevoii de a se întoarce la sine, ferindu-se ca altul să știe de el, să știe ce gândește, ce este.

ÎNTREBARE: *Ați putea să mai precizați odată? Spuneați: „Copilul nu știe că este un copil, nu se știe pe el". Este un lucru negativ pentru dezvoltarea viitoare a copilului?*

F. D.: Nu, toată lumea este așa. Nu este ceva negativ, dimpotrivă, este foarte pozitiv. Subiectul care urmează să

se nască se află într-un corp angrenat într-o dezvoltare fiziologică, un corp marcat de timp. În ceea ce îl privește, subiectul nu se află supus timpului. Limbajul nu se supune timpului. Dovada ar fi aceea că Socrate este și astăzi actual prin scrierile asupra lui. Mesajul lui Socrate nu a murit, el continuă să dea roade odată cu întâlnirea subiecților de astăzi care îl citesc pe Platon. Am spus Socrate ca să spun un nume; dar m-aș fi putut referi la toate ființele care au adus ceva umanității și care continuă să o facă, deși au murit cu sute sau mii de ani în urmă.

Chiar și în zilele noastre, când arheologia scoate la iveală obiecte estetice minunate, care ne emoționează prin frumusețea lor, avem de-a face cu mărturia unui autor, a unei ființe umane ca și noi, care a trăit cu mii de ani în urmă și ne-a transmis-o prin acest limbaj plastic, prin acest limbaj artistic care ne mișcă, ne zămislește, ne însămânțează, dându-ne posibilitatea să facem la rândul nostru prunci frumoși pentru care el continuă să fie o referință.

Când se organizează o expoziție, de pildă în legătură cu arta etruscă, lucrul acesta îi marchează pe cei cu înclinație artistică; și copiii care se duc să o vadă sunt marcați la modul inconștient, iar când, peste ani, vor fi creatori, vor realiza opere de artă în care se va resimți și prezența culturii etrusce. Tot ce este viu, ce este încă viu în limbaj, rămâne pentru totdeauna viu deoarece este vorba despre un limbaj al subiectului, și nu al unui individ aflat într-un corp; a existat bineînțeles medierea cuiva, a unui corp aflat într-un anumit moment al existenței lui umane, însă subiectul creator este actual, atunci și mereu, datorită unei medieri subtile, datorită operei. Și întreaga operă este un limbaj al iubirii și al dorinței.

Artistul a folosit un material — pământ, metal, pânză, pietre prețioase etc. — însă nu acest lucru ne impresionează; obiectul e în fața noastră, la modul tactil, senzorial, dar ne emoționează altceva, ceva ce nu poate fi rostit, ceva despre care se poate doar vorbi, mai precis latura estetică. Este vorba despre crearea unui obiect unic, irepetabil, care îmbogățește și însămânțează, din punct de vedere psihologic și artistic, o ființă umană din acea epocă sau din alta, și asta multă vreme după dispariția tuturor contemporanilor artistului autor respectiv. Iată ce este o operă de artă.

De aceea este foarte greu, în vremea în care trăim, să spunem ce operă de artă va continua să fie vie și după noi, deoarece sunt opere de artă care ne sunt necesare cât timp trăim și care se vor demoda complet ulterior. Ele reprezentau pentru noi un limbaj care ne spunea ceva, însă acesta nu ilustra o profundă spiritualitate, nicio estetică autentică și nici nu era purtătorul unui mesaj, dacă nu nemuritor, cel puțin în stare să străbată secolele și să emoționeze pe cineva, să „întâlnească pe un altul". Aici intervine simbolicul. Este ceea ce eu aștept pentru a putea primi scânteia desfătării estetice, acel izvor de bucurie vie pentru cel care o trăiește.

Știți cum apar unele vocații. La început — și asta nu înseamnă că vocația respectivă va rămâne neschimbată —, ea se datorează unui film pe care l-ai văzut, unei persoane pe care ai auzit-o vorbind, unei expoziții pe care ai avut ocazia să o vizitezi. Cunosc persoane care, într-un moment propice, au avut revelația vocației lor la unsprezece ani, la nouă ani, la doisprezece ani. Este cazul unei fetițe care la doisprezece ani s-a dus cu școala să asculte o conferință despre Mexic (nu știu, poate pentru că în cuvânt se aude

„mec" [în franceza populară, „bărbat, om energic, hotărât, tip, individ" — *n. t.*]. Mexic: formidabil! Această fetiță, fără prea mare tragere de inimă pentru școală până în acel moment, s-a schimbat complet. Studiile au reprezentat pentru ea ceva deosebit și a reușit să facă etnologia. Această persoană, pe care o cunosc, a început să fie atrasă de etnologie, apoi de sociologie, pe care le-a studiat, apoi a mai făcut și alte studii, dar dorința ei de a munci a fost trezită de acel prim moment de înflăcărare, a fost mesajul cuiva, o fraternitate între ființe care s-au recunoscut, atunci când se afla alături de copii, ascultându-l pe acel etnolog care le vorbea despre călătoria lui în Mexic, arătându-le desene, fotografii, filme. O revelație a sensului vieții!

Ei bine, așa se manifestă dorința, ea își găsește calea de a se satisface prin imensa cantitate de muncă pe care o presupune din acel prim moment, un rol important fiind jucat de atracția pe care o reprezintă satisfacerea respectivei dorințe. Însă nu este vorba despre o dorință între un corp și altul, în sensul acelui îndemn „Găsește-ți satisfacția și atât, fără nicio vorbă și doar pentru tine", despre care aminteam. Nu, de data aceasta avem de-a face cu deschiderea unui orizont, cu un circuit lung[23] al efortului pentru satisfacerea acelei dorințe. Aici intervine rolul nostru de educatori: să satisfacem nevoia, deoa-

---

[23] „Circuit lung" trebuie înțeles aici în cadrul opoziției tematice circuit scurt/circuit lung (subînțelegându-se: al dorinței, al libidoului, al pulsiunii), trecerea de la unul la celălalt — de la circuitul scurt la circuitul lung — reprezentând realizarea simbolică, în principal a unei castrări. În felul acesta, „funcția simbolică, o funcție specifică ființei umane, permite înlocuirea plăcerii rezultate dintr-un circuit scurt al dorinței, senzuale, imediate, cu un circuit mai lung, care mediază pulsiunile și le permite să întârzie obținerea scopului inițial în numele unei noi plăceri care urmează să fie descoperită". *Au jeu du désir, op. cit.*, p. 286.

rece altminteri am muri, și să vorbim despre dorință pentru ca subiectul să caute singur modalitatea de a o satisface; este un lucru pe care trebuie să îl facă singur, dar nu pentru a ne satisface pe noi, părinții sau educatorii lui, ci pentru că el se simte chemat de ceea ce i s-a revelat printr-un exemplu, exemplul cuiva care radia de bucuria sensului găsit în munca sa.

Aceasta este explicația pe care pot să v-o dau. Ați înțeles însă, nimic nu este negativ. Am putea chiar spune: fie lucrurile nu îl interesează pe copil, fie ele fac „clic". Iar dacă fac „clic", putem sta de vorbă cu el în legătură cu ceea ce îl interesează. Se poate întâmpla să pună o întrebare. Iar dacă nu ascultă răspunsul? Nu e nimic, nu insistați, așteptați o altă întrebare.

De pildă, copilul simte nevoia să știe că are un tată, chiar dacă mama este celibatară; este o nevoie absolută. Altminteri va crește ca un hemiplegic din punct de vedere simbolic, iar acest lucru se va vedea. Dacă nu în cursul propriei vieți, atunci la descendenții lui. Aceste lucruri au fost descoperite de psihanaliză. Și este cât se poate de ușor să i se explice unui copil că și el a avut, ca toată lumea, un genitor, un „tată natural", dar pe care nu îl cunoaște. Să i se explice că în momentul de față nu are un tătic, sau că a avut deja alți tătici, dar că niciunul dintre ei nu este tatăl lui natural. Și o să vedeți că în câteva zile acest copil se va schimba în relația cu mama lui, mama care i-a spus adevărul. Iată care este adevărul.

Atunci copilul o va întreba: „Dar tu îl cunoști, l-ai cunoscut?"

— Bineînțeles că l-am cunoscut.

— Și de ce nu te mai întâlnești cu el?

— Fiindcă nu ne mai înțelegem.

— Îți pare rău? (Cu subînțelesul: că l-ai cunoscut.)

Dacă mama spune „da", e grav; înseamnă că el nu avea dreptul să se fi născut. Cu totul alta este situația dacă ea îi spune: „În niciun caz, nu îmi pare rău din moment ce tu ești aici, iar eu te iubesc"... De altfel, și o altă persoană, cineva din jurul mamei, o cunoștință, îl poate ajuta pe copil spunându-i: „Mama ți-a spus că îi pare rău, dar nu e adevărat din moment ce ea te iubește. Dacă nu l-ar fi cunoscut pe tatăl tău, pe care nu a mai vrut să îl vadă după aceea, nu te-ar avea pe tine. Așa că nu fi trist, nu este adevărat ce spune mama ta..." Îl veți vedea după asta pe copil cum se transformă, pentru că acum se simte îndreptățit să fi avut tatăl pe care l-a avut, să fi pătruns în circuitul vieții cu prilejul acelei legături sexuale. Copiii găsesc întotdeauna cuvintele potrivite: „Știți cum sunt mamele, vorbesc și ele; acum că știu cum stau lucrurile, poate să spună orice, nu-mi mai pasă".

Doar după un asemenea episod copilul respectiv își dobândește siguranța de sine, deoarece cineva i-a spus adevărul pe care mama i-l ascundea sau masca de supărare: „Ah! Era un ticălos! Nu vreau să își cunoască tatăl, ne-a lăsat baltă pe amândoi"; dar când analizezi situația, mama este de acord că, bineînțeles, ar fi avut destule motive să bănuiască că acel bărbat, așa cum spune ea, avea să îi „lase baltă". Dar a fost fericită că are un copil și l-a păstrat. Căci dacă nu ar fi vrut asta, cum bărbatul voia să îl ia el pe copil, de ce l-a ținut ea? Toate acestea sunt lucruri foarte importante, deoarece mama îi poate spune copilului: „În ziua în care vei dori să îți întâlnești tatăl, cu siguranță că vei reuși, dar eu nu am să te ajut. Am suferit prea mult când a plecat și m-a lăsat pentru o altă fe-

meie; însă tu sigur ai să te descurci dacă o să vrei să îl cunoști; este treaba ta".

Când aud așa ceva, copiii prind curaj, deoarece dorința lor nu a fost contrazisă, ci a fost îndreptățită: „Nu am să te ajut, dar nu mă opun, trebuie să te descurci singur; pot chiar să îți dau ultima lui adresă sau adresa la care l-am cunoscut, adresa bunicii tale dinspre tată..." etc.

Problema este de a-l ajuta pe copil să își satisfacă nevoile, iar în ceea ce privește dorințele, nu trebuie ajutat, ci trebuie să i se acorde autonomia. Dorințele nu trebuie satisfăcute, despre dorințe trebuie vorbit, ele trebuie să își găsească îndreptățirea, chiar dacă nu vrem să îl ajutăm sau nu avem cum să îi dăm ceea ce cere. Dacă este vorba despre o bicicletă sau despre o motoretă, iar părinții nu au bani să i-o cumpere sau mamei îi este prea teamă să îi cumpere așa ceva (la vârsta la care legea îi dă dreptul să circule cu ea), i se poate spune: „Mi-e prea teamă să nu ți se întâmple vreun accident, nu vreau să îți cumpăr eu o motoretă; dar cum legea îți dă dreptul, descurcă-te; dacă reușești să faci rost de bani în mod cinstit, nu am dreptul să-ți interzic". Asta e tot.

Așa trebuie ajutat copilul să devină autonom (când e vorba despre un copil mare): nevoile copilului trebuie satisfăcute, însă nu și toate dorințele lui, deoarece și dorințele părinților au dreptul să se facă auzite, ba au chiar datoria de a fi rostite.

ÎNTREBARE: *Ce trebuie să li se spună copiilor atunci când este vorba despre moartea prin sinucidere a mamei lor sau a unuia dintre membrii apropiați ai familiei?*

F. D.: Ce altceva decât adevărul, numai adevărul, și imediat, atunci când îl află toată lumea și este șocată de ce s-a întâmplat. Dacă nu faceți așa, dacă nu îi vorbiți de-

spre ce se întâmplă, înseamnă că vă purtați cu el ca și cum ar fi un animal din casă. Trebuie să îi spuneți:

— A murit.

— Dar cum?

— Se numește sinucidere.

— A! Și ce înseamnă asta?

— Ce să-ți spun, sunt prea trist, nu mă simt în stare să îți explic, întreabă pe altcineva, uită-te în dicționar.

Trebuie spus adevărul. Iar apoi: „De ce s-a omorât?"

În fața unei asemenea drame oamenii vorbesc. Indiferent de vârstă. Și la opt zile, și la cincisprezece zile, indiferent de vârstă. Iar acea nenorocire trebuie rostită așa cum o trăiesc acei părinți care au în grijă copilul. Doar așa îl putem ajuta cu adevărat. Apoi, îi putem spune, de pildă: „Mi-este prea greu să vorbesc despre asta, stai mai bine de vorbă cu altcineva; este normal să vrei să știi, dar mie mi-este prea greu acum, nu sunt în stare să-ți spun nimic". Trebuie spus copilului că dorința lui este îndreptățită și trebuie sprijinit să găsească pe cineva care să îl ajute să înțeleagă, în loc să i se ascundă ce se întâmplă. Nu este nimic de ascuns când are loc o sinucidere, este o mare nenorocire. Nu văd de ce așa ceva ar trebui ascuns.

Ce trebuie să li se spună? Doar ce se poate spune, nimic mai mult. Este interesant de altfel de ce oamenii au aceste ezitări.

De multe ori am întâlnit copii care la un moment dat începeau să aibă probleme la școală, iar când încercam să vedem ce se întâmplase în perioada respectivă, discutând cu părinții în acele ședințe preliminare — înainte de a sta de vorbă cu un copil, ședințele preliminare sunt foarte importante — reușeam până la urmă să ajungem

la începutul perturbării afective. „A! Erau în vacanță când a murit bunica (dinspre tată sau dinspre mamă). Și copiilor nu le-am spus nimic, înțelegeți, nu am vrut să le stricăm vacanța." Părinții s-au întors acasă triști, vă închipuiți, dar nu le-au spus nimic copiilor! Or, era vorba de copii care o vedeau pe bunica odată pe săptămână, duminica! După vacanță, când se întoarce acasă, copilul întreabă firesc: „Nu mergem la bunica?

— A, nu, Bunica este la spital.

— A, da...

Și pe urmă, bunica este tot la spital. Se apropie Crăciunul: „Nu o invităm pe bunica?"

— A, nu, nu se simte prea bine (sau: a plecat într-o călătorie).

— Dar pot să vorbesc cu ea la telefon?

— Nu, nu, o deranjezi.

Lucrurile se lungesc așa, treptat apare o prăpastie, iar copilul este tot mai deprimat.

De câte ori nu am văzut aceeași situație! Și nu numai în povestea cu bunica sau când au loc evenimente grave în familie. Ci și atunci când se întâmplă să moară un coleg de clasă, copilului i se spune tot o poveste: „Nu mai vine la voi în clasă, s-a mutat la altă școală", când, de fapt, era prietenul lui cel mai bun care în timpul vacanței a avut un accident. Treptat, toți acești copii se devitalizează vizibil, deoarece nu găsesc cuvintele necesare pentru a da glas tristeții lor. Așa se instalează o intensă devitalizare. Deci copilului trebuie să i se spună imediat despre ce este vorba.

Chiar și atunci când avem de-a face cu o sinucidere, pentru familie poate fi ceva extrem de pozitiv; o sinucidere nu este neapărat ceva negativ. Nu știm. Nu știm ce

înseamnă ea pentru cel care a murit; nu știm dacă nu cumva este din partea lui un act de eroism, pentru a-și salva copiii, dacă este vorba despre un tată sau dacă este vorba despre o mamă a cărei voce nu a fost auzită, care nu a reușit să spună ce avea de spus. Bineînțeles, regretele sunt imense, dar nu este ceva care trebuie să i se ascundă copilului.

El trebuie să participe la ritualul doliului, chiar dacă este foarte mic și este ținut în brațe; este important ca această ființă umană să fie părtașă la evenimentele emoționale ale familiei sale. Va fi ca o engramă prezentă în percepțiile lui optice (probabil nu conștient, ci inconștient), atestând faptul că familia l-a considerat o ființă omenească. Deoarece acest subiect despre care vorbeam nu are vârstă, el este adult și la început, și la douăzeci de ani... Nu există vârstă în cazul acesta. De aceea spuneam că un copil nu știe că este copil, el este cineva care dorește, iar cel care dorește nu are vârstă. Cu toții am trecut prin asta. Atunci când dorim ceva, iar cei din jurul nostru se miră: „La vârsta ta!" Nu este deci potrivit cu vârsta noastră? Puțin ne pasă!

La fel se întâmplă și cu un copil: el are vârsta dorinței lui, iar noi nu o cunoaștem întotdeauna. Este adevărat că o poate exprima și, în măsura în care o exprimă, iar din punct de vedere social este ceva realizabil, trebuie să i se spună: „Încearcă să ți-o împlinești, nu mă opun; dar nu am să te ajut pentru că eu sunt de altă părere, însă ai dreptate, de ce să nu încerci? Nu renunța".

Iată lucrul cel mai important.

ÎNTREBARE: *Care este importanța dorinței adultului în spațiul în care trăiesc copii: creșe, centre de zi, diferite forme de îngrijire a acestora?*

F. D.: Depinde de fiecare adult. Nu știu.

ÎNTREBARE: *Poate exista așa ceva?*

F. D.: Dacă adultul ar exista fără dorință, ar fi vorba despre un mort în viață.

ÎNTREBARE: *Dar copiii pot fi protejați de această dorință?*

F. D.: Vreți probabil să vorbiți despre o dorință sexuală a adultului față de copil? Da?

Într-un asemenea caz, într-adevăr, nu este deloc recomandabil să lucrezi cu copiii, să îți faci de cap. Este preferabil să îți desfășori activitatea în altă parte, pentru că altminteri dezvoltarea copilului este deturnată. Destinul lui este pervertit.

Asemenea situații se întâlnesc în aceste spații comune în care trăiesc copii: într-adevăr, ei se pricep de minune să trezească dorința adultului, este principala lor preocupare, singurul lor gând. Însă adultul care simte că se va folosi de un copil pentru satisfacerea dorinței sale, știe în același timp că acest lucru nu trebuie să aibă nicio legătură cu munca lui. Este o greșeală profesională. Să facă ce știe el cu această dorință aflată în afara legii și acolo unde poate, dar nu la locul de muncă, în raport cu copii pe care părinții i-au încredințat lui pentru ca aceștia să-și poată identifica dorința firească pentru vârsta lor, și aceasta încă de acum, pregătindu-i astfel pentru a deveni adulți. Faptul de a dori sexual, genital un copil care nu este matur din punct de vedere genital este un abuz de putere, deoarece copilul nu se poate sustrage decât foarte greu acestei manevre și, pe de altă parte, este un lucru deosebit de dăunător.

Știu că nu întotdeauna efectele sunt catastrofale, am cunoscut și eu tineri — însă asta se petrece mult mai

târziu — care au fost de fapt salvați de la delincvență de homosexuali (bărbați sau femei), persoane care au avut o atitudine foarte paternă sau maternă față de aceștia, sprijinind astfel dezvoltarea lor. Era vorba în principal de copii aproape total abandonați, însă deja maturi din punct de vedere fiziologic și care, dacă ar fi trăit într-o altă epocă decât aceasta, ar fi avut dreptul să aibă relații genito-genitale. Lucrurile se schimbă atunci când toate acestea se întâmplă după perioada nubilității. Când însă este vorba despre copii, este total nociv ca părinți sau adulți educatori să nutrească asemenea dorințe și să și le satisfacă ca să obțină o plăcere sexuală pe seama unui copil. De pildă, atunci când adultul îl bate la fund pe copil pentru propria lui plăcere sau când îi dă două perechi de palme, fiindcă oricum îi face bine, în ambele cazuri avem același lucru, ceva de natură sexuală. Nu este ceva genital, ci ceva sexual dacă îți place să faci un asemenea lucru. Iar adulții trebuie neapărat să renunțe la aceste practici în cadrul activității lor, ca și la mângâierile în stare să provoace emoții sexuale sau genitale, sau poate mai bine să își schimbe locul de muncă. Așa stau lucrurile, dacă am înțeles bine întrebarea pe care ați pus-o.

ÎNTREBARE: *Cum poate un adult să își desfășoare activitatea într-un spațiu în care trăiesc copii fără ca această dorință a lui să se poată exprima?*

F. D.: Dar dorința ca acei copii să devină oameni adevărați este o dorință genitală sublimată a adultului. Aceasta este dorința adulților educatori: îndepărtarea din calea copilului a obstacolelor care îl împiedică să își construiască propria viață. Dar dorința educatorului nu este o dorință genitală, în sensul de dorință dintre două

corpuri, care poate produce o plăcere fizică, o satisfacție epidermică, o dorință de a-l îmbrățișa tot timpul, nici vorbă. Cine se ocupă de educația copiilor nu exercită acea profesie pentru a avea o relație de la corp la corp, iar dacă un copil nu se poate abține și vrea să îl îmbrățișeze mereu pe cel care îi este educator, acesta trebuie să îi spună: „Da, și eu te iubesc", dar nu să îl îmbrățișeze și el.

Această rezervă care trebuie păstrată în legătură cu satisfacțiile procurate de două corpuri este un lucru foarte important. În relația cu un copil totul trebuie exprimat prin cuvinte, numai așa acțiunea își păstrează rolul educativ. Orice altceva reprezintă o slăbiciune de moment. Sigur că la modul regresiv i se poate răspunde cu un sărut matern unui copil care v-a sărutat, spunându-i: „Ah, ce ne mai iubim!" Asta este un lucru. Dar nu trebuie să devină un obicei, altminteri copilul va regresa. Va ști întotdeauna cum să atingă punctul sensibil, cum să fie printre preferați, cum să găsească scuze ca să nu facă ce are de făcut, și anume sarcinile care îi revin pentru a se încadra pe linia unei dezvoltări continue, a unui efort în sensul creșterii și autodeterminării, astfel încât să ajungă să aibă inițiative proprii. Atunci când copilul se refugiază la un adult, acesta trebuie să îl ajute, prin cuvinte, să se regăsească și să resimtă astfel plăcerea. Însă nu pentru a-i face plăcere educatorului, ci pentru a-și face plăcere lui, copilului, în legătură cu propria lui viață, cu propriul lui trecut.

De exemplu, dacă un copil a reușit să facă un lucru, trebuie să i se spună: „Cine ai vrea tu să fie mândru de ceea ce ai reușit să faci?"

— Am făcut-o pentru dumneavoastră, pentru dumneavoastră.

— Nu cred, nu ai făcut acest lucru pentru mine. Eu sunt educatoarea tuturor copiilor. Dacă încerci să îmi faci plăcere mie, ai să îți ratezi viața, dragul meu, deoarece eu nu te voi putea ajuta cu nimic pe tine. Tu trebuie să încerci să faci plăcere altora, nu mie. Eu aici îmi fac meseria, sunt plătită pentru asta, nu o fac pentru plăcere. Străduiește-te să găsești pe altcineva pentru care să faci toate astea.

Doar așa își va putea o învățătoare ajuta elevul care încearcă tot timpul să îi facă plăcere pentru a fi precum copilul ei. Ei bine, nu. Rolul nostru este de a folosi cuvintele pentru a-i spune: „Toate astea ar putea să îi facă plăcere mamei tale".

— O! Ei nici nu-i pasă.

— Atunci caută o altă femeie căreia să îi pese, cum spui tu, dar nu pe mine."

În tot acest timp însă, învățătoarea stă de vorbă cu copilul, este bine dispusă, râde cu el; toate lucrurile astea se fac cu umor: „Știi foarte bine că noi doi nu o să ne căsătorim! Nu trebuie să te străduiești să îmi faci plăcere. Iubesc pe altcineva. Nu l-ai cunoscut pe soțul (logodnicul) meu, dar este foarte drăguț".

— A! Și cum este?

— Este foarte drăguț.

Fetele vor vorbi între ele: „A, are un soț foarte drăguț!" În felul acesta, veți reuși să potoliți atracția homosexuală incipientă la unele fetițe. Într-o asemenea situație, fetița respectivă își va spune: „Asta e, nu o să pot fi iubita ei fiindcă a găsit deja altceva mai bun".

Acesta este felul în care copiii pot fi ajutați: trebuie să ne manifestăm astfel încât aceștia să înțeleagă că dorința le-a fost recunoscută, că nu râdem de ea, uneori chiar să îi arătăm îndreptățirea, dar în același timp trebuie să ne eschivăm și să le explicăm din ce cauză. Să precizăm motivul: nu avem bani și de aceea refuzăm să le cumpărăm o jucărie; sau pentru că nu avem nevoie, pentru că avem deja ce ne trebuie etc. Sau: „Pentru că eu trebuie să chibzuiesc banii". Însă dorința care nu este satisfăcută trebuie întotdeauna îndreptățită. Trebuie să se vorbească despre ea.

ÎNTREBARE: *Folosindu-se doar de cuvinte, există posibilitatea ca părinții să își rezerve unele domenii, în care copiii nu vor îndrăzni niciodată să pătrundă?*

F. D.: Nu înțeleg prea bine ce înseamnă acest lucru, poate încercăm să exemplificăm puțin. Vreți să întrebați dacă dormitorul părinților trebuie să rămână un spațiu sacru? Este greu. Dormitorul părinților este prin excelență locul în care, de îndată ce aceștia nu sunt de față, copiii țopăie în pat.

Un domeniu rezervat nu poate fi violat de nimeni, de pildă dragostea unuia pentru celălalt, dar aceste lucruri nu pot fi spuse. Nu se spune în gura mare cât de mult iubești o altă ființă. Iată un exemplu de domeniu rezervat, pe care nimeni, niciodată, nu are dreptul să îl violeze. Este ceva atât de intim, încât nici nu se vede; este ceva adevărat. Nu știu ce vreți să spuneți prin domeniu rezervat... Sertarul de la noptieră unde se află prezervativele? Fiți siguri că ele au fost de mult descoperite de copii. Iar dacă întreabă: „Ce sunt astea?"

— Știi, mă jenez să îți spun. Când ai să fii mai mare, am să îți explic.

— A! Cred că sunt pentru degete, ca să nu te tai!"

Și copilul este mulțumit, nu mai este un secret. Iar într-o bună zi, i se va explica: tatăl se hotărăște să îl inițieze pe fiul său în legătură cu responsabilitatea bărbatului în relațiile sexuale. „A! Da, așa, este grozav, dar nu e simplu să fii om mare; de fiecare dată când vor să se iubească, adulții trebuie să aibă grijă să nu facă copii; e destul de complicat." Etc.

Deci, nu știu exact ce înseamnă pentru dumneavoastră domeniu rezervat. Un lucru e sigur: copiii ghicesc totul. Însă ei știu foarte bine și să păstreze un secret. Bineînțeles, dacă li se cere acest lucru. O femeie are un iubit, pe care întâmplător copilul l-a văzut. Nu este cazul să i se spună tot soiul de gogoși. Copilul a simțit emoția celor doi, prin urmare va pune întrebări. Răspunsul: „Ai înțeles că în viața mea există cineva, altcineva decât tatăl tău; aș vrea foarte mult să nu îi spui nimic. Nu știu deocamdată cum se vor rezolva toate astea. Dacă aș fi fost mai sigură, m-aș fi despărțit deja de mult de tatăl tău. Vezi..." etc.

Odată, o mamă a venit să îmi spună: „Copilul meu m-a văzut, ce să fac? Și el ce o să facă? — O să vedem. Dar de ce e mai rău dacă soțul dumneavoastră află? Poate așa o să vă fie mai ușor să divorțați".

Alteori, copilul păstrează secretul pentru el și se va maturiza spunându-și: „Ia te uită, mama nu mă are numai pe mine (fiindcă înțelesese deja că lucrurile nu mergeau deloc între cei doi, că părinții lui rămăseseră împreună doar de formă, fără să se mai iubească), în viață se întâmplă și așa!" Copilul a înțeles și, din acel moment, trebuie să se țină cont de acest lucru: să i se explice natura conflictului, să nu i se ascundă adevărul pe care l-a

descoperit, dimpotrivă, să i se vorbească despre toate aceste lucruri.

În schimb, este și va rămâne de nerostit tot ce ține de intimitate, acele lucruri atât de profunde încât nici nu pot fi rostite. Dacă totuși copilul le descoperă într-o zi și vorbește despre ele, i se va spune: „Ești isteț, ai ghicit". Nu văd ce este de ascuns, din moment ce ne asumăm și faptele, și contradicțiile noastre. Asta înseamnă să fii adult, nu să fii perfect.

ÎNTREBARE: *Un cuvânt auzit în copilărie poate determina cursul întregii vieți? Puteți da câteva exemple?*

F. D.: Sigur că da, v-am spus deja povestea cu Mexicul. Pot să vă vorbesc și despre ce fac țiganii atunci când vor să înnoiască generația de muzicanți.

Am aflat aceste lucruri când am fost în pelerinaj la Saintes-Maries-de-la-Mer și stăteam la o prietenă care cunoștea mulți țigani. Am discutat mult, era un subiect foarte interesant. Prietena mea spunea că muzicanții țigani, atunci când cel mai bun instrumentist al lor începe să îmbătrânească, discută între ei, în clanul, grupul, tribul lor, nu știu cum se numește: „Ar fi bine să avem un copil care să preia ștafeta". Și aleg o femeie însărcinată, iar în timpul ultimelor șase săptămâni de sarcină, cel mai bun muzicant bătrân vine și cântă în fiecare zi pentru făt, urmând să facă la fel și câteva săptămâni după nașterea acestuia; vine și cântă la instrumentul lui zi de zi pentru cel mic, numai ce știe el să cânte cel mai bine. Apoi lucrurile se opresc aici și toți sunt siguri că acel copil va cânta, când va fi mare, la acel instrument. Toți mi-au spus că așa își pregătesc ei schimbul. Înainte de naștere și puțin după naștere. Iar copilul va dori să cânte la acel instrument când va avea vârsta și dorința să se exprime. Este ceva

foarte frumos. Știți, muzica este mai mult decât cuvântul. Este un mesaj semnificant al limbajului.

Este sigur că limbajul auzit foarte timpuriu și oferit cu dragoste — deoarece avem în cazul acesta un lucru oferit cu dragoste — poate purta o ființă înspre propriul ei viitor. Însă există o perioadă de latență între acel moment și realizarea propriu-zisă. Ca și sămânța pusă în pământ, pe care nu o mai vedem până nu încolțește. Nu avem de-a face cu ceva direct, de tipul: „Fă cutare lucru ca să-mi faci plăcere... Și, haide, exersează!..." Nu, nu așa. Dorința izvorăște dinăuntrul nostru și este inevitabil chemată să se exprime în afara noastră. Acest lucru trebuie susținut, și nu este ușor, dar și îndreptățit mereu, oferind, în măsura posibilului, tot ce poate sprijini acest mers. Uneori, este foarte greu: „Îndrăznește, vei avea destul curaj; dacă vrei cu adevărat, ai să poți, ai să izbândești".

Acesta este rolul nostru de educatori.

UN PARTICIPANT: *De un an de zile, un grup de profesioniști, venind din direcții diferite — pediatri, psihologi, psihiatri, infirmiere, educatoare, câteva moașe, dar și învățătoare — se întâlnesc pentru a discuta despre experiența lor, deoarece fiecare a resimțit nevoia unei extinderi a sferei problematicii cu care se confruntă. Apar, de asemenea, grupuri de lucru. Întâlnirile unui astfel de grup au permis, spre exemplu, demararea unei reflecții asupra condiției parentale, ca și crearea unui loc de întâlnire în acel oraș.*

Există și grupuri care își orientează reflecția în alte direcții. Iar dacă în sală sunt persoane interesate care vor să li se alăture, ar fi foarte bucuroși să îi primească.

F. D.: Ar fi foarte important, mai ales dacă cele discutate astăzi v-au trezit interesul, să vă întâlniți și să faceți

schimburi de experiență cu alții, situație care cred că a apărut, din cele spuse de dumneavoastră în dimineața aceasta, imediat după Congresul de la Cannes, consacrat copiilor foarte mici[24]. Este adevărat că o asemenea întâlnire îi determină pe mulți să vrea să lucreze împreună. Însuși faptul de a formula în cuvinte întrebarea care ne frământă permite unele clarificări pe care ceilalți le vor completa la rândul lor.

RĂSPUNS: *Intenționăm să facem din acest spațiu al condiției parentale un spațiu viu de întâlnire pentru cei mici, care să vină aici însoțiți de părinți, de doică sau de baby-sitter, de bunica lor, în general de cei care se ocupă de ei în mod curent. Este un loc de întâlnire pentru profesioniști, însă un loc cât se poate de deschis, în sensul că la întâlnirile programate aici pot participa învățători, psihologi, psihanaliști, psihiatri, asistenți sociali, educatoare, moașe etc.*

Crearea unui asemenea spațiu presupune în mod obligatoriu și constituirea unei echipe cu preocupări în aceeași direcție.

În acest sens, lucrurile sunt la început, dar au demarat. Există însă o problemă: sunt prea puțini bărbați, iar noi nu putem funcționa decât dacă echipa este mixtă. Bineînțeles, suntem deschiși pentru toate femeile interesate, dar apelul meu se adresează în mod special bărbaților.

Nu de puține ori sunt întrebat ce rol poate avea un asemenea spațiu de întâlnire destinat copiilor foarte mici. (Prin copil foarte mic înțeleg chiar și copilul înainte de naștere, chiar înainte de a fi conceput! Părinții pot veni în acest spațiu al parentalității încă înainte de conceperea copilului; pot veni în timpul sarcinii; după cum pot veni după ieșirea copilului din

---

[24] Este vorba despre cel de-al doilea Congres mondial de psihiatrie a sugarului, desfășurat la Cannes între 29 martie și 1 aprilie 1983, cu titlul „Sugarul într-o lume în schimbare".

maternitate sau până după ce a împlinit trei ani, deci până pe la patru ani.) Motivul principal este că, până în prezent, nu există nicio instituție care să le dea acestor copii posibilitatea de a avea o viață socială precoce. Iar spațiul despre care vă vorbesc, destinat copiilor foarte mici, va avea tocmai acest rol, copiii fiind însoțiți aici de familie.

Până astăzi, în toate formele existente: centre de zi, creșe, grădinițe etc., copilul foarte mic poate rămâne, însă este rupt de legăturile parentale, adică este despărțit de părinți sau de cei care se ocupă zilnic de ei. Or, eu am vorbit despre un spațiu viu.

F.D.: Înțeleg că este vorba despre ceva care seamănă cu ceea ce am înființat și noi la Paris, începând cu 1979, un loc pe care l-am numit *La Maison Verte*. Este un loc de întâlnire prin definiție tranzitoriu. Scopul este de a-i pregăti pe copiii de până în două luni pentru creșă, pentru centrul de zi, astfel încât experiența pe care o vor avea să nu îi transforme în insomniaci (știut fiind faptul că efectul asupra unui copil lăsat la cămin este întotdeauna insomnia), dar și pentru școală, pentru cei care nu au avut înainte de acel moment o viață socială. Scopul este deci pregătirea copiilor pentru viața în societate în absența părinților, fără ca aceasta să le provoace stări de neliniște. Iată de ce ei trebuie să intre în contact cu societatea împreună cu părinții, dar într-un loc diferit.

Faptul că mama poate veni la creșă în primele zile nu este un lucru bun, în sensul că aceasta nu se poate astfel ocupa de ceilalți copii ai ei. Or, copilului i se permite să vină împreună cu mama lui. Și tot așa, la cămin, mamele pot să rămână cu copiii lor. Acest lucru echivalează cu o recompensare a isteriei. Atunci când copilul nu se manifestă, i se spune mamei că poate pleca, iar când copilul urlă, mama poate rămâne. Regula este astfel făcută

de capriciile copilului sau de *voyeur*-ismul unei mame care nu lucrează aflată în mijlocul unor femei active din punct de vedere profesional.

Acest spaţiu al parentalităţii pe care intenţionaţi să îl creaţi în oraşul dumneavoastră este un lucru foarte util deoarece este diferit de ceea ce există deja, acele spaţii în care copilul este primit fără părinţi, tocmai pentru a face din el un membru al societăţii.

Inconvenientul pentru copiii care sunt duşi la creşă este că aceştia dezvoltă două personalităţi. La creşă, grupul „purtător" al celorlalţi copii este echivalentul matern, iar femeile care se ocupă acolo de ei reprezintă echivalentul patern. În schimb, copiii care au frecventat un asemenea spaţiu de parentalitate înainte de a merge la creşă ştiu cine sunt părinţii lor, şi mai ştiu şi faptul că aceştia nu pot fi înlocuiţi de persoanele care se ocupă acolo de ei, făcându-şi meseria şi fiind plătite în acest sens de părinţii lor.

Atunci când adulţii vorbesc în faţa unui sugar, fără a se adresa însă persoanei sale, acesta sfârşeşte treptat prin a nu mai asculta. Se dă adesea ca exemplu cazul următor: un copil şi-a pierdut mama, însă nimeni nu i-a spus acest lucru; aşa se face că atunci când ceilalţi încep să vorbească despre ea, copilul se îndepărtează, el ştie că nu trebuie să audă acele lucruri. Ceea ce înseamnă că el este deja complet blocat, nu mai simte că are dreptul de a trăi această încercare la modul uman. Se simte complet singur în raport cu moartea mamei lui şi ştie că societatea nu vrea să împărtăşească cu el reprezentările pe care le poate produce această suferinţă.

Şi în cazul sugarului se întâmplă acelaşi lucru. Atunci când mama spune: „Ah, prin câte am mai tre-

cut cu el!", povestind despre naștere, despre începutul alăptării, noi trebuie să ne adresăm acestuia: „Auzi ce spune mama; ne povestește toate suferințele prin care a trecut din cauza ta, iar tu, la rândul tău, și tu sufereai din cauza suferinței ei". Vorbim astfel despre ceea ce povestesc părinții, fără să le răspundem acestora, încercând să reformulăm spusele lor în raport cu copilul.

Va fi un lucru foarte bun dacă veți reuși să realizați ceea ce vă propuneți. În cazul experienței de la centrul *La Maison Verte,* ideea mea de a preveni tulburările psihosociale, nevroza, psihoza, care se manifestă atunci când este prea târziu pentru a interveni, a fost foarte greu acceptată. Părinții și copiii trebuie ajutați să comunice, și asta cu mult timp înainte de manifestarea unui simptom clar.

Să analizăm exemplul insomniei la copiii mici[25]. Insomnia este un simptom care se instalează treptat și care devine adesea un mod de viață. Nici părinții, nici noi nu înțelegem care sunt motivele. Ei bine, copilul care a trecut pe la *Maison Verte* reușește să își revină: noaptea următoare poate să doarmă fără probleme. Copiii care se plictisesc au nevoie de părinții lor în timpul nopții pentru a se distra.

Așa cum am mai spus, copiii care merg la creșă au două personalități: personalitatea de obiect al societății și personalitatea de subiect care rămâne în pană în mo-

---

[25] În cadrul clinicii psihanalitice, insomnia poate fi un simptom revelator al bătăliei dintre narcisismul primar și pulsiunile de moarte. Cf. *Seminar de psihanaliză a copilului, op. cit.*, t. I, 173. În legătură cu tema mai generală a tulburărilor de somn, cf. *Les étapes majeures de l'enfance [Etapele majore ale copilăriei]*, Gallimard, 1994, pp. 97–113.

mentul în care părinții îi duc pe acești copii la creșă fără să îi prevină, fără să le spună cât de triști sunt că trebuie să facă acest lucru, dar că nu se poate altfel.

Este foarte important ca mamele să nu se repeadă să își sărute copilul de îndată ce vin după el la creșă ca să îl ia acasă. Nu este prea ușor, cu atât mai mult cu cât educatoarele le reproșează acest lucru: „Cum așa, nu v-a fost dor de copil, nici măcar nu-l sărutați!"

Deci, când ajung la creșă să își ia copilul acasă, mamele trebuie să fie tari. Toți copiii de la creșă urlă când își văd mama deoarece le este teamă că vor fi devorați ca niște biberoane. Dimineața, când au fost aduși, au fost lăsați acolo cu sărutări fierbinți de rămas-bun, iar acum, când mamele vin să îi ia acasă, copiii primesc aceleași sărutări aprinse din partea unor mame frustrate o zi întreagă petrecută fără ei. Copiii știu că urmează să sosească comandoul de pantere care se vor arunca asupra lor, dar încă nu știu care dintre ele este mama fiecăruia. O pot recunoaște doar după miros și după ritmul în care se mișcă. Dacă nu au acest răgaz să o identifice, se vor simți brusc devorați. Cu totul alta este situația dacă mai întâi aud vocea mamei, dacă îi simt ritmul în timp ce aceasta îi îmbracă, dacă ea știe să preia ștafeta de la educatoare: „Cum a fost astăzi?" etc. Iar copilului îi va spune: „Acum mergem acasă, mergem să ne întâlnim cu tata, cu frații și surorile tale, ne întoarcem acasă". Când toate pregătirile de plecare s-au încheiat, înainte de a-l pune în cărucior, atunci da, poate să îl sărute. Sau când ajunge acasă, să îl giugiulească puțin, de ce nu? Însă niciodată la început, imediat când vine să îl ia de la creșă.

Deci copiii care vor merge la creșă trebuie pregătiți. Într-adevăr, când au de-a face cu sugari de două luni care

au trăit această experiență, educatoarele de la creșă spun întotdeauna: „Cei care au trecut pe la *Maison Verte* nu sunt precum ceilalți. Ei știu să asculte, stau cu ochii deschiși, nu se închid în ei, nu țipă când biberonul întârzie puțin. Mai ales dacă li se spune: «Vin imediat, nu te-am uitat»; iar când sosesc mamele să îi ia acasă, nu urlă niciodată. În plus, mimica lor este întotdeauna expresivă".

Mamele care știu că urmează să își dea copilul la creșă îl aduc mai întâi pe la centrul *La Maison Verte*. Aici el începe să se obișnuiască cu locul nou, apoi este pregătit ca altcineva să fie de față când este schimbat, altcineva să îi dea biberonul, iar în acest timp mama este de față.

Este bine ca mamele să știe că nu trebuie să își înțarce copilul cu două zile înainte de a-l da la creșă, ci, dimpotrivă, acesta să fie obișnuit dinainte cu altă alimentație. Toate lucrurile trebuie să aibă loc treptat. Este recomandabil în acest sens ca într-un loc cum este *La Maison Verte* mama să fie ajutată de o persoană anume care să înceapă prin a-l schimba în prezența ei, timp în care aceasta își liniștește copilul: „Așa o să fie și la creșă, educatoarele de acolo te vor schimba — toată lumea le spune tanti —, niște persoane angajate de părinții tăi care le plătesc ca să aibă grijă de tine".

Pentru copil este foarte important să știe că nu trebuie să le iubească pe aceste tanti, și nici acestea pe el. Dacă însă îl iubesc, cu atât mai bine! Dar nu este un lucru important. Important este că ele sunt angajate de părinții lui pentru a avea grijă de el, deoarece fără ajutorul unei alte persoane acesta nu poate supraviețui.

Pare un lucru ieșit din comun să-i spui așa ceva, însă efectul este radical asupra sănătății copilului care reușește în felul acesta să își păstreze personalitatea. Va ști astfel

că este fiul sau fiica lui cutare sau cutare și că, indiferent de mediul în care se găsește, nu devine un obiect al acestuia, nu este obiectul persoanelor care au grijă de el. Va rămâne întotdeauna el însuși, legat de părinții lui, pentru moment încredințat unei anumite persoane, aceasta neavând defel drepturi necondiționate asupra persoanei sale.

Același lucru se întâmplă și la școală, copilul trebuie prevenit în legătură cu faptul că învățătoarea nu are niciun drept asupra lui; datoria ei este să îl învețe carte. Dacă este o persoană nervoasă, poate să îi mai și atingă pe copii, să le dea note bune sau note proaste. Învățătoarea este plătită ca să îi învețe carte; nu este plătită ca să fie drăguță. Dacă totuși se întâmplă să fie așa: „Chiar ai noroc că este drăguță". Câți copii nu am întâlnit în clasa a doua primară care voiau să se întoarcă în clasa întâi deoarece acolo au avut o învățătoare drăguță, deși o învățătoare nu trebuie să fie nici bună, nici rea. Pentru copil, important este să fie la școală cu alți copii, să știe că învățătoarea este plătită pentru socializarea lui prin învățământ și că niciodată nu ține locul unei mame. Regula spune să mergi la școală începând cu o anumită vârstă. Nu este nici bine, nici rău dacă îți place sau nu îți place să mergi la școală. Însă din moment ce tot trebuie să mergi, este mai bine pentru tine dacă îți face plăcere!

La urma urmelor, o doică este o altă mămică — nu o mamă naturală, ci o altă mămică —, ceea ce nu este niciodată cazul cu o profesoară. Toate aceste lucruri li se pot spune copiilor sub trei ani în asemenea centre de pregătire, îi va ajuta enorm mai târziu.

ÎNTREBARE: *Ați vorbit despre vocea care îl introduce pe Celălalt. Puteți dezvolta acest aspect în legătură cu copiii surdomuți?*

F. D.: Copiii surzi din naștere nu sunt defel și muți. Copiii surzi sunt foarte vorbăreți, ei nu spun ceva inteligibil, nu cu modulații ale vocii perceptibile pentru ureche; există și alții care aud sonoritățile, vibrațiile, aceștia nu sunt întru totul surzi. Oricum, acești copii sunt în plin limbaj, în limbajul vizual, în limbajul olfactiv, ritmic, mimic, gestual.

Există copii surzi și, deopotrivă, orbi. Și aceștia pot fi tratați, m-am ocupat și eu de câțiva, chiar la vârsta de nouăsprezece ani, când erau deja considerați arierați[26]. Modalitatea prin care acești copii îl deosebesc pe celălalt este mirosul și pipăitul. Se poate comunica foarte bine cu ei, cel puțin atunci când sunt mici.

Ar fi foarte bine dacă părinții care au un copil surd știu că și copilul lor are acces la limbaj, la fel ca și un copil care aude — nu este vorba despre limbajul verbal, ci despre limbajul mimic, limbajul complice, limbajul bucuriei, al durerii, al relațiilor interpsihice — și reușesc să codifice acest limbaj în funcție de limba semnelor utilizate de etnia din care fac parte. Dacă pentru copilul lor ei pot învăța limba semnelor, este minunat, bineînțeles, dar este deja foarte important dacă, pentru început, pot să comunice la distanță prin mimică sau, oricum, să intre în contact cu copilul lor prin orice alt mijloc decât cel verbal, audibil.

Copiii surzi trăiesc într-o continuă magie. De pildă, mama aude mașina soțului care sosește acasă; se duce la

---

[26] Se face trimitere aici la cazul Corinei, o tânără surdă și oarbă din naștere, spitalizată într-o secție de psihiatrie, al cărei tratament psihanalitic a fost coordonat de Françoise Dolto, la spitalul Trousseau, de îndată ce s-a reușit realizarea transferului tocmai în legătură cu simțul olfactiv. Cf. *Séminaire de psychanalyse d'enfants, op. cit.*, t. II, pp. 72–80, precum și *Solitude, op. cit.*, pp. 348–350, 356–357.

ușă să îl întâmpine. Văzându-și tatăl intrând când mama deschide ușa, copilul va încerca și el să deschidă ușa pentru a-și întâmpina tatăl și va resimți o teribilă neputință. Niciodată nu va reuși să își aducă acasă tatăl, se gândește el, deoarece nu i s-a spus că este surd. Părinții nu le spun copiilor că sunt surzi și este o mare greșeală.

Unui copil care are o infirmitate trebuie să i se vorbească imediat despre ea, de îndată ce a fost observată.

Spunându-i că are o infirmitate de îndată ce o observăm, putem crește altfel un copil deoarece, știind despre ce este vorba, acesta nu va mai trăi cu un permanent sentiment de neputință. Va ști care îi este infirmitatea și astfel va putea compensa cu ajutorul celorlalte simțuri, al celorlalte mijloace de comunicare, mult mai ascuțite decât ale celor care nu prezintă aceeași infirmitate.

În realitate, coborâm scările cu ochii. Înțeleg tot mai bine acest lucru pe măsură ce îmbătrânesc. Stau de patruzeci de ani în același imobil, unde există o scară pe care o cunosc foarte bine, însă când este o pană de curent trebuie să mă țin de balustradă. Ca și cum în mod obișnuit aș coborî cu ochii.

Copilul surd are ochii și mai deschiși decât noi, pândind tot ce este semnificativ: nuanțele, chipurile, dar ei mai au și mirosul. Mirosul pe care îl avem fiecare este specific ființei noastre vii. Mirosul ni se schimbă în funcție de sentimentele pe care le nutrim în clipa respectivă, deci copiii mici, al căror miros trebuie exersat când simt persoanele de la o anumită distanță, vor recunoaște în felul acesta persoanele familiare pe care nu pot să le vadă sau audă. Acest lucru este valabil pentru copiii fără auz. Perechile de nervi cranieni comandă și ochii, și urechile. Când ciulim urechile la dreapta, nu putem în-

toarce ochii decât la dreapta. Copilul care nu are ureche pentru a auzi ascultă, dacă se poate spune așa, cu ochii, folosindu-se de un soi de tactilitate, de radar.

Cu siguranță ați citit mărturiile unor orbi care descoperă spațiul cu ajutorul unui fel de radar. În ziua Z, orbul — nu cel din naștere — va descoperi că spațiul în care se află îi este complet cunoscut printr-un simț care îl ajută să perceapă adâncimea, lățimea încăperii în care se află, și acest lucru grație unui radar, inconștient până în acel moment, pe care îl conștientizează dintr-odată. Am citit o carte foarte interesantă de prin anii '20, scrisă de un orb, infirm din război, care era complet „dezorientat" până în ziua în care, dintr-odată, totul s-a schimbat. Un orb din naștere îi vorbise despre acest fenomen. Însă el își spunea: „Nu mai e posibil în cazul meu, eram prea în vârstă când am orbit (își pierduse vederea în timpul Primului Război Mondial)." Cu toate acestea, într-o bună zi, pe când rătăcea în singurătatea lui, într-o hărmălaie de nedescris alături de câțiva orbi ca și el, dintr-odată s-a simțit ghidat, se afla într-o stare de cvasiinconștiență. Și atunci a avut percepția acelui „radar", pereții din dreapta, pereții din stânga. Într-o parte a simțit și prezența unor plante care amortizau cumva sunetul. I-a întrebat imediat pe ceilalți, mai vechi în infirmitate decât el: „Așa este, i-au răspuns aceștia, este extraordinar, gata, ai și tu radar. Acum aproape că nu-ți mai trebuie bastonul, folosește-te de radarul tău".

În ceea ce îi privește, copiii surzi pot să-i înțeleagă pe ceilalți slujindu-se de văz, dar și de simțurile tactil și olfactiv, ca și de gestica inconștientă. Bineînțeles, este și mai bine dacă pot folosi codul conștient numit limbă a

semnelor; o pot învăța de la părinți și folosi în comunicarea cu aceștia.

Un copil care a reușit încă de la naștere să comunice cu părinții lui va fi mult mai adaptabil la societate, în special la societatea celor surzi ca el, care folosesc limba semnelor, și se va simți mai în siguranță în societatea celor care aud. Mai târziu, pe la patru, cinci ani, părinții vor găsi modalitatea de a-l învăța și cealaltă limbă, a doua (prima fiind pentru el limba semnelor), limba verbală a țării sale — în cazul nostru, franceza — vorbită și citită de pe buze.

ÎNTREBARE: *Este vorba despre un băiat de trei ani și de un altul de nouă luni, cu tată arab și mamă franțuzoaică. Tatăl se gândește serios la o circumcizie pentru fiii lui. Pentru mamă, circumcizia este ca o mutilare. Cum vedeți această problemă?*

F. D.: Această situație nu reprezintă deloc o problemă în sine. Pentru mamă, da, este o problemă. Probabil și pentru tată, dacă acesta nu are în vedere o circumcizie rituală, ci o circumcizie de dragul circumciziei, ceea ce este o prostie.

Admitem că circumcizia de dragul circumciziei, făcută de un chirurg oarecare, nu este nici ceva bun, nici ceva rău. Însă în cazul de față ea reprezintă dorința tatălui; iar pentru copilul de nouă luni este cam târziu.

În realitate, vârsta potrivită pentru orice circumcizie este opt, maximum cincisprezece zile. Sau în momentul în care copilul începe să facă infecții repetate din cauza unei fimoze, iar păstrarea prepuțului reprezintă un risc suplimentar. Într-o asemenea situație se impune circumcizia și acest lucru trebuie explicat copilului: „Există riscul să te îmbolnăvești și să pierzi acest mugur important

pentru floarea vieții (glandul)". Asemenea lucruri pot fi spuse în acest mod poetic și, în același timp, adevărat.

Circumcizia este necesară în cazul unui risc sau pe fondul unei credințe, însă nu trebuie făcută doar ca să se poată spune că s-a făcut, fără să fie parte a unui ritual. Ar fi lipsit de sens. Dacă tatăl respectiv vrea ca fiul lui să fie circumcis pentru ca alții să nu spună că nu a făcut acest lucru, într-adevăr, mama trebuie să îl ajute să spună: „Nu, nu așa, pe ascuns, ci doar ca ritual, în mijlocul celor asemenea lui și după obiceiurile acestei credințe, în cadrul căreia circumcizia reprezintă un semn de recunoaștere virilă și umană". Circumcizia nu este în niciun caz o mutilare, însă poate căpătă această marcă dacă reprezintă o formă de ipocrizie, făcută numai pentru ca alții să nu îi reproșeze tatălui că nu a respectat un obicei care pentru acesta este absurd, în care nu mai crede.

Și în cazul evreilor se întâmplă același lucru, dacă doctorul îi face copilului circumcizie doar pentru a nu se putea spune că nu i-a făcut. Așa ceva se plătește la a doua sau a treia generație.

Atunci când se naște un copil, dacă aceasta este dorința, izvorâtă din credință, a tatălui și a mamei, dorința de a-și înscrie copilul în rânduielile și sub ocrotirea unei religii care reprezintă sensul vieții lor, ei trebuie să își spună: „Dacă eu am să mor mâine, cine va prelua responsabilitatea creșterii lui?" Când se naște o ființă umană, datoria noastră este să îi asigurăm această continuare prin care alte persoane își asumă tutela și responsabilitatea educării lui în modul în care părinții, primii răspunzători, și-au propus să o facă. Rolul acesta revine nașilor și nașelor.

Unui copil circumcis nu i se poate face educație „de formă". Nu ar avea niciun sens. Nu știu dacă am răspuns la întrebarea pe care mi-ați pus-o, dar după părerea mea, copilului respectiv trebuie să i se spună ce înseamnă circumcizia, precum și faptul că în felul acesta i se face o onoare. Această marcă specifică sexului său echivalează cu o valorizare a ființei sale masculine într-o societate în care funcționează o etică clară în educarea membrilor săi, o etică de natură spirituală, și nu numai o morală a comportamentului.

Toate mamele consideră că circumcizia este o mutilare; este problema lor. Departe de a fi o mutilare, circumcizia precoce permite o creștere a intensității dorinței, deoarece, lipsit de protecția prepuțului, glandul are o sensibilitate mult mai mare. Cu timpul, mucoasa devine mai aspră și sensibilitatea scade. Însă la început este o adevărată eliberare prin îndepărtarea protecției glandului, iar ființa umană respectivă se va simți ridicată în rang, sensibilizată ca aparținând masculilor din grupul său familial și social. Dacă mama nu vrea ca băiatul ei să poarte însemnul dorinței tatălui (acesta vrând ca fiul său să nu îi aparțină doar lui și mamei sale, ci să îi aparțină și lui Dumnezeu), înseamnă că felul ei de a vedea lucrurile se aseamănă într-o oarecare măsură cu atitudinea unei cățele față de cățelușul ei, a unei pisici pentru pisoiașul ei. Această mamă dorește să își păstreze copilul pentru ea, să îl protejeze de orice suferință fizică, fără să înțeleagă faptul că fiul ei trece astfel printr-o încercare umanizantă cu implicații simbolice la nivelul limbajului. Toate aceste lucruri trebuie neapărat explicate oamenilor.

În cadrul religiei creștine, Iisus din Nazaret a introdus o noțiune nouă: nu o însemnare a trupului, ci a inimii. El a vorbit despre tăierea împrejur a inimii[27]. Un semn interior pe care nimeni nu îl poate vedea, evitându-se astfel orice ipocrizie. Circumcizia penisului nu înseamnă și circumcizia inimii. Importantă este circumcizia inimii, cea din inimă, pierderea protecției infantilizante (ca aceea asigurată de mamă când ești mic). Organul inimă simbolizează controlul bărbatului asupra propriilor pulsiuni, bărbat care se supune liber unei legi în numele Dumnezeului său transcendent, al cărui însemn îl înscrie în chiar lăcașul iubirilor sale omenești, inima. Aceasta este semnificația.

În concluzie, răspunsul meu dat în jargonul psihanalitic acelei biete mame despre care era vorba se rezumă la aceea că trebuie să se descurce. Să se gândească împreună cu tatăl copilului la sensul de onoare și promovare pe care îl presupune ritualul circumciziei pentru fiul lor, însă să renunțe dacă este vorba despre o circumcizie făcută de gura lumii sau pentru niște rude pe care copilul le va moșteni...

Ar fi interesant dacă printre noi sunt femei musulmane care au copii care fac într-un fel deja parte din etnia franceză, dar sunt mame care pot susține această onoare de a aparține religiei tatălui sau bunicului lor, femei

---

27 Această tematică a „tăierii împrejur a inimii" a fost, bineînțeles, dezvoltată din perspectivă neotestamentară. Ea se regăsește, în principal, la temelia epistolelor lui Pavel (cf. Romani II, 29). Dar apare ca atare deja în mod explicit în Vechiul Testament (de exemplu Ieremia, IV, 4).
Françoise Dolto a dezvoltat valența metaforică a „inimii" în „Le coeur, expression symbolique de la vie afective" [„Inima, expresie simbolică a vieții afective"], în *La Difficulté de vivre*, *op. cit.*, pp. 171–175.

care le pot ajuta pe celelalte femei care sunt gata să strige: „Ne mutilați copiii". Acestea ar trebui să înțeleagă și să confere o valoare umanizantă unui ritual plin de elemente simbolice pentru copil, pentru familia lui și pentru anturajul social prezent în acea zi la ceremonie.

ÎNTREBARE: *Dacă unui copil i se dă să sugă suzeta, se poate spune că îi sunt satisfăcute în mod exagerat dorințele, se poate spune că îi creăm astfel noi nevoi?*

F. D.: Așa este, într-o asemenea situație îi satisfacem o dorință orală, acea dorință pasivă a gurii de a suge tetina. I se creează copilului iluzia că suge. În felul acesta părinții au liniște, știut fiind faptul că, în general, părinții se simt deranjați atunci când copilul plânge. De cele mai multe ori, aceștia nu au timp să îi vorbească copilului și atunci el este împiedicat să își exprime suferința, dându-i-se iluzia că este la sân. Nu este un lucru bun deoarece astfel copilul este împiedicat să caute o soluție, chiar și aceea de a-și suge degetul mare, ceva mai bine decât atunci când suge suzeta sau de a-și suge pumnul sau orice altceva. Se știe că un copil duce totul la gură. Iar când duce la gură, duce și la nas, la urechi, la ochi. Este felul lui de a integra totul.

De ce are nevoie copilul în acele momente? De un aliment simbolic, adică de un element auditiv, vizual, de limbaj, ceva care să îi vorbească despre acel gust și să numească prin cuvinte obiectul pe care îl duce la gură. De pildă, dacă este vorba despre partea metalică a unei jucării zornăitoare: „Vezi, este rece pentru că este partea metalică". Dacă, altădată, duce la gură partea din os: „Nu este așa rece ca și partea metalică". Aceste lucruri trebuie spuse atunci când părinții sunt de față; dacă nu, asta este. Sau un alt exemplu: „Uite, ai apucat păturica

(sau bluzița) ca atunci când îți dau să sugi și, cum o ții sub nas, crezi că ești la mine în brațe și sugi. Îmi pare rău, dar nu este adevărat". Copilul va fi foarte interesat de ceea ce i se spune și va lăsa păturica, atent la cel care îi vorbește.

Pentru copil, veritabilul element tranzițional sunt cuvintele[28], însă există și obiecte care înlocuiesc prezența maternă sau obiectul parțial mamelon, atunci când copilului nu i s-au spus la timp cuvintele referitoare la celelalte percepții pe care le-a avut în legătură cu prezența maternă. Nu este un lucru foarte grav; mulți oameni au ajuns chiar mari savanți datorită faptului că își sugeau degetul, de pildă Einstein, care dădea impresia unui copil retardat pentru că și-a supt degetul până la unsprezece ani. Profesorii lui spuneau: „Nu o să fie nimic de capul lui, sărăcuțul". Or, „sărăcuțul" își sugea degetul și medita tot timpul, căci meditația este stimulată de suptul degetului. Și a tot meditat până a ajuns matematician, dar asta nu înseamnă că toți au aceeași soartă, marea majoritate a oamenilor neatingând această performanță.

ÎNTREBARE: *Ce se poate spune despre un copil de cinci ani, perfect autonom, care s-a obișnuit să se despartă de mama lui în diverse ocazii (când este cu prietenii, când merge la grădi-*

---

[28] Françoise Dolto a adoptat întotdeauna o poziție critică față de obiectul tranzițional, cel puțin în situația în care, ignorându-se intuiția originală a lui Winnicott, s-a ajuns până la preconizarea folosirii respectivului obiect. În realitate, acesta corespunde mai degrabă ratării unei tranziții care nu s-a efectuat deloc sau doar incomplet. Afirmația conform căreia doar cuvântul este cu adevărat tranzițional ilustrează cu prisosință motivația acestei poziții. Doar prin cuvânt și prin rostire subiectul copil, încă de la primul gângurit, va putea fi cu adevărat eliberat și se va elibera de legăturile „substanțiale". A se vedea, de exemplu, *L'image inconsciente du corps, op. cit.*, p. 64 și urm.

niță sau iese afară la joacă), dar care alteori se agață de ea la modul fizic (mângâieri îndelungi, alintări) și nu vrea să plece de lângă ea? Pediatrul a răspuns: „Lipsă de încredere în sine, nu îi interziceți aceste manifestări afective".

F. D.: Nu înțeleg din ce motive această mamă ascultă de respectivul medic. Și nici de ce ar trebui să asculte de mine. Ce simte ea nevoia să facă? Se bucură atunci când copilul vine și se lipește de ea? Dacă da, asta este, înseamnă că încă se mai află amândoi în acea perioadă inocent incestuoasă, însă lucrurile se vor schimba. Copilul este deja foarte evoluat, dar în același timp simte parcă un regret, probabil ca și mama lui: „Nu mai am copil, e groaznic!", așa se face că din când în când băiețelul simte nevoia să o consoleze: „Ba da, ba da, ai încă un copil".

Unii copii sunt foarte evoluați, și totuși din când în când ei toarnă gaz pe foc: „Trebuie să o mai alint pe mama, draga de ea!" Iar mama va crede că aceasta este dorința copilului, în realitate este și dorința ei. Însă în cazul de față există o identificare a medicului cu copilul; probabil și acestuia i-au lipsit alintările, deci simte nevoia să îi spună mamei: „Nu i le interziceți". De ce nu? Dar și de ce da?

ÎNTREBARE: *Este vorba despre un copil de zece ani a cărui mamă a murit. Cei din familie nu vor să vorbească despre acest lucru nici între ei, nici cu copilul. Când cineva încearcă totuși să abordeze subiectul, copilul iese din încăpere. Cum trebuie să îi vorbim în calitatea noastră de profesioniști?*

F. D.: Persoana care pune întrebarea este învățătoarea copilului?

RĂSPUNS: *Nu, este psiholog.*

F. D.: Sunteți psiholog și vi s-a cerut să vă ocupați de copil? Cine v-a cerut acest lucru?

RĂSPUNS: *Copilul a fost trimis pentru o consultație înainte de vacanță în legătură cu alte probleme, iar ulterior l-am mai văzut de câteva ori.*

F. D.: Foarte bine, înseamnă că tot el o să vă vorbească despre aceste lucruri, chiar dacă tace. Lăsați-l o bună bucată de timp să tacă, din moment ce și mama lui a tăcut pentru el; la început, copilul acesta va face transferul persoanei mute asupra lui însuși, deci începeți prin a fi mută. Într-adevăr, copilul transferă la început ce vede în jurul lui. Or, cum în acest moment mama lui este mută pentru el, și el va fi mut cu dumneavoastră pentru a intra în el însuși, la modul simbolic și spiritual, în relație cu propria mamă. Nu încercați să îi puneți întrebări. Spuneți-i direct că o persoană anume v-a cerut să vă ocupați de el, deoarece se pare că de când s-a întâmplat ce s-a întâmplat — fără să îi spuneți ce, știe și singur — viața lui nu este prea ușoară și că, dacă este de acord, sunteți gata să îl ascultați cu regularitate, iar dacă nu vrea, poate să spună.

În ceea ce mă privește, folosesc adesea plata simbolică, este un mijloc care îi permite copilului să marcheze refuzul consultației. De altfel, copilul trebuie felicitat atunci când refuză: „Nu vrei această ședință, foarte bine; când ai să îmi aduci plata (biletul de metrou folosit, o pietricică sau un timbru pe care l-a desenat el), am să știu că vrei o ședință. Astăzi înțeleg că nu vrei".

Este foarte interesant, deoarece sunt copii care vor acea ședință, însă nu scot o vorbă de-a lungul a zece, cincisprezece ședințe, dar care vin cu regularitate, singuri, nu întârzie niciodată și își aduc plata simbolică[29].

---

[29] Totul a început atunci când unii copii abandonați, revoltați și negativi față de orice i-au dat lui Françoise Dolto ideea instituirii unei plăți simbolice, dovadă a nevoii pe care o resimțeau ca refuzul lor să fie as-

Aceste ședințe de tăcere totală sunt ceva extraordinar pentru ei, dacă psihologul le poate suporta, știind că prin această tăcere copilul își face doliul.

Așa pot sta lucrurile în cazul la care vă referiți. Copilul iese din încăpere atunci când dumneavoastră începeți să vorbiți de față cu el despre moartea mamei lui? Așa este? Înseamnă că, în ceea ce vă privește, fără să vă spună un cuvânt, va vorbi cu dumneavoastră la modul interior, va retrăi tot ce trebuie să trăiască și încetul cu încetul o să vă povestească un vis sau o să deseneze ceva. Până atunci însă, respectați-i doliul, un doliu care nu poate fi trăit deocamdată decât în tăcere, fiindcă și ceilalți membri ai familiei nu vor sau nu pot să îi vorbească despre aceste lucruri.

ÎNTREBARE: *Cum poate o mamă să îi vorbească fiicei sale de patru ani despre faptul că soțul ei a fost arestat pentru o perioadă cuprinsă între cinci și zece ani?*

F. D.: Soțul ei este și tatăl copilului? Da? În cazul acesta, copilul știe. Chiar dacă nu i s-a spus prin cuvinte, copilul știe.

RĂSPUNS: *Copilului i s-a spus că e plecat.*

F. D.: I s-a spus că este plecat, însă copilul știe foarte bine că a fost mințit. Mama poate să îi spună pur și simplu: „Ți-am spus că tatăl tău a plecat, dar tu știi foar-

---

cultat. Mai târziu, Françoise Dolto a elaborat această inovație tehnică și a generalizat-o. Contractul plății simbolice este încheiat între psihanalist și copil în cazul în care, în urma întâlnirilor preliminare, copilul este de acord să fie ajutat. O pietricică, un timbru fals sau o monedă de zece centime, plata simbolică nu este nici un cadou, nici un obiect parțial și nu trebuie interpretată. De la o ședință la alta, ea atestă dorința copilului de a-și asuma la modul personal tratamentul. Cf. *Séminaire de psychanalyse d'enfants*, *op. cit.*, t. II, pp. 107–124, și *La difficulté de vivre*, *op. cit.*, pp. 262–263.

te bine că nu este adevărat. Dacă știi ce i s-a întâmplat, spune-mi ce crezi. Încetul cu încetul, am să îți spun și eu adevărul". După care mama poate adăuga: „Erai prea mică atunci, așa că m-am gândit că nu pot să îți explic, însă sunt sigură că știi ceva și nu ai nici tu curajul să îmi spui. Suntem amândouă la fel, niciuna dintre noi nu are curajul să vorbească despre asta, așa că spunem că tata e plecat. Eu așa spun la toată lumea, că soțul meu e plecat, dar între noi, dacă tu vrei, putem vorbi de-adevărat." Copilul nu va răspunde nimic, iar mai târziu, după două, trei zile, va spune o vorbă sau va face un desen în care se vor vedea peste tot gratii în spatele cărora va fi un omuleț. Atunci mama îi va spune:

— Da, ai dreptate, acolo e tata.

— De ce?

— Păi, pentru că a făcut o prostie.

Și îi va povesti atunci ce prostie a făcut tata. Dar și mai important este ca fetița să poată merge la închisoare să își vadă tatăl sau să îi scrie.

Pentru deținuți este deosebit de important să fie iubiți de copilul lor în timpul încercării prin care trec. Numai așa închisoarea îi poate ajuta cu adevărat să se reabiliteze, deoarece acești oameni au fost lipsiți de educație sau au trecut printr-un moment de slăbiciune în ceea ce privește autocontrolul, prin urmare, dacă propriul lor copil îi iubește, ei se simt responsabili. Când se văd iubiți de propriii lor copii, în ciuda urmărilor actului reprobabil pe care l-au făcut, acești oameni se simt responsabili, însă nu culpabili. Doar așa se poate umaniza o deficiență de comportament: prin asumarea responsabilității și evitarea efectului distructiv al culpabilității. Dragostea propriului copil este cel mai mare sprijin în acest sens.

Am ajutat nenumăraţi copii de deţinuţi. La început, nu mi se dădeau detalii — tatăl plecase, meseria îl obliga să stea departe de casă — până când mama îmi spunea că, de fapt, tatăl este la închisoare.

Copiii ştiu aceste lucruri. Şi vi le spun prin desenele pe care le fac, fără să ştie că le spun. Ei le ştiu la modul inconştient. Însă este mult mai bine dacă există şi cuvinte care să dea glas acestor realităţi. Copiii sunt extrem de inventivi atunci când se pune problema să îşi scuze părinţii, îl învinovăţesc, de pildă, pe bunicul care nu s-a ocupat de creşterea copilului său. Ceea ce şi este de cele mai multe ori adevărat: deţinuţii sunt adesea persoane care nu au avut tată în momentul socializării.

De multe ori, situaţia respectivă îi ia pe oameni pe nepregătite: nu sunt în stare să îi spună copilului imediat ce s-a întâmplat, fiind ei înşişi pradă unei emoţii prea puternice. De aceea, trebuie să revină asupra celor întâmplate şi să spună: „Erai prea mic; am înţeles acum că şi tu ştii foarte bine ce s-a întâmplat; nu vreau să continuăm aşa, să îţi spun tot felul de lucruri, mai ales că e o situaţie care poate să dureze" etc.

Trebuie să ştiţi următorul lucru: la cinci ani, un copil înţelege totul! Înţelege foarte bine cuvintele.

La început, poate exista un moment de revoltă împotriva tatălui: „Este un om rău, a făcut un lucru urât".

— Aşa crezi tu, dar când ai să fii mare, poate ai să înţelegi mai bine ce s-a întâmplat. Ai făcut bine că ţi-ai ales acest tată. (Şi asta cu atât mai mult dacă este vorba despre tatăl adevărat al copilului, căci dacă ar fi un iubit al mamei, lucrurile ar sta altfel.)

Tatăl nu este „rău". Poate fi un pervers înrăit şi care totuşi a făcut copii. Nu ştiu ce faptă a comis bărbatul în

discuție, dar nu trebuie să folosim cuvintele pe care le folosesc copiii. În cazul de față, copilului trebuie să i se spună: „Știi ce, ce a făcut tatăl tău sunt lucruri pentru oameni mari, tu nu poți să le înțelegi, dar nu îți dau voie să spui că tata este un om rău. A căzut într-o capcană, o capcană pe care și-a întins-o singur, dar asta nu înseamnă că este un om rău".

Trebuie refuzate cu tărie cuvintele care reprezintă judecăți de valoare: rău sau urât. De multe ori îi auzim pe copii spunând: „Mama e o rea". Putem să le răspundem: „Știi ce, nu vorbi așa, nu este o cotoroanță, este o femeie: cotoroanțele sunt rele, nu mamele".

Așa este, „urât", „rău" sunt cuvinte cu valoare estetică. Ce înseamnă „rău"? „Atenție, câine rău?" Este lipsit de sens. Copilului trebuie să i se spună: „Există o lege, iar tatăl tău a uitat că există legea".

Copiii sunt de un mare ajutor; ei sunt la fel de isteți ca și noi, la fel de iubitori deci înțeleg foarte bine. Într-un anume fel, ei și-au ales destinul, de cele mai multe ori nu unul simplu. Trebuie să le spunem: „Când te-ai născut, nu ai ales un drum ușor, asta înseamnă că vrei să fii la înălțime; o să încercăm să o scoatem la capăt".

ÎNTREBARE: *Ați vorbit despre suferință și ați spus că trebuie să o uităm pentru ca dorința să poată renaște.*

F. D.: Nu, nu am spus să o uităm, ci să o depășim. Și pentru asta, trebuie să vorbim. Când vorbim despre suferință, pulsiunile activate se calmează datorită întâlnirii cu cineva care ascultă. Doar așa dorința nu se va mai bloca în fața imposibilității de a găsi și altă cale de satisfacere decât morbiditatea suferinței, căci oblojirea orgoliului cu propria suferință seamănă a masturbare, sterilă ca orice masturbare. Ne complacem în propria suferință

dacă nu o spunem cuiva care ne poate despovăra de ea. Este greu de înțeles: dorința își găsește satisfacerea, cu mai puțin câștig însă și în cazul individului, și al societății, atât în masochismul suferinței, cât și în plăcerea împărtășită cu ceilalți (sau în durerea împărtășită, deci umanizată prin limbaj).

Este limpede că atunci când cineva nu contenește să se vaite în legătură cu o suferință pe care o are sau atunci când îi impunem tăcerea ca să nu poată vorbi despre ea — cum se întâmplă cu copiii bolnavi de miopatie sau cei infirmi din naștere (epilepsia este o altă problemă) —, ei bine, în cazul acesta nu există decât o singură cale, să i se spună adevărul și să fie ascultat, așa cum vrea sau poate acesta să își exprime punctul de vedere.

Când în fața noastră avem un copil cu miopatie, pentru care nu există astăzi decât un pronostic fatal de agravare a bolii, trebuie să îi spunem imediat: „Ai o infirmitate care se poate agrava din ce în ce mai mult; numai tu știi ce simți și poate vei putea frâna evoluția acestei boli, poate... nu este sigur".

Cel mai important lucru este păstrarea comunicării. Din clipa în care cuiva i se spune de ce infirmitate suferă, acesta poate desfășura nenumărate forme de supracompensare pentru a rămâne un subiect, în loc să devină un individ din carne și sânge, tot mai mult un obiect pentru ceilalți. Posibilitatea de a te bucura rămâne prezentă atât timp cât există o comunicare cu ceilalți, ceilalți care spun adevărul, nu care se prefac: „Așa e, mâine o să te simți mai bine", deși toată lumea știe că nu este adevărat.

Există posibilitatea ca peste câțiva ani să se găsească modalitatea de a vindeca sau ameliora evoluția bolnavilor de miopatie. Există această posibilitate și de

aceea este important ca acești copii să vorbească despre simptomele lor, ca și despre felul în care acestea variază și ei le resimt și le pun în legătură cu emoțiile pe care le trăiesc. Este un ajutor prețios pentru observarea acestei boli. De aceea, trebuie să i se spună: „Nu ești singur". Să știe că nu este singur în încercarea prin care trece, că și alții suferă de aceeași boală și se pot întrajutora.

Se recomandă deci să fie împreună cu alții care suferă de aceleași perturbări, contrar părerii curente care recomandă să fie crescuți separat, nu alături de infirmi. Dimpotrivă, suferința lor este mai mică atunci când sunt împreună cu alții asemenea lor, cu condiția să fie vizitați în continuare și să nu li se ascundă infirmitatea. Doar așa acești copii se pot bucura de plăcerea pe care o trăim atunci când ne întâlnim cu celălalt, știut fiind faptul că plăcerile lor auditive, vizuale, imaginare sunt deosebit de mari. Toate acestea sunt lucruri despre care trebuie să se vorbească cu acești copii. Acum vreo cincisprezece ani a rulat, fără prea mare succes, un film minunat despre copiii cu infirmitate motorie cerebrală, ce purta titlul „O infinită tandrețe"[30].

ÎNTREBARE: *Ce ne puteți spune despre copilul aflat în fața unei boli grave?*

F. D.: Trebuie să i se vorbească despre asta imediat, să i se spună: „Poți să îmi spui tot ce simți; doar tu știi cum stau lucrurile; trebuie să îi spui doctorului, iar dacă el nu are timp să te asculte, am să te ascult eu". Trebuie cel puțin să fi putut vorbi cu cineva.

---

30 „Une infinie tendresse" a fost realizat în 1969 de Pierre Jalland (Films 13/Ariane Films).

Sunt convinsă că, aflată în fața propriei morți, persoana care urmează să moară știe că a ajuns la capătul vieții. Citiți cartea scrisă de Ginette Raimbault[31]: copiii sunt îngrijorați pentru părinții lor. Mulți spun: „Vorbește cu mama, nu vrea să creadă, dar săptămâna viitoare, când o să vină, nu am să mai fiu". Pentru ei, această plecare face parte din cursul firesc al vieții lor. Nu știm ce este moartea, însă copilul nu face toată această dramă în jurul propriei morți așa cum facem noi, considerând că o moarte prematură este dramatică. Pentru copilul care va deceda nu este nimic prematur, ea face parte dintr-o evoluție pe care o trăiește și întotdeauna există speranța unui după. Nu avem de unde ști ce reprezintă această speranță a unui după pentru copil, însă el vorbește despre asta: „Când am să fiu mort, am să fac cutare sau cutare lucru." În fond, de ce nu? Să îl lăsăm să își dea frâu liber imaginației. Nu trebuie să vorbim, trebuie să îl ascultăm și să încuviințăm: „Tu știi mai bine".

ÎNTREBARE: *Și atunci când este vorba despre o persoană de treizeci de ani care nu vrea să știe că suferă de scleroză în plăci?*

F. D.: Poate că are dreptate, deoarece există scleroze în plăci cu perioade de remisie atât de lungi, încât oamenii riscă să piară mai curând călcați de o mașină pe stradă decât de scleroza în plăci de care suferă. La treizeci de ani este cu totul altceva față de ceea ce se întâmplă cu

---

[31] Ginette Raimbault, *L'enfant et la mort. Des enfants malades parlent de la mort: problèmes de la clinique du deuil [Copilul și moartea. Copiii bolnavi vorbesc despre moarte: probleme clinice ale doliului]*, Privat, 1989. Autoarea, psihanalistă într-o secție pariziană de pediatrie, face o expunere în legătură cu experiența sa clinică și cu discuțiile libere pe care le-a avut cu unii copii spitalizați suferind în majoritatea lor de boli metabolice și având o idee foarte clară despre faptul că urma să moară.

un copil. Eu vă vorbesc despre copiii mici care suferă de o boală pe care, date fiind cunoştinţele ştiinţifice la zi, nu o putem încă vindeca. Însă aceşti copii pot sprijini aprofundarea observaţiei, deoarece ei sunt în măsură să vorbească despre starea lor. În cazul în care nu vor acest lucru, să li se spună: „Foarte bine dacă nu vrei să vorbeşti despre asta". Dar nu trebuie să le ascundem faptul că ştim prin ce fel de încercare trec. Iar atunci când îşi surprind părinţii plângând, aceştia să le spună de ce plâng: „Plâng pentru că suferi de o boală care mă îngrijorează, care nu poate fi încă vindecată"; din acel moment, copiii vor fi aceia care îşi vor consola părinţii.

Deoarece sunteţi infirmiere şi vă ocupaţi de îngrijirea unor asemenea copii, nu trebuie să ezitaţi să îi întrebaţi: „Cum înţelegi tu această situaţie? Ce trebuie să îi spunem mamei tale?" Iar copilul va găsi soluţia. Copiii sunt cei care ne explică nouă.

Iată cazul unui copil a cărui infirmieră a venit să se consulte cu mine: „Copilul este pe moarte, iar mama lui este într-o stare îngrozitoare. Ce trebuie să îi spunem, trebuie să o prevenim? Urmează să vină la spital peste opt zile, atunci când copilul nu va mai fi, şi nu pare să îşi dea seama că situaţia este atât de gravă, voia chiar să îl ducă într-un alt spital, să caute un alt medic..."

Răspunsul meu a fost următorul: „Îmi pare rău, nu ştiu ce să spun, dar copilul ştie sigur. Îşi cunoaşte bine mama. Întrebaţi-l pe el: «Ce crezi că trebuie să îi spunem mamei tale în legătură cu evoluţia bolii»?" Şi iată ce i-a răspuns copilul: „Mama nu poate suporta gândul că am să mor; aşa că fă ce poţi".

Chiar aşa, infirmiera a făcut ce a putut, adică nu mare lucru, atunci când mama a fost pusă în faţa faptului im-

plinit al decesului copilului ei. Acesta spusese: „Să îi spui mamei că o iubesc chiar și atunci când am murit" („când am murit", el urmând să moară imediat după aceea).

Nu știm nimic, noi cei care suntem vii, nu facem decât să ne proiectăm și este groaznic pentru noi, însă cel care trăiește aceste lucruri... Moartea face parte din viață, și asta pentru fiecare dintre noi, dar este mult mai puțin angoasant pentru copii decât pentru adulți, deoarece ei nu au responsabilități. Uneori nu e chiar așa, cum este cazul acestui copil care se simte răspunzător pentru mama lui. Deși avea și un tată, nu își făcea defel griji pentru el și spunea: „Cu tata nu e nicio problemă". Simțea însă durerea mamei lui. Trebuie să știm să îi ascultăm pe copii.

ÎNTREBARE: *Cum trebuie să procedăm cu copiii mongoloizi?*

F. D.: Trebuie să li se spună acest lucru de la început, imediat după naștere. Este și cazul unui copil mongoloid, unul dintre primii pe care i-am îngrijit și care astăzi se descurcă: dar încă de la naștere a fost prevenit în legătură cu anomalia sa genetică. O astfel de situație este acum foarte frecventă, deoarece atât mama, cât și tatăl știu cum să îi ajute pe medici, iar copilul își asumă singur trisomia.

Mama respectivă mi-a scris când era încă la maternitate și mi-a spus: „De când s-a născut fetița mea, nu mă pot opri din plâns, de trei zile nu știu ce să fac, s-a născut cu trisomie 21". I-am răspuns imediat: „Spuneți-i fetiței de ce plângeți, spuneți-i că are trisomie 21, că nu este la fel precum ceilalți copii pe care părinții știu cum să îi crească. Folosiți cuvântul «anomalie genetică» și mai spuneți-i că plângeți deoarece, din cauza acestei anomalii, nu știți cum o veți putea crește și vă este teamă că va fi nefericită".

Părinţii au fost extrem de tulburaţi de scrisoarea mea. Mai erau încă la maternitate şi şi-au spus: „Ce riscăm? Hai să-i spunem". Au rămas uluiţi în faţa surâsului extraordinar al acelui sugar de cinci zile, iar începând din acea clipă s-a instalat între ei o comunicare incredibilă, fetiţa fiind deosebit de inteligentă!

Cum această familie locuieşte în provincie, nu am văzut-o pe fetiţă decât odată sau de două ori. Este mongoloidă şi are un aspect foarte caracteristic, însă este perfect activă, mai dinamică şi mai vioaie decât mulţi copii care nu au trisomie 21. De fiecare dată când apare o problemă, mama îi spune: „Doar tu ştii, ajută-mă să înţeleg ce trebuie să fac pentru tine". Atât. Există între ele o încredere totală.

Mai târziu, când fetiţa a vrut să fie împreună cu alţi copii, a fost dată la grădiniţă. Mama ei a reuşit să găsească un mic centru în care a fost acceptată, un fel de creşă pentru copiii mai mari; şi, printre aceştia, această fetiţă pitică în mijlocul lor, aşa cum sunt mulţi copii mongoloizi care nu cresc.

Într-o zi, o doamnă a exclamat văzând-o: „Ce figură caraghioasă are şi micuţa asta". Fetiţa avea în acel moment douăzeci şi şase, douăzeci şi şapte de luni, vorbea destul de prost, însă s-a îndreptat spre acea femeie şi a bolborosit: „Sunt trisomie 21".

Iar doamna, surprinsă, a întrebat: „Ce spune?"

— Vă spune că e aşa pentru că este mongoloidă, are trisomie 21, i-a explicat educatoarea.

— Dar cum aşa? Şi ea ştie!

Am avut deci de două ori ocazia să o văd pe această fetiţă. Părinţii au venit cu ea la centrul *La Maison Verte* pe când ea avea doi ani şi jumătate, iar mama era însăr-

cinată a doua oră. Tatăl mi-a spus: „Doctorul vrea neapărat să i se facă o amniocenteză ca să aflăm dacă copilul va fi mongoloid, am avut o discuţie îngrozitoare cu el, eu spunându-i că dacă urmează să fie mongoloid, va fi mongoloid. Fetiţa pe care o avem ne aduce atâta bucurie încât, chiar dacă al doilea va fi şi el mongoloid, nu vreau ca soţia mea să avorteze. Iar medicul mi-a răspuns: «În acest caz, refuz eu să vă fac această analiză deoarece tot ce vreau este să vă ajut să nu lăsaţi să se nască un copil mongoloid»".

Se ştie foarte bine ce înseamnă un copil mongoloid, este vorba despre o anomalie genetică care duce la formarea unui aminoacid care nu este sintetizat (oarecum asemănător cu ceea ce li se întâmplă diabeticilor care nu sintetizează zahărul) şi din această cauză apare o îmbătrânire a celulelor nobile ale creierului, o îmbătrânire mult mai rapidă a fiinţelor umane respective în plan fizic. Dar mintea lor — subiectul — reuşeşte uneori să fie luminoasă, inteligentă, bună, foarte interesantă. Era cazul fetiţei despre care vă vorbesc.

Până la urmă, nu i s-a făcut acea amniocenteză. Iar când fătul avea şapte luni, fetiţa l-a întrebat pe tatăl ei: „Cum va fi bebeluşul pe care îl aşteaptă mami, va fi ca mine?" Tatăl a răspuns: „Nu ştiu", fără să mai adauge altceva. Părinţii s-au dus la spital ca să facă o ecografie, iar când s-au întors, cea mică l-a luat pe tatăl ei deoparte: „Ce a spus doctorul? O să fie ca şi mine?"

— Nu, nu o să fie mongoloid, nu o să aibă trisomie 21, şi o să fie un băiat.

— Un băiat, ce bine, dar îmi pare rău că nu este ca şi mine.

— Da, o să te simţi singură.

Fetița nu a mai adăugat nimic. Când s-a născut frățiorul ei, fetița era emoționată și foarte interesată de cel mic.

Am revăzut-o din nou pe fetiță când frățiorul ei avea optsprezece luni, iar ea avea aceeași înălțime ca și el. Avea trei ani și jumătate sau patru ani, dar rămăsese mică. Așa se întâmplă, copilul mongoloid nu crește în înălțime. Însă am observat că mama era foarte atentă cu fetița, aproape prea atentă, mai atentă decât cu fiul ei pentru care nu avea același interes matern. Poate pentru a nu o face să sufere pe fiica ei? Așa că i-am spus copilei: „Știi ce, cred că mama ta are prea mare grijă de tine. Și fratele tău este la fel de interesant ca și tine, cu toate că nu este mongoloid. Nu știu dacă acesta este motivul pentru care tu rămâi mică. Într-adevăr, faptul că au trisomie 21 îi împiedică pe mulți copii să crească; dar tu ai așa o dorință să îi iei locul fratelui tău, încât poate de-asta nu crești, ca să fii cu doi ani mai mică". Fetița s-a uitat la mine furioasă. „Te urăsc", după care a plecat.

Mama mi-a scris după trei luni: „I-a crescut piciorul cu trei numere și i-a ajuns din urmă la înălțime pe cei de vârsta ei în numai patru luni de vară". Să fi fost urmarea adevărului pe care l-am lăsat să iasă la lumină, dorința nerostită, dar activă, de a lua, prin înălțime (vârstă) și corp (spațiu), locul frățiorului ei de doi ani?

Scrisoarea mamei continua: „Câtă dreptate ați avut; m-am gândit împreună cu soțul meu după ce am fost la dumneavoastră: așa este, când cel mic face ceva, ni se pare firesc să facă, pe când dacă ea face ceva, ni se pare ceva extraordinar". Părinții și-au schimbat atitudinea în această privință, iar lucrurile au mers mult mai bine.

S-a mai întâmplat ceva interesant care poate servi drept lecție. Fetița era în clasa întâi la o școală privată unde până

la urmă au primit-o. Dar învățătoarea din clasa a doua nu voia să o accepte în anul următor. Spusese: „Nu vreau un copil cu o asemenea figură în clasa mea; mi se face rău când văd astfel de copii". Pentru mamă a fost o adevărată lovitură. De aceea i-am spus: „Aveți noroc că a spus exact ce simte, în loc să reacționeze în mod ipocrit, așa cum fac alții". După care m-am adresat copilului: „Ați avut noroc, tu și mama, că învățătoarea a spus că nu te vrea la ea în clasă, pentru că ai trisomie. Tu știi deja, știi că nu ești ca și ceilalți copii, de aceea tu trebuie să îți găsești locul și să te faci iubită. Nu ai să reușești cu învățătoarea asta, treaba ei. Mama o să-ți găsească sigur o altă școală". Într-adevăr, mama ei a găsit o altă școală privată.

Însă între timp, ceea ce îi spusesem acestei fetițe la Paști își arăta roadele. Oare cum a procedat? Indiferent de mijloacele pe care le-a folosit, învățătoarea din clasa a doua a ajuns să spună: „Știți, m-am uitat în pauze la fetiță, este într-adevăr extraordinară, și mai este și prietenoasă, nu se supără când este agresată, știe să își facă loc în grupul de copii care o primesc în jocul lor și treptat toți o acceptă. Este chiar și un fel de lider. În ceea ce mă privește, aș vrea să vină la mine în clasă; mi-am schimbat părerea, acum vreau să o primesc, dacă vreți și dumneavoastră, și îmi cer scuze pentru ce v-am spus mai demult".

Auzind acestea, mama a răspuns: „Ați avut dreptate și vă mulțumesc pentru că mi-ați vorbit deschis. Ne-a ajutat foarte mult, iar pe fetița mea a ajutat-o să accepte că există oameni care nu vor să aibă de-a face cu ea".

De multe ori se întâmplă așa: oamenii cu cele mai mari rezistențe, dacă putem primi să le rostească, pot fi de mare folos. V-am vorbit despre toate aceste lucruri

din cauza problemei infirmității, însă ele pot fi utile și pentru înțelegerea unei marginalizări datorate înfățișării, ca și în problema rasismului. Este o problemă importantă, de pe urma căreia copiii au de suferit. Nu trebuie să li se spună că nu este adevărat, trebuie să li se spună adevărul. Nu trebuie să li se spună: „Ai de depășit un handicap", trebuie să li se explice: „Tu ești negru" sau „Tu ești metis și există clase în care copiii îți vor face o vină din asta. Nu ai decât o cale, să te faci apreciat, ca să vadă că au greșit și că sunt proști".

Numai așa puteți ajuta un copil. O să mă întrebați: „La ce bun?" Răspunsul meu este că nu se poate construi decât plecând de la adevăr, nu prin ipocrizie. Or, suntem ipocriți dacă ne prefacem că suntem încrezători în integrarea copiilor doar pentru că învățătoarea îi va sprijini. În niciun caz, nu așa. Într-o clasă, trebuie să se vorbească despre problema rasismului *urbi et orbi*, chiar și cu cei foarte mici. Trebuie folosite cuvinte potrivite în legătură cu tot ceea ce trăiește copilul.

Un alt exemplu, în legătură cu copiii de la un cămin al Asistenței publice (acea DDASS cum se numește astăzi), numai cu copii abandonați[32]. Merg cu toții la gră-

---

[32] „Un copil poate muri din cauză că nu i s-a dat dreptul la mândria de a fi pe lume. Nu este devalorizant să ai părinți care nu au putut face mai mult decât să își asume copilul până la nașterea acestuia, iar apoi să îl abandoneze." *Séminaire de psychanalyse d'enfants, op. cit.*, t. I, p. 18. Aceste cuvinte rostite de Françoise Dolto ilustrează profunda ei convingere și exigența etică care au animat-o și au determinat-o să accepte să ia în tratament copii abandonați precoce. Cf. *Solitude, op. cit.*, pp. 177–179. Așa se face că, începând cu 1973, s-a ocupat de unii copii aflați într-un cămin din regiunea pariziană. Însoțiți de asistenta lor socială (auxiliară în puericultură), aceștia veneau pentru consultație fie la spitalul Trousseau, fie la centrul Étienne-Marcel. A se vedea și nota 43.

dinița din cartier. Într-o zi, unul dintre cei de care mă ocupam îmi spune: „Toți copiii sunt împotriva noastră; când ajunge autobuzul de la cămin, ceilalți ne așteaptă ca să tabere pe noi". Era o bătălie între micul grup de la „cămin" și grupul copiilor ajunși primii, cei pe care îi aduceau părinții.

Copilul despre care este vorba se afla la finalul unei cure la mine. Avea trei ani. Mi-a fost trimis pentru un așa-zis diagnostic de psihoză, mutism, retardare etc. Starea în care se afla se datora faptului că nimeni nu i-a lămurit povestea vieții lui, căci nimeni nu o cunoștea. Doar el o știa și încetul cu încetul a putut să o exprime în cadrul ședințelor.

Mă gândeam împreună cu băiețelul: „Este interesant ce îmi spui tu. Mă întreb dacă acei copii de la grădiniță nu sunt geloși pe cei de la cămin, fiindcă, vezi, dacă ei nu i-ar avea pe mama și pe tatăl lor, nu ar putea trăi, în timp ce voi nu aveți nici tată, nici mamă, iar ei știu asta și văd că vă simțiți foarte bine. Poate că așa stau lucrurile".

Copilul nu a spus nimic. A continuat să vină mai departe la ședințele de terapie. Într-adevăr, așa este, acești copii nu sunt precum ceilalți, deoarece se știe că nu au părinți, iar unii dintre ei vor fi adoptați. Și acest lucru se știe la grădiniță: „Cutare nu mai vine, și-a găsit o mămică și un tătic". Așa vorbesc între ei.

Și copilul despre care vorbesc a fost adoptat, iar părinții lui adoptivi au venit să vorbească cu mine ca să afle care era problema lui, pentru viața lui în continuare, așa cum s-au dus să vorbească și cu educatoarea, ca să știe cum este, ce i se recomandă pentru școală etc. Iar educatoarea le-a spus: „Știți, este un copil extraordinar, la început a avut nevoie de îngrijiri pentru că era

instabil, nimeni nu putea să îl țină la grădiniță, dar mai târziu a ajuns liderul clasei; și are o sensibilitate și o inteligență!", toate lucruri pe care le remarcase deja și mama adoptivă. Educatoarea a adăugat: „Am fost foarte tristă când a plecat. Închipuiți-vă că este primul an când nu au fost probleme între copiii din clasă și cei de la cămin. Și asta i se datorează lui. Când puteam, făceam în așa fel încât copiii să nu ajungă deodată. Îl rugam pe șoferul autobuzului să întârzie trei minute în așa fel încât toți să fie în clasă și să nu se mai încaiere. Încercam să țin clasa în mână, când, într-o zi, băiețelul mi-a spus: «Știți, doamnă, cred că știu de ce se războiesc cu noi, cei de la cămin.»".

— A, da, de ce?

— Cred că pentru că sunt geloși.

Copilul repeta ce îi spusesem eu cu una sau două luni mai devreme.

Și educatoarea i-a mai spus mamei adoptive: „Puteai să auzi musca. Copiii au tăcut, ziceai că a pogorât un înger. Și niciodată nu i-au mai atacat pe cei de la cămin, chiar atunci când nu intraseră încă în clasă la venirea autobuzului. Nu au mai fost probleme tot anul, fiindcă era adevărat: acești copii erau geloși pe cei care nu aveau nevoie de tata-mama ca să trăiască fericiți. Este extraordinar!"

Toate aceste lucruri trebuie înțelese: când ceva este adevărat, dacă este rostit, ne eliberăm de simptom. Or, în cazul acela, era într-adevăr vorba despre un simptom de gelozie: copiii cu părinți erau geloși pe cei care nu aveau părinți și trăiau bine mersi.

Același lucru se întâmplă cu orice copil care este diferit de ceilalți, fie că este mongoloid, firav sau infirm: își permite să trăiască fără griji, este inacceptabil!

Iată, în concluzie, cum poate fi ajutat un copil care este marcat de o încercare, vizibilă pentru ceilalți, prin care trece. Important este ce trăiește el și cum îi iubește pe ceilalți, și nu să fie iubit. Ceea ce nu înseamnă că trebuie să fie „masochist" și să nu se apere de cei care îi fac rău. Însă nu până la a-i urî, nu ar servi la nimic și ar însemna și o mare pierdere de energie. Aceleași probleme se pun și pentru o persoană infirmă: nu are energie de risipit, deci să nu o risipească în felul acesta. Iată lucrurile cu adevărat importante într-o educație dinamică.

ÎNTREBARE: *Am pierdut-o pe fetița noastră de patru ani, care s-a înecat accidental. Ce trebuie să le spunem copiilor care au rămas, două fetițe de doisprezece și, respectiv, nouă ani, foarte șocate în urma acestui accident?*

F. D.: Care „au rămas"? Mai degrabă, care își continuă viața, nu care au rămas. Nu cred că li se poate spune mare lucru. Cu siguranță știu, a fost un accident. Trebuie lăsate să vorbească despre tot ce le trece prin cap. Asta e tot, nu putem spune nimic, iar dacă una dintre ele spune ceva în legătură cu vinovăția: „Crezi că dacă am fi fost mai drăguți cu ea...?", să o ascultați pur și simplu.

Întotdeauna oamenii își reproșează ceva. Copiii au vise în care se simt vinovați, vise în care poate chiar ei sunt agentul morții. Sunt vise absolut sănătoase și normale[33]. Veți înțelege din ce motiv.

În ritualurile noastre de doliu, ca și în ritualurile de doliu ale altor etnii, se întâmplă același lucru: când moare cineva, facem ceva ca și cum am fi de acord cu moartea.

---

33 Teoria propusă aici de Françoise Dolto aduce o extindere a problematicii „visului despre moartea persoanelor dragi", studiată de Freud în categoria mai largă de vise tipice. Cf. Sigmund Freud, *L'Interprétation des rêves [Interpretarea viselor]*, PUF, 1971, pp. 210–240 și 339 și urm.

În ceea ce ne privește, noi punem sicriul în pământ, iar fiecare dintre cei care l-au iubit pe cel mort aruncă puțin pământ deasupra. Deci, își exprimă acordul, îl înmormântează și el. Este un ritual de doliu care vrea să spună: „Sunt de acord cu moartea". Suntem considerați sănătoși atunci când înmormântăm pe cineva și aruncăm o lopată de pământ peste sicriu: „Da, sunt de acord", deși persoana care iubește ar vrea să spună: „Nu îl băgați în pământ!" Oamenii sunt astfel obligați să respecte un ritual prin care își exprimă acordul cu un destin crud cu ei.

Toate aceste lucruri apar adesea în vis, atunci când noi înșine, prin propriul nostru comportament, apărem oarecum răspunzători de acea moarte. În ceea ce îi privește, copiii visează acest lucru sub forma: „Eu sunt de vină". Este dorința de a avea puterea magică de a controla viața, deoarece moartea face parte din viață, nu există viață fără moarte, nu există moarte fără viață. Este ceva în legătură cu inconștientul nostru, ceva care vrea să stăpânească fenomenele vieții și ale morții, care ar vrea cel puțin să le controleze. Iată una dintre explicațiile acestor vise foarte dureroase în care părem a fi agentul morții celor pe care îi iubim cel mai mult. Tocmai din cauza suferinței datorate acestei proaste surprize pe care ne-a făcut-o destinul și la care nu ne așteptam, neputința noastră este atât de dureroasă încât încercăm prin vis să o compensăm spunând: „Nu, nu, tu ai vrut să fie așa, ești de acord cu ce s-a întâmplat".

Iată cum ar trebui să le liniștiți pe cele două fetițe de doisprezece și de nouă ani. Singurul lucru care li se poate spune este că nimeni nu știa că acea fetiță și-a terminat viața, că a fost vorba despre un accident care nouă

ne-a dat impresia că îi aduce moartea, dar că în realitate ea și-a terminat viața în acel trup. Cu alte cuvinte, noi nu știm ce înseamnă acest lucru în raport cu ființa ei. Toate religiile încearcă să răspundă într-un fel sau altul acestei probleme. În funcție de credința lor, părinții vor răspunde în ceea ce privește viața fizică de apoi. Asta este tot ce li se poate spune. În fața unei nenorociri, cu toții ne aflăm în fața aceleiași încercări pe care fiecare o exprimă altfel. Este important ca, dacă ridică această problemă, fetele să poată vorbi despre ce le frământă.

O altă modalitate de manifestare a doliului este însușirea lucrurilor celuilalt. Copiii nu trebuie împiedicați să aleagă ce vor ei să păstreze de la fratele sau sora lor; deci să nu li se spună: „Nu, nu, nu trebuie să iei lucrurile surorii sau fratelui tău", ca și cum ar fi o vină să te bucuri de ele. Dimpotrivă, dacă cei care continuă să trăiască se pot bucura de unele obiecte ale copilului decedat, obiecte pe care și le doreau, trebuie încurajați: „Este ca și cum ar fi mai puțin moartă dacă tu poți să te joci cu lucrurile ei" (sau „îți plac lucrurile ei".) Copiii trebuie încurajați în această încorporare a obiectelor parțiale care făceau parte din bucuria surorii lor moarte.

Sunt lucruri care pot să vă surprindă, deoarece sunt oarecum contrare ideii de vină pe care o avem: „Ah, nu, era lucrul ei, o să îl dăm, nu vă jucați cu el". Este o mare greșeală. Poate fi într-adevăr dureros pentru mamă sau tată să vadă că moartea unui copil poate într-un fel „bucura" pe ceilalți. Dar același lucru se întâmplă cu adultul: își pierde părinții care îi sunt dragi, însă îi rămâne o moștenire (asta în afara cazului în care nu l-a iubit pe defunct și atunci moartea lui îl lasă indiferent sau este o ușurare). Când este vorba despre propriii părinți, am fi

preferat să mai trăiască; cu toate acestea, nu suntem nemulțumiți dacă ne-au lăsat ceva bunuri care ne permit să trăim mai bine din punct de vedere material.

Suntem mai degrabă mulțumiți, le suntem recunoscători dincolo de moarte că ne putem bucura de moștenirea lor. De ce nu? Obiectele sunt uneori semne de iubire.

Același lucru se întâmplă cu copiii, atunci când moare un frate sau o soră: își împart ce a lăsat el sau ea și în felul acesta rămâne ceva viu, ceva care face plăcere celor vii, cei care se folosesc de aceste lucruri capabile să le sprijine evoluția și jocul pulsiunilor. Viața merge mai departe.

ÎNTREBARE: *Având în vedere faptul că, pe de o parte, asistenții sociali sunt foarte puțin în contact cu familia, iar pe de alta, părinții au în general o anume reticență să vorbească despre o eventuală despărțire, ce atitudine trebuie să aibă cei dintâi, atunci când sunt însărcinați să ancheteze, în caz de divorț, pentru a-și exprima părerea în legătură cu încredințarea copiilor?*

F. D.: Care este misiunea asistenților sociali? Să ancheteze, din partea judecătorului?

RĂSPUNS: *Da.*

F. D.: Deci copiii văd că o persoană străină vine în familie, iar aceasta nu spune de ce a venit?

RĂSPUNS: *Nu întotdeauna.*

F. D.: Ei bine, este o greșeală. Cu ce drept această persoană ar veni să spioneze în familie dacă nu a fost însărcinată de cineva care are acest drept și care o plătește pentru a sluji atât justiția, cât și familia, pe fiecare membru al acesteia?

În asemenea situații, persoana trebuie să le spună părinților: „Sunt plătită de către judecător ca să fac o anchetă". Iar apoi să se adreseze copilului: „Tu nu știi ce este un judecător. Judecătorul este cel care hotărăș-

te atunci când se întâmplă lucruri grave. În acest moment există probleme serioase între părinții tăi care se gândesc că poate se vor despărți. Va exista probabil între ei ceea ce se numește un divorț. Când are loc un divorț, judecătorul trebuie să hotărască împreună cu părinții unde merg copiii, la care dintre cei doi vor sta în principal, în cea mai mare parte a timpului. (Deci nu trebuie spus «încredințare», ci «timp principal» și «timp secundar»). Judecătorul mă plătește ca să mă străduiesc să aflu acest lucru. Dacă ai o părere, spune-mi, nu am să discut decât cu judecătorul care va lua hotărârea. Ce ți-ar plăcea? Să rămâi în apartamentul ăsta, să mergi în altă parte?"

Aproape întotdeauna, copiii nu spun cu cine vor să meargă, dacă nu li se pune această întrebare. Dacă li se adresează întrebarea, sunt obligați să spună sau cu tata sau cu mama, însă dacă sunt întrebați: „Vrei să rămâi aici sau vrei să mergi în altă parte, la altă școală?", unii vor răspunde: „Da, aș vrea să merg la altă școală". Bine. Acest răspuns va hotărî cu care din părinți, cu tata sau cu mama, va petrece timpul principal, deci timpul școlar. Copilul nu a spus cu cine. A spus doar că i-ar plăcea să meargă la altă școală. Ceea ce înseamnă că, în ansamblu, climatul actual nu îi place. Dacă, dimpotrivă, spune că vrea să rămână acasă și să meargă la aceeași școală, i se va răspunde: „Bine, vom vedea dacă acest lucru este posibil, atunci când judecătorul va hotărî; ai făcut bine că mi-ai spus". Asta este tot. Însă nu se poate să nu le spuneți copiilor. Dacă nu le spuneți, nu aveți dreptul să interveniți. Iar părinților trebuie să le spuneți: „Cred că știați, doamnă, că urma să vin astăzi? Dacă nu, vă rog să îi pregătiți pe copii, să îi preveniți,

am să revin peste opt zile". Este esențial ca aceste lucruri, atât de importante, să nu fie făcute pe nepregătite sau pe ascuns.

Am să relatez o experiență, am făcut odată o anchetă într-un liceu printre băieți și fete de șaptesprezece ani, toți copii cu părinți divorțați. A fost o experiență ieșită din comun, în sensul că directoarea, în loc să le explice motivul prezenței noastre, adică dorința de a cunoaște părerile și sfaturile celor care au suferit de pe urma divorțului părinților lor, le-a spus: „Au venit să vă spună care vă sunt drepturile". Or, noi voiam să aflăm ce i-a făcut cel mai mult să sufere cu ocazia divorțului, ca să îi ajutăm pe copiii care aveau în acel moment vârsta pe care o avuseseră ei atunci, dar și, în măsura posibilului, ce putea face societatea pentru ca acești copii să sufere mai puțin. Deci noi eram în poziția de a face o anchetă, le ceream ceva[34].

Așa se face că tinerilor nu le-a fost prea ușor să înțeleagă sensul prezenței noastre acolo și al întrebărilor pe care le adresam, însă cei care au înțeles ne-au spus lucruri cu adevărat interesante pentru noi.

Eram trei persoane în echipa de anchetă care s-a desfășurat, pe de o parte, într-un liceu cu tineri provenind din mediul intelectual și, pe de altă parte, într-un liceu din mediul muncitoresc. A fost deosebit de interesant să observăm diferența. În mediul muncitoresc, cea mai mare suferință pentru tineri era provocată de dezonoarea cauzată de incapacitatea tatălui lor de a se arăta responsabil de ei, în comparație cu alți tineri ai căror tați nu își pier-

---

[34] O prezentare detaliată a acestei anchete poate fi găsită în *La cause des enfants, op. cit.*, pp. 275–281.

duseră această calitate și, deși copiii stăteau cu mama lor, se duceau la el duminica și erau introduși în viața lui de la sfârșit de săptămână, atunci când era liber, o viață deosebit de interesantă pentru ei. De altfel, a existat la început o perioadă când mama lor nu a fost de acord să se întâlnească cu tatăl. Tatăl spunea: „O înțeleg pe mama ta, dar eu trimiteam bani. Ți-a spus acest lucru? — Nu. — Să știi, trimiteam bani, poți să fii sigur, există dovada mandatelor poștale. Judecătorul spune că am dreptul să vă văd. Și mama ta știe asta".

Pe scurt, șocant pentru copiii care creșteau era iresponsabilitatea tatălui, și nu faptul că a divorțat. Deci, copiii suferiseră din cauza faptului că mama a păstrat tăcerea asupra acestor lucruri. Ea nu le-a explicat că tatăl trimitea un mandat în fiecare lună. După cum nu voia nici ca ei să se vadă cu el; era o poveste legată de familia lui. Într-adevăr, poveștile de divorț au aproape întotdeauna la bază o poveste legată de părinți, povești de gelozie sau de rivalitate între soacre, între bunici, povești în care mama bărbatului, după ce a reușit să pună piciorul în prag în timpul sarcinii nurorii ei, i-a provocat acestuia o regresie, bărbatul arătându-se, de pildă, surprins că nu a avut copilul pe care și l-a dorit sau că soția lui s-a schimbat.

Aceste lucruri se întâmplă de obicei în momentele legate de o naștere sau atunci când sunt probleme cu unul dintre copii, în acele clipe se întâmplă adesea ca mama unuia dintre cei doi să profite și să își refacă poziția, recâștigându-și copilul care este acum tată sau mamă și încercând să îl divorțeze și să se ocupe de nepoți.

Se întâmplă foarte des așa ceva. Aproape toți copiii cu părinți divorțați au avut o asemenea poveste și vor-

besc mai târziu despre tensiuni cu bunicile sau între familiile tatălui și mamei, mult mai des decât atunci când părinții s-au recăsătorit și nu mai au motive de nemulțumire unul față de celălalt. Ceea ce i-a marcat pe acești copii au fost problemele cu familia tatălui sau a mamei, faptul că atunci când mergeau în vizită acolo, unul dintre părinți, evident celălalt, nu cel din acea familie, era întotdeauna vorbit de rău.

Ca să revin, voi spune că persoanele care au o misiune din partea judecătorului trebuie să își declare intențiile, să spună ce urmează să facă, iar în cazul în care copilul nu vrea să răspundă, el are acest drept. De altfel, copilul va spune: „Nu, nu vreau să vă spun nimic". Nu trebuie să insistați.

RĂSPUNS: *În întrebarea mea, aveam în vedere o situație precisă în care mama i-a spus copilului: „Da, vom hotărî la cine vei sta, la mine sau la tatăl tău, dar dacă vei sta la el, eu nu am să mai fiu mămica ta". Era ceva atât de violent.*

F. D.: Nu, defel, avea perfectă dreptate: dacă copilul mergea la tatăl lui, ea nu mai era mămica lui, însă rămânea mama lui, mama lui naturală. Nu este în niciun caz același cuvânt. Un copil o are întotdeauna pe mama lui naturală, dar nu mai are aceeași mămică, deoarece va sta cu „Iubițica" tatălui. Mămica copilului va fi acea „Iubițică" a tatălui, prietena lui tăticu, însă mama lui va fi întotdeauna mama lui naturală, aceeași cu mămica lui de altădată, mămica lui de când era sugar. Acum va avea o mămică de băiat mare, alături de tatăl său.

Putem avea oricâte mămici, ca de altfel și tătici. Nu trebuie uitat că la grădiniță sunt copii care îi spun educatoarei: „Eu am trei tătici". Educatoarea nu trebuie să se lase derutată, deoarece copilul care nu are decât unu

va fi gelos pe cel care are trei. Este suficient să spună: „El are trei tătici, dar nu are decât un tată natural, ca toată lumea, și poate că nici nu îl cunoaște. Se întâmplă, mulți dintre noi nu își cunosc tatăl natural. Însă întotdeauna și-au cunoscut un tătic sau un așa-zis tătic".

Cuvântul „tătic" indică un rol care nu desemnează defel realitatea, legală sau genetică. Există tați care se ocupă de copilul lor deoarece stau acasă, în timp ce mama pleacă dimineața și se întoarce seara; există tați care își hrănesc sugarul pentru că au o muncă la domiciliu, pentru că sunt șomeri sau pregătesc o teză, în timp ce femeia este obligată să meargă să muncească — am avut mai multe exemple printre cei care veneau la centrul nostru *La Maison Verte* —, și, știți ce, copilul lor le spunea acestor tați „mami", pe când mamei îi spunea „tati".

În perioada în care vorbeam la radio[35] — nu știu despre ce a fost vorba în emisiunea dinainte —, în aceeași săptămână mi-au scris trei tați, toți neliniștiți, spunând: „Eu mă ocup de bebelușul nostru, iar acum, de când vorbește, nu reușesc să îl fac să îmi spună tati, îmi spune mami, iar mamei sale îi spune tati". Le-am scris celor trei sugerându-le: „Întrebați-l pe copilul dumneavoastră, fată sau băiat, cine este domnul și cine doamna". Și de data asta, nicio greșeală: „tati" era doamna, iar „mami" era domnul.

---

35 În cadrul emisiunii de la France Inter, intitulată „Lorsque l'enfant paraît" (1976–1978), Françoise Dolto răspundea scrisorilor primite de la ascultători anonimi care îi puneau întrebări în legătură cu cele mai diverse subiecte referitoare la copilărie. O parte a conținutului acestor emisiuni a fost publicată, cu același titlu, în trei volume la Editura Le Seuil, 1977, 1978, 1979. [Volumele au apărut și în limba română sub titlul *Când apare copilul*, Humanitas, 1993 — *n. t.*]

E vorba despre un rol: ma-ma înseamnă cea care vine la mine pentru a mă face pe mine. Este ceva moale, ma-ma, este hrana, este ceva ce trece prin tubul digestiv, este maleabil, pe când ta-ta înseamnă duritatea plecării, suferința pe care o aduce o persoană care pleacă și se întoarce; plecarea este ceva dur, și asta în toate limbile. Cuvântul „tata" înseamnă persoana pe care o iubești, care pleacă, care se întoarce (există o ruptură), pe când „mama" înseamnă un continuum. Însă tatăl natural este un bărbat, iar mama naturală este o femeie și nu este întotdeauna o mămică. Multe mame naturale nu sunt mămici și multe mămici sunt mai materne decât unele mame naturale. Rolul lor este acela de mămică, deoarece se ocupă de copil[36].

De multe ori auzim spunându-se: „Dar femeia asta nu știe să fie mamă!" E o prostie să spui așa ceva: ea este mama acestui copil, mama care îi este acestuia indispensabilă; cea care este bună pentru el. Cei care spun așa se înșală; ei au întipărită pe scoarță o imagine de când erau mici, mama lor era altfel. Însă mama este coexistențială copilului ei. Mama naturală este așa cum este. Se întâmplă să nu fie și mămică. Există de altfel mame naturale care nu sunt și mămici între zero și trei ani, dar care devin foarte bune mămici pentru copii între trei și opt ani. Nu poți fi înzestrată pentru toate vârstele copilului!

---

[36] Françoise Dolto a consacrat în 1979 un întreg articol vocabularului de rudenie — „tată natural", „mamă naturală" — ce face parte din ordinea vitală și asigură coerența narcisică a copilului. Astfel, ea face o distincție clară între aceste cuvinte, înscrise în realitatea legală sau genetică, și termenii „mămica", „tăticu" [sau „mami" și „tati", *n. t.*], acestea din urmă denotând mai curând modalități relaționale. Acest articol este reluat în *Les chemins de l'éducation*, *op. cit.*, pp. 35–44. A se vedea și *Les étapes majeures de l'enfance*, *op. cit.*, pp. 49–50.

Trebuie să aveți acest vocabular mereu prezent în minte, deoarece pentru copii el este foarte clar. Orice femeie care îi dă gustarea atunci când i-o cere este o mămică. Oricine are grijă de copil și îi dă ce îi trebuie fără să îl bruscheze prea tare este tot o mămică. Însă mama naturală este cu totul altceva. Copiii știu foarte bine că nu au decât una și același lucru este valabil pentru tatăl natural. Așa cum sunt ei, ambii au din partea copilului respectul pe care acesta îl acordă vieții înseși.

Iată ce trebuie spus copilului atunci când mama îl previne: „Vei avea o altă mămică". Este doar o formă de șantaj, ca să rămână cu ea. Într-o asemenea situație, va trebui să îi spuneți copilului: „Nu o asculta pe mama, ea o să rămână întotdeauna mama ta, nu ai decât una singură, chiar dacă o să ai altă mămică, dacă tatăl tău va avea alte soții".

Când i se spune copilului în felul acesta, el pricepe imediat și își consolează mama. Îi va spune acesteia: „Știi, aș vrea să stau cu tati, dar asta nu înseamnă că am să te uit". Mama va suferi și va plânge. Însă este într-adevăr greșit să se procedeze așa cu copiii care vor să stea cu tatăl lor, iar acesta vrea și el să îi ia la el, și totuși sunt încredințați mamei, mai ales de la cinci ani în sus și când este vorba despre un băiat. Dar chiar și atunci când este o fată, dacă alături de tată există o femeie. Pentru copil, este important să își poată continua viața socială acolo unde era. Într-adevăr, copilul are nevoie să își continue viața socială pe care a început-o. Atunci când părinții se stabilesc în locuri diferite, de obicei băiatul merge cu tatăl, ca să învețe să crească ca un bărbat, iar fata, cu mama, ca să învețe să trăiască ca femeie, mai ales dacă fiecare dintre cei doi părinți își poate reface viața de cu-

plu. Este periculos pentru copil să stea cu cel care nu își reface viața de cuplu.

Există aici o contradicție în raport cu legea, deoarece atunci când părinții sunt în curs de separare, se consideră a fi în culpă cel care își plimbă copilul împreună cu eventuala sa pereche, în sfârșit, un iubit sau o iubită. Deoarece copilul este mult mai în siguranță împreună cu un bărbat care trăiește alături de o femeie, sau cu o femeie care are alături de ea un bărbat. Legea este în totală contradicție cu ceea ce este bine pentru copil[37].

Ar trebui să se folosească în fața copilului un cuvânt anume atunci când tatăl divorțat trăiește alături de o femeie, trăiește în cuplu fără să fie căsătorit. Se poate spune „o logodnică". Copiii înțeleg foarte ușor cuvinte care au un sens. Este o logodnică. Prin urmare, dacă este o logodnică, copiii pot să-i ierte tatălui faptul că se pupă toată ziua cu ea, că dorm împreună, că se tutuiesc, că se iau de braț, însă dacă nu este o logodnică: „Cum își permite să se joace de-a soția tăticului meu?" Dacă e logodnica, da. Și pe urmă, dacă este mereu alta, copilul va spune: „Tati are tot timpul o altă logodnică".

---

[37] A se vedea mai departe p. 125 și următoarele. În legătură cu despărțirea părinților, poate fi consultat volumul *Quand les parents se séparent* Le Seuil, 1988, *[Când părinții se despart*, Editura Trei, București, 2003*]*, în fapt, un lung interviu acordat de Françoise Dolto lui Ignes Angelino, care pune în discuție criza celulei familiale înainte, în timpul și după divorț, ca și suferințele și omisiunile perpetuate în numele „binelui" copilului. Pozițiile adoptate de Françoise Dolto cu referire la această veritabilă nevroză familială se întemeiază întotdeauna pe experiența sa clinică. O reflecție pe aceeași temă poate fi, de asemenea, găsită în *Les Chemins de l'éducation, op. cit.*, pp. 213–228, „Les parents séparés" [„Părinții despărțiți"] și pp. 229–236, „Que dire aux enfants quand les parents divorcent?" [„Ce trebuie să li spună copiilor atunci când părinții divorțează?"].

ÎNTREBARE: *Persoanele care se ocupă de inseminarea artificială pleacă de la principiul bine încetățenit conform căruia copilul nu trebuie să știe niciodată acest lucru. Care este părerea dumneavoastră?*

F. D.: Și ce consideră aceștia că trebuie să i se spună copilului atunci când va pune întrebarea?

RĂSPUNS: *Că este copilul soțului femeii. În Franța, inseminarea artificială cu donator nu se practică decât pentru cuplurile căsătorite, însă nu este sigur că lucrurile vor rămâne neschimbate.*

F. D.: A, da. Vorbiți despre cuplurile căsătorite. Bineînțeles, există un singur tată, iar acesta este tatăl legal. Mama care poartă sarcina este, de fapt, mamă încă din timpul celor nouă luni, în schimb, tatăl din timpul unei secunde de inseminare nu este un tată. El este fratele uman al tatălui legal, căruia, de altfel, i-a dat sperma. În orice caz, dacă un copil se naște în urma acestei intervenții, rezultă că el a vrut să se nască dintr-o asemenea situație. De fapt, nici nu este în măsură să știe acest lucru. Pur și simplu, a ales să se nască în aceste condiții în care, încă de la început, exista un tată legal care l-a dorit încă înainte ca el să se nască și o mamă legală, sterilă din punct de vedere fizic, care îl dorea și ea din iubire pentru soțul ei.

Este întru totul exact, copilul este fiul tatălui și al mamei, aceasta din urmă dorindu-și copilul de la tatăl legal, de la soțul ei, și primind, cu autorizarea soțului, sperma altui bărbat.

Cred că dacă nimeni nu știe aceste lucruri, se poate păstra tăcerea, dar dacă cineva din jurul părinților este la curent, într-o bună zi va afla și copilul, deoarece, mai ales dacă acesta este reușit, există gelozii, există reaua in-

tenție. Dacă este un copil cu probleme, nimeni nu îi va spune, dar dacă e reușit, cineva îi va spune din gelozie. Deci, în momentul în care copilul va auzi pe cineva vorbind despre asta și va întreba, este mai bine să i se răspundă în sensul celor de mai sus: „Dacă mă întrebi, așa este, îți dai seama cât de generos a fost cel care a donat sperma, ca de altfel și tatăl tău care, fiind steril, a acceptat să nu o mutileze pe mama ta în dorința ei de a avea un copil, a fost de acord să aibă și ea unul. Așa te-ai născut tu. S-ar fi putut întâmpla să nu te naști. Dar dacă te-ai născut, înseamnă că ai fost de acord cu această situație". Copilul nu trebuie mințit dacă are o bănuială și întreabă. I se poate explica totul. Însă dacă trebuie sau nu să i se spună... Nu știu, anturajul contează foarte mult în asemenea situații. Dacă nimeni nu știe...

RĂSPUNS: *Tatăl și mama știu. Prin urmare, ei trăiesc cu acest lucru în gând.*

F. D.: Nu e deloc așa! Sunt părinți care au adoptat copii și au uitat complet că i-au adoptat. Când ai copii, ai impresia că i-ai avut dintotdeauna, de când te cunoști cu soțul tău. Este un fenomen foarte curios: trebuie să te gândești bine la date ca să poți spune că, într-adevăr, la cutare moment copilul nu era încă născut. Amintirile noastre, ca și experiența noastră, sunt dominate de descendenții noștri. Nu ați observat acest curios proces al vieții noastre imaginare? Este un lucru surprinzător de general: ne este deosebit de greu, trebuie să ne luăm ca referință anumiți ani, deoarece, fără să ne dăm seama, suntem tată și mamă ai copiilor noștri cu mult înainte ca aceștia să se nască.

Ei bine, același lucru se întâmplă și în cazul unui copil adoptat: părinții îl așteaptă și, de multe ori, chiar

înainte de a-l avea, ei sunt deja părinți, părinți din dorință. Cred că părinții uită toate acestea atunci când totul este în regulă cu copilul lor, mai ales dacă a fost adoptat din primele zile de viață sau dacă a fost adoptat înainte de primele zile de viață fetală, cum se întâmplă cu un tată și o mamă purtătoare, sau cu tatăl unui făt de la un alt bărbat cu propria lui soție, donator de spermă sau iubit.

Un tată nu este tată decât din momentul în care se naște copilul. Nu actul sexual face dintr-un bărbat un tată. Un bărbat dorește să îi dea un copil soției lui ca să o facă fericită, așa se face că un tată este de acord cu inseminarea artificială sau recunoaște copilul soției lui conceput cu un iubit al acesteia. Sunt lucruri importante deoarece, cum probabil copilul va afla cândva că tatăl lui este nefecund, el trebuie să facă diferența între nefecund și impotent. Copiii nu înțeleg ușor toate acestea, ei cred în marea lor majoritate că dacă părinții au trei copii, aceștia au făcut dragoste de trei ori. Trebuie să li se explice că nu este adevărat, că ei fac dragoste aproape în fiecare zi dar că, din când în când, un copil este conceput și că ei au hotărât doar de trei ori să îi lase să se nască.

Însă în momentul în care copiii află că părinții lor i-au adoptat, acest lucru poate reprezenta pentru ei o dovadă că au părinți nefecunzi și impotenți, părinți care nu au relații sexuale. Sunt lucruri care trebuie explicate: deși au relații sexuale, acestea nu au dus la apariția unui copil; niciun copil nu a vrut să se nască de pe urma legăturii lor sexuale. Iată ce trebuie să li se spună. Copiii înțeleg foarte bine acest cuvânt, un cuvânt cast care spune bine ce e de spus.

După această discuție pe tema inseminării artificiale, aş vrea să revin la ancheta realizată printre copiii aceia cu părinți divorțați.

Pentru cei din mediul intelectual, problema cea mai importantă se datora schimbării bruște survenite în statutul social al mamei, căreia i se încredințaseră copiii. Cum mama nu avea nicio meserie, s-a văzut obligată să accepte o muncă dezonorantă în raport cu nivelul ei, deoarece trebuia să le asigure traiul de zi cu zi. Prin urmare, copiii care rămăseseră cu ea nu mai aveau aceeaşi mamă de dinainte, acum ea trebuind să lucreze, iar acest lucru a devenit o problemă. Pentru unii copii, aceasta a însemnat imposibilitatea de a-și continua studiile mai îndelungate, mama nemaiputând să plătească asemenea costuri, iar tatăl, prins în mrejele „demonului de la mijlocul vieții", plecase tocmai pentru că fiul sau fiica lui era la vârsta adolescenței, ceea ce fusese de natură să îi trezească propriile lui dorințe de adolescent.

Iată care este problema divorțurilor de la această vârstă. În mediul intelectual, lucrurile se petrec de cele mai multe ori în felul acesta. Decăderea mamei divorțate ca urmare a faptului că este obligată să accepte o muncă doar pentru a asigura hrana familiei — ea neavând nicio pregătire pentru a exersa o altă activitate sau își abandonase slujba pentru creșterea copiilor, pe vremea când câștigul soțului le permitea să trăiască și să își crească copiii. Așa se face că de la o zi la alta mama se vede în situația de a trăi singură și de a crește niște copii mari.

ÎNTREBARE: *Puteți reveni la o frază pe care ați rostit-o, și anume că pentru copil este periculos să trăiască cu părintele care nu și-a refăcut viața de cuplu?*

F. D.: Așa este, deoarece copilul își închipuie, ca orice copil mic, că lui îi revine sarcina de a-l consola și de a umple vidul apărut în viața afectivă și sexuală a părintelui rămas ca un văduv, ceea ce nu corespunde realității, acesta fiind divorțat și putând să își refacă viața. Însă copilul simte că tatăl sau mama lui se sacrifică pentru el (așa spun ei); ceea ce este dramatic pentru copil. În realitate, acesta nu se sacrifică defel; este doar o justificare pentru o stare depresivă specifică vârstei adulte, când părintele spune: „Am vrut să mă sacrific, nu am vrut să le creez probleme copiilor".

Unele mame întreabă: „Ce părere aveți dacă m-aș recăsători?"

— Ah, n-aș mai vrea să știu de tine!

— A, bine, bine, lasă.

Și, ca urmare, aceste mame intră în rolul de călugărițe laice, ca nu cumva să îi facă pe copii să sufere, deși ar trebui să facă exact invers, în momentul în care simt că a venit timpul să își refacă viața de femeie, și anume să îi „traumatizeze" pe copii spunându-le: „Știți ce, e amuzant, dar eu nu sunt o fetiță; la vârsta mea, o femeie are nevoie să facă fericit un bărbat; un bărbat are nevoie de o femeie, o femeie are nevoie de un bărbat. Dacă nu vă place așa, o să căutăm o soluție ca să vă plătim să puteți sta la un internat bun". Și asta e tot.

De altfel, atunci când copilul are șansa de a întâlni în perioada respectivă un medic inteligent, acesta îi va spune: „Știi ce, nu ești deloc obligat să rămâi la mama ta care se recăsătorește, există și internate".

— A, prefer să rămân la ea.

— În cazul ăsta, străduiește-te să nu îi încurci, să nu faci gălăgie. Poți să vii la mine să stăm de vorbă dacă nu

o să te înțelegi cu tatăl tău vitreg, iar dacă ai să vrei să fii încredințat tatălui tău care s-a recăsătorit deja și așteaptă un copil...

— A, nu, în niciun caz.

— Bine, atunci vezi-ți de treabă, ai să mai vii pe la mine și o să vedem noi cum stau lucrurile etc.

Într-un asemenea caz, persoana din afara familiei poate fi de mare ajutor. Copilul nu trebuie lăsat să joace comedia regresiei și să își culpabilizeze mama care „îi face să sufere pe sărmanii copilași" dacă va fi împreună cu un bărbat; altminteri, peste zece ani acest lucru va fi scump plătit de către copii. Am văzut ce spun acei copii de intelectuali, care afirmă, de pildă: „Nu am să o las singură pe mama. Vreau să îmi găsesc o slujbă care să-mi permită să rămân lângă ea, pentru că, săraca de ea, câte nu a făcut ea pentru noi!" Sau: „Dacă o să am o meserie, am să o iau la mine, nici nu mă gândesc să mă mărit, bărbații sunt niște porci!"

Putem astfel observa la copiii de intelectuali, și nu la cei de muncitori, aceste efecte culpabilizante la a doua generație.

RĂSPUNS: *Cred că această încărcătură afectivă excesivă, despre care vorbiți în cazul părintelui care rămâne singur, poate fi evitată și atunci când nu există o relație de cuplu, adică o relație profundă împărtășită cu cineva zi de zi. Pentru copil este important să simtă că mama lui este prinsă și în altă parte, chiar dacă nu se pune problema să își refacă viața de cuplu, să simtă că nu s-a „sacrificat" pentru el.*

F. D.: Bineînțeles, chiar dacă nu se pune problema să își refacă viața de cuplu, ea trebuie să aibă propria ei viață, printre oameni de vârsta ei, iar copilul va face parte din viața ei, însă nu va fi toată viața ei.

ÎNTREBARE: *Ce pot spune în plus unei fetițe hemiplegice care face crize în timpul ședințelor de tratament?*

F. D.: Dumneavoastră îmi cereți o supervizare, iar acest lucru nu poate fi făcut în condițiile de față. De altfel, nu există obligația unei supervizări permanente; atunci când apare o problemă cu un copil aflat în psihoterapie, cel interesat poate foarte bine să consulte în acel moment un psihanalist, să stea de vorbă de câteva ori ca să înțeleagă mai bine în ce constă angoasa pe care o trăiește atunci când copilul face o criză.

Cred că este periculos să vorbim despre ce „face" copilul. Dacă vorbim despre ce face această fetiță, înseamnă că e ca și cum ar exista cineva care o observă tot timpul și apoi spune prin cuvinte ce face aceasta. Or, asta nu este o psihoterapie. O psihoterapie înseamnă să spui: „Tot ce faci tu are rostul de a-mi spune ceva, iar eu încerc să înțeleg". Nu ce face ea în aparență este important, ci ceea ce vă spune prin comportamentul ei. Dacă mergeți la un supervizor, acesta vă va ajuta să vă înțelegeți în legătură cu ceea ce vă face să părăsiți atitudinea de psihoterapeut. Nu este important să discutăm despre comportamentele aparente ale copilului, ci să vorbim despre dorința lui, despre interesul lui de a comunica cu dumneavoastră. Altminteri, există posibilitatea apariției unei tensiuni atât de mari, încât fetița poate face o criză, deoarece, în acest caz, dorința dumneavoastră nu mai este de a o auzi și de a încerca să vă dați seama ce simțiți, comunicându-i eventual aceste lucruri. Nu vă pot da un răspuns pentru că nu îmi puteți dezvălui în fața unei adunări ca aceasta propriile dumneavoastră elemente afective personale. De fapt, are loc o întâlnire între inconștientul copilului și inconștientul dumneavoastră.

ÎNTREBARE: *Faceți ședințe de psihanaliză și cu copii care nu folosesc încă un limbaj...*

F. D.: ...nu limbajul verbal pentru a se exprima, însă acești copii au un limbaj, altminteri nu se poate face psihanaliză cu copiii.

ÎNTREBARE: *Care este valoarea cuvintelor ca atare pentru un sugar care nu știe să vorbească?*

F. D.: Li se spun foarte puține cuvinte. Important este să „fii" cu ei în ceea ce fac. Să fii. Cuvintele ne exprimă pe noi, pe noi înșine, cu adevărat, nu sunt cuvinte „la îndemâna lor", ci cuvinte din vocabular care ne sunt clare nouă.

Există, în cazul adultului, ședințe de analiză care se desfășoară în cea mai totală tăcere. Același lucru este valabil în cazul copilului, există ședințe de totală tăcere, o tăcere verbală, însă deosebit de animate la nivelul comunicării[38].

ÎNTREBARE: *Lucrurile nu se petrec mai degrabă la acel nivel de la inconștient la inconștient?*

F. D.: Așa este, exact așa. Totul are loc la acel nivel de la inconștient la inconștient. Felul în care privim reprezintă un limbaj. Privirea este o comunicare prin limbaj la nivel interpsihic.

ÎNTREBARE: *Copilul poate fi atins?*

F. D.: Vorbiți despre nivelul tactil? Nu, un copil aflat în psihoterapie psihanalitică nu trebuie atins niciodată; în cadrul activității educative, da. Putem să îi permitem

---

[38] Françoise Dolto a acordat întotdeauna o mare importanță virtuții pe care o are tăcerea pacientului, poate chiar o atenție deosebită în cazul curelor pentru adolescenți. A se vedea, de exemplu, felul în care a prezentat această problemă cu ocazia unui colocviu referitor la etica psihanalizei (1982), acte editate de Evel, pp. 140–149.

să ne atingă și să rostim cu ajutorul cuvintelor sensul pe care îl dăm acestei inițiative corporale a copilului care nu poate sau nu îndrăznește să vorbească.

ÎNTREBARE: *Dar intonația vocii, poate fi folosită?*

F. D.: De ce nu, dacă avem ceva de spus.

ÎNTREBARE: *Mult mai mult decât cuvintele ca atare?*

F. D.: Nu, cuvintele au un sens simbolic foarte important, însă nu suntem obligați să le spunem tot timpul. Unul dintre cuvintele simbolice deosebit de importante constă în a spune: „Nu, nu este adevărat". Aceste vorbe trebuie rostite atunci când copilul face ceva fals, ca în muzică. Situațiile în care copilul este fals pot fi observate foarte ușor, el ezită între două atitudini. De exemplu, copilul care intră și care apoi vrea să plece. Se observă că în același timp ar rămâne și ar vrea să plece. „Nu este adevărat că nu vrei să pleci, dar este adevărat că nu vrei să rămâi." Copilul manifestă cele două atitudini, iar noi trebuie să îl ajutăm să își înțeleagă ambivalența. Trebuie să îi spunem: „Vrei și nu vrei în același timp. Ca și cum ai fi doi. Unul din tine vrea, iar celălalt nu vrea". Așa se întâmplă deseori în viață, chiar și cu adulții. Sunt lucruri pe care un copil le înțelege foarte bine, faptul că atitudinea lui se explică printr-o dorință contradictorie.

De pildă, dacă în timpul unei ședințe de analiză în care s-au spus și s-au făcut deja multe lucruri pentru copil, acesta își întrerupe brusc jocul și trece la altceva, îi putem spune: „Îți plăcea ceea ce făceai. Însă, ca și cum asta te-a făcut să te gândești la ceva periculos, ai lăsat ceea ce îți făcea plăcere și ai trecut la altceva". Copilul înțelege foarte bine aceste lucruri, și asta încă de la opt sau nouă luni.

Când copilul este foarte mic, asistenta maternală care îl însoţeşte la şedinţă va pune mâna pentru a-i explica cuvintele care îi sunt adresate, de pildă: „Cu mâna dreaptă, cu mâna stângă". Iar acesteia i se va spune: „Arătaţi-i unde este mâna lui dreaptă, arătaţi-i unde este mâna lui stângă". Analistul nu trebuie să îl atingă, este un lucru pe care îl face persoana abilitată să îi atingă corpul, dar care nu a ştiut să îi dea informaţiile privitoare la schema lui corporală[39].

Înţelegem astfel de ce acest copil nu este adaptat nivelului său de vârstă, deoarece schema lui corporală trebuie să îi fie dată de cineva, persoana însărcinată să se ocupe de el.

Nu pot să prezint aici toate detaliile psihoterapiei destinate copiilor. Însă aveţi perfectă dreptate: lucrurile se petrec la nivelul dintre un inconştient şi altul, însă rolul psihanalistului este de a permite trecerea de la inconştient la preconştient şi la conştient, în ceea ce priveşte perturbarea vieţii de relaţie a copilului în calitatea lui de subiect articulat unui corp care, împreună cu subiectul, va deveni Eul său; pentru aceasta, va trebui să comunice cu celălalt care este pentru el un Tu. Primul lui „Tu faţă de Eu", asemenea acelui Tu de acolo, acel Tu cotidian care structurează realitatea este deja în momentul respectiv sau urmează să fie tutorele, acesta nu este în niciun caz rolul terapeutului psihanalist.

---

[39] Această noţiune de schemă corporală îşi dobândeşte întregul sens în teoretizarea pe care i-o face Françoise Dolto în opoziţie constitutivă cu imaginea corpului (ca inconştientă), opoziţie care permite caracterizarea imaginii în contradicţie cu schema. Astfel, schema corporală nu este imaginea corpului. Cf. *L'image inconsciente du corps*, *op. cit.*, pp. 17–34.

ÎNTREBARE: *Vreau să întreb dacă judecătorii trebuie să ceară părerea copiilor înainte de a hotărî în legătură cu încredințarea lor?*

F. D.: Ar fi bine ca judecătorul sau cineva din echipa lui să îi prevină pe copii că se studiază modalitatea de reglare a despărțirii părinților lor. Ar fi un lucru foarte util, în special astăzi, când părinții nu le spun copiilor că urmează să se despartă și de cele mai multe ori nici nu există certuri între ei. Din păcate, judecătorii preferă să semneze niște hârtii prin care părinții își exprimă acordul amiabil în fața aceluiași avocat. În realitate, ei se înțeleg ca să se elibereze și o fac pe spinarea copiilor, fără să îi prevină în legătură cu ce se întâmplă și ce au hotărât. Iar acest lucru este foarte grav.

În perioada în care doamna Pelletier era ministru, având în resortul ei problemele familiei[40], am desfășurat o amplă acțiune în acest domeniu. La inițiativa doamnei ministru a fost reunită o comisie formată din judecători, avocați, psihanaliști, sociologi. Activitatea noastră s-a desfășurat timp de opt luni, perioadă în care am avut întâlniri cu asociațiile de părinți divorțați și de femei părăsite. În general, am constatat că la al treilea sau al patrulea

---

[40] În iunie 1980, Monique Pelletier, ministru delegat pentru problemele familiei și condiției feminine, a reunit un grup de reflecție compus din personalități specializate, participând cu titlu personal, a căror misiune era să facă un bilanț referitor la încredințarea copiilor și să sensibilizeze persoanele implicate (părinți, avocați, experți, magistrați) cu privire la consecințele deciziilor lor în toate etapele procedurii, ca și după divorț. Françoise Dolto era singura psihanalistă printre psihologii, psihiatrii, magistrații și înalții funcționari din această comisie care în martie – aprilie 1981 a întocmit un raport referitor la încredințarea alternativă.

copil bărbații își părăsesc soția; întreținerea unei familii costă prea mult! Acești bărbați pleacă pur și simplu și se sustrag oricăror obligații materiale. Lipsite de bani, femeilor le este deosebit de greu să facă astfel față tuturor problemelor, cu un soț care nu se mai ocupă de copiii lui și care, neavând nici adresă, nici slujbă fixe, nu mai poate fi nici contactat pentru semnarea tuturor documentelor legate de problemele oficiale ale familiei.

Cu ocazia aceea, am descoperit situații în care copiii trăiau o suferință inimaginabilă. Femeile respective primesc un ajutor de la buget. Ca pentru a-și reabilita tatăl și a nu mai reprezenta o povară pentru mama lor, băieților aflați în această situație li se poate induce pe viitor un comportament delincvent, iar fetelor, dorința de a deveni prostituate. Reabilitarea părinților care au greșit prin încercarea copiilor de trăi ca și ei este un aspect deosebit de important. Copilul a suferit din acea cauză, iar acum repetă același comportament. Faptul că face la rândul lui gesturi iresponsabile este o modalitate de a-și deculpabiliza tatăl.

Revenind, pot spune într-adevăr că judecătorul ar trebui să ceară părerea copiilor. În general, copiii știu foarte bine unde ar vrea (mai bine spus decât cu cine ar vrea) să trăiască, indiferent dacă acest lucru contravine sau nu hotărârii de a rămâne cu tata sau cu mama, fiindcă mulți copii ar vrea să rămână în aceeași locuință, să meargă la aceeași școală. Sunt sigură că, dacă au împlinit deja opt, nouă ani, mulți dintre ei preferă să meargă într-un cămin de copii din zona pe care o cunosc, ca să rămână la aceeași școală și să nu își piardă colegii și prietenii. Din punct de vedere social, pentru copii este mult mai bine așa.

În schimb, împărțirea timpului între părinți nu este un lucru simplu. La prima vedere, copilul este încredințat celui care merită. Or, nu este defel așa: cel mai adesea, este părintele care are cea mai mare stabilitate, uneori, cel care are cei mai mulți bani sau cel care are o familie capabilă să îl ajute. Motivele care îl determină pe judecător să decidă cărui părinte îi încredințează copilul sunt multiple. Sunt aspecte pe care judecătorul sau o persoană însărcinată de acesta ar trebui să i le explice copilului, cu sau fără participarea părinților la această discuție. O persoană exterioară familiei poate explica mult mai bine faptul că încredințarea copilului nu este o problemă de merit.

Judecătorul încearcă să ia hotărârea evitând pe cât posibil scandalul, dar ea reprezintă în același timp o soluție privitoare la viața practică, soluție care să nu facă rău nimănui și care să nu dea nimănui dreptate, deși părintele căruia i se încredințează copilul se va strădui, în general, să susțină că în ochii judecătorului el este părintele cu cele mai multe merite. Însă nu aceasta este problema. Hotărârea este luată cu speranța că ea va asigura cel mai mare grad de stabilitate copilului. În realitate, încredințarea copilului este o falsă problemă. Și, pe de altă parte, după părerea mea, părinților cărora li se încredințează copilul, cum se spune — adică părinții care dispun de timpul principal al acestuia —, au, în general, mult mai puțin timp să se ocupe de el în comparație cu cei cărora le revin, dimpotrivă, zilele libere de peste an, sărbătorile și o lună de vacanță. În aceste perioade se face cea mai bună educație, și nu atunci când copilul este ocupat, prins în viața lui socială de la școală, în funcție de programul școlar și de cel al părin-

ților care lucrează și care fac totul în mare viteză, reușind cu greu să mai vorbească cu copiii lor. În schimb, când părinții și copiii au liber în același timp, ei pot sta pe îndelete de vorbă, pot vorbi cu adevărat despre lucruri importante. Nu are niciun rost să ți se încredințeze copiii doar ca să poți spune: „Ah, eu sunt cel care merit". Vor trece însă decenii până când părinții vor înțelege aceste lucruri!

Într-un divorț, nimeni nu are dreptate: este o nenorocire. De aceea, o nenorocire ceva mai mică poate fi uneori însuși divorțul, mai curând decât o conviețuire fără iubire, fără dorință, fără prietenie, fără preferințe și preocupări comune.

ÎNTREBARE: *Ce trebuie spus copiilor care trăiesc împreună cu părinți care nu se înțeleg, dar care continuă să rămână împreună.*

F. D.: Cred că se poate face un lucru foarte simplu. Copiii își dau seama că lucrurile nu mai merg, însă refuză să dea crezare acestei intuiții sau observații. Va trebui deci ca părinții lor, amândoi dacă se poate, să le explice că nu mai sunt împreună, că și-au asumat acest lucru, precum și faptul că și-au redat unul altuia libertatea, libertatea de a iubi, de a nu veni seara acasă, de a fi absenți. De asemenea, faptul că nu se mai culcă în aceeași cameră, că dorm în paturi separate. Sunt lucruri care pot fi explicate copiilor folosind cuvinte foarte simple. Părinții nu se mai iubesc și deci nu își asumă riscul de a se culca împreună și de a concepe un copil. Nu se mai iubesc îndeajuns pentru a spune că au făcut bine atunci când s-au logodit și când s-au căsătorit. Sau altfel: „Tatăl tău și mama ta nu mai sunt îndrăgostiți unul de altul, dar nici el, nici eu nu regretăm faptul că tu te-ai născut".

Copiii îi înțeleg pe îndrăgostiți, după cum îi înțeleg și pe cei despărțiți, însă au nevoie de cuvinte care să exprime acest lucru: „Cei doi nu mai vor să se culce împreună deoarece, când oamenii mari se culcă împreună, se poate întâmpla ca în urma relației sexuale dintre ei să se nască un copil. Or, ei nu mai vor să fie împreună tatăl și mama unui copil". Ceea ce este adevărat în cadrul realității carnale este și mai adevărat în planul imaginar și simbolic. „Poate tatăl tău va fi tată cu o altă femeie. Iar pe mine, pentru că nu mai suntem îndrăgostiți unul de altul, tatăl tău m-a lăsat liberă să cunosc alți bărbați. Poate că într-o zi, dacă am să întâlnesc un alt bărbat, așa cum el poate întâlni o altă femeie, vei avea un frățior sau o surioară, dar n-ai nicio grijă, am să îți spun din timp. Și eu am să fiu întotdeauna mama ta, iar el, tatăl tău".

Iată cum le putem vorbi copiilor, într-un mod foarte clar, despre ce va fi. Un cuplu care nu mai este împreună devine foarte deschis. Fiecare își are de acum înainte viața lui, fără perechea cu care era (indiferent dacă era legitimă sau nu), deci fiecare are în fața lui, la modul potențial, un proiect, care se va realiza sau nu. Trebuie să știm că pentru orice copil un cuplu se află înscris într-un proiect de procreare sau în diferite proiecte comune de creație, nașterea unui copil fiind un caz particular al acestora: procrearea este un caz particular al creației. Părinții care nu se mai înțeleg nu se mai află împreună într-un proiect de procreare, însă din diferite interese pecuniare, se pot vedea siliți să trăiască împreună, să aibă același magazin, să lucreze la același patron. Aceste lucruri trebuie spuse foarte clar copiilor: tata și mama nu mai sunt îndră-

gostiţi unul de altul, însă rămân asociaţi în afacerea lor, nu s-au certat de tot. Nu vor să divorţeze, dar nu se mai iubesc şi nu vor să rişte să facă un copil. Sunt lucruri care pot fi spuse: „Acum ştii de ce mama ta se întâlneşte câteodată cu un alt bărbat, este normal ca o femeie să încerce să facă fericit un bărbat, inclusiv în pat, şi acelaşi lucru este valabil pentru un tată cu o femeie".

Câte complicaţii pe capul copiilor, nu numai în cazul divorţurilor, ci şi atunci când, de pildă, un bărbat rămas văduv se recăsătoreşte. Fiica de şaisprezece ani nu se poate împăca cu ideea că tatăl ei o înşală aşa-zicând pe mama ei defunctă şi se recăsătoreşte. De multe ori, ca urmare a recăsătoririi sau a concubinajului notoriu al tatălui văduv, acesta a rămas certat pe viaţă cu fiicele şi fiii lui. Consecinţele sunt teribile, deoarece tatăl nu i-a spus clar fiecăruia: „Ştii, mama ta a murit, dar acesta nu este un motiv ca eu să nu mai exist pentru femei. Tu nu poţi să fii soţia mea, te iubesc ca pe o fiică (sau ca pe un fiu), dar e normal să încerc să-mi refac un cămin". Sunt într-adevăr fete care îl socotesc pe tatăl lor „delincvent" pentru că acesta se căsătoreşte la un an sau doi după moartea mamei lor. Nu era şi ea la fel de bună gospodină ca şi mama ei, având grijă şi de fraţii şi surorile mai mici? Nu avea niciun motiv şi nicio nevoie să îşi ia o altă femeie.

Rămase puerile, crescute de o mamă care a fost bolnavă în ultimii ani, aceste fete au rămas ignorante în materie de dorinţe sexuale şi folosesc cuvinte ambigue: „Ne iubim, aşa că rămânem împreună", fără să se gândească la motivaţiile adulte genitale care determină căutarea celuilalt, a unui partener. Fără să ştie

cum să exprime deschis acest lucru, fără să aibă o reprezentare clar incestuoasă, aceste fete ar vrea ca tătăl lor să trăiască ca un călugăr, din moment ce mămica a murit. Să aibă toată viața grijă de tatăl ei, un tată cast și resemnat, să îi gătească bine și să îi dea toată dragostea de care e în stare, iată visul unei asemenea fete.

Îmi vine în minte cazul unei tinere femei care s-a certat cu tatăl ei deoarece acesta s-a recăsătorit. Ca urmare, ea a plecat de-acasă. Tatăl i-a spus: „Fii înțelegătoare, rămâi acasă, femeia asta (noua lui soție) nu o să te mănânce; îți iei întâi diploma și pe urmă ai să pleci, am să te ajut, dar nu îți rata ultimele luni de școală din cauza asta. Ai dreptate, ea nu are grijă de casă ca și tine, care ai învățat acest lucru de la mama ta, dar mie mi-e destul. Nu merită să îți ratezi viața din cauza asta". Niciun ecou: fata a plecat la o soră mai mare care era căsătorită. Bineînțeles că s-a întâmplat ce trebuia să se întâmple. Sora tocmai născuse, iar iubitul surorii i-a făcut o propunere: „Ce zici, eu mă plictisesc și sora ta este tot timpul ocupată, n-ai vrea să vii în patul meu?" Ca urmare, speriată la culme, a plecat și de la sora ei, fiindcă cumnatul era un „porc", deși ea a crezut că e un domn tare drăguț. Era o copilă fără niciun mijloc de apărare: complet nulă în materie de sexualitate. Ceea ce a costat-o evident scump, și anume cel puțin zece ani de viață ratată după toate aceste întâmplări.

Vedeți, este vorba despre un rateu educațional, despre o ratare a discursului educativ din partea persoanelor din exterior, în absența unui discurs ținut la timp de către tată care, la începutul văduviei sale, a contribuit astfel la instalarea unei situații ambigue.

Această femeie mi-a scris întreaga ei poveste și am putut discuta și la telefon. Era un copil sută la sută. Cum era și firesc, după câțiva ani de singurătate, a fost curtată și s-a căsătorit. A urmat o adevărată dramă. Fără să își dea în vreun fel seama de ce face de fapt, după câteva luni pudice de logodnă, când logodnicul a vrut să facă cu ea ceea ce tatăl ei făcea cu acea femeie și ceea ce cumnatul ei a vrut să facă cu ea, nu a putut avea decât următoarea reacție: „Deci, așa, nu mă iubești, ești un afemeiat?", deși erau cu câteva săptămâni înainte de cununie. În privința căsătoriei, au urmat ani întregi de tovărășie șchioapă. Iar acum când fata ei are zece ani, descoperă că și ea are aceeași vârstă. Total speriată că fiica ei este preocupată de băieți, se întreabă dacă aceasta nu este cumva perversă; de altfel, acesta a fost motivul telefonului pe care mi l-a dat.

Avem de-a face cu o situație care este urmarea unei copilării traumatizate: mama, cu deficiențe fiziologice încă din perioada în care această fată era la pubertate, nu a reușit să o facă să accepte că tatăl ei, când ea nu va mai fi, se va recăsători, iar ea va avea viața ei. Mama nu a pregătit-o defel pentru toate astea. Iar fata nu a aflat decât după că mama ei suferea de patru ani de o boală care nu putea ierta; însă nimeni nu i-a spus niciodată acest lucru.

ÎNTREBARE: *Trebuie să li se spună copiilor când tatăl sau mama lor suferă de o boală foarte gravă?*

F. D.: Bineînțeles că trebuie să li se spună, și mai trebuie să fie și pregătiți pentru eventuala sau probabila lor moarte. Copiii trebuie cu atât mai mult ajutați să se maturizeze. Acesta este destinul lor, trebuie să știe să și-l asume. „Mama ta suferă de o boală foarte gravă;

sperăm să o putem vindeca, dar nu este sigur. Câtă vreme o mai ai, profită ca să afli de la ea tot ce trebuie să știe o fiică și spune-i că știi că este foarte bolnavă. Vorbește cu ea." Mamele se simt eliberate când pot sta de vorbă cu adevărat cu copilul lor despre boala de care suferă. Mai ales atunci când moartea se apropie, o mamă are mari angoase dacă nu i-a putut da fiicei ei toate învățăturile de mamă, la fel ca un tată, fiului său. Copilul trebuie ajutat să se pregătească, să poarte acele discuții serioase despre ce dorințe are pentru viitor, ca și despre drumul pe care mama ar vrea să o apuce fiica ei, iar tatăl, fiul lui, când nu va mai fi acolo, copilul putând astfel să se simtă vegheat de dincolo de moarte de acest tată sau de dincolo de moarte de această mamă, să își îndrepte pașii într-o direcție care nu contravine dorinței celui care, din nefericire, a murit înainte ca propriul copil să fie băiat mare sau fată mare.

Femeia despre care v-am vorbit a păstrat ca un fel de engramă a dorinței mamei sale nevoia de a rămâne o copilă neștiutoare în privința vieții, deși este o femeie foarte inteligentă, care și-a luat o diplomă și are o foarte bună situație profesională. Însă chiar și acum nu are mai multă experiență decât o copilă. Fiica ei de zece ani o va întrece, și încă într-o goană nebună, fiindcă mama nu a știut să o inițieze prin cuvinte la timp.

Dacă însă această tânără femeie va face o cură psihanalitică pentru ea, și fiica ei se va simți mai în siguranță în casa părinților, în special odată cu recâștigarea dreptului de a-și iubi tatăl — deoarece, în acest caz, există un bărbat: „O, știți, îmi spune mama, trăim ca și cum am fi despărțiți, relațiile noastre sunt caste, cu unele excepții,

fiindcă pe mine nu mă prea atrage chestia asta". Şi totuşi tatăl nu a plecat de-acasă. „Nu am vrut să mai fac alt copil, şi cu unul e destul de complicat." (Mă întreb de ce! Poate că este geloasă pe fiica ei, în legătură cu soţul!)

Este sigur că, dacă această femeie face o psihoterapie, în curând va fi în sfârşit şi ea normală, iar dacă va avea un al doilea copil cu acest soţ, care pare perfect normal, fiica ei va avea mult de câştigat, nemaifiind silită să „gonească" şi să se expună unor experienţe sexuale sau chiar unei sarcini precoce, fără posibilitatea de a-şi asuma această responsabilitate sau de a construi un cuplu.

ÎNTREBARE: *Care este impactul asupra vieţii unui copil când aceasta a început într-un incubator? Este suficient un contact cu mama în fiecare după-amiază?*

F. D.: Este suficient, cu condiţia ca mama să meargă efectiv să îl vadă în fiecare zi cât timp copilul este în incubator. Dacă se poate, să îi dea chiar ea laptele, este mai bine. Prin peretele de sticlă, în liniştea zumzăitoare a unui incubator, copilul are intuiţia prezenţei mamei lui, simte o prezenţă care îi focalizează dorinţa pentru a intra în comunicare cu el. Iar după ce sugarul a ieşit din incubator, mama îi va povesti că au fost despărţiţi mult timp, că el a stat în incubator, că mama şi tatăl lui sufereau ca şi el că nu sunt împreună.

Limbajul asigură puntea dintre fiinţe. Evident, atunci când copilul este mic, este bine ca mama să nu fi fost multă vreme frustrată, altminteri ea nu reuşeşte într-adevăr să stabilească zi după zi o relaţie care să o pună din nou în legătură cu copilul ei şi pe acesta cu ea. Incubatoarele şi camerele încălzite sunt foarte bune pentru primele zile de viaţă, cu condiţia să nu existe o

despărţire totală, ci dimpotrivă, o relaţie zilnică de iubire şi comunicare. Căci dacă mama îşi reia complet viaţa de dinainte şi, dintr-odată, după două luni, i se dă înapoi un copil de care nu mai are defel nevoie, un copil care nu o cunoaşte, amândoi, şi mama, şi copilul, vor fi realmente traumatizaţi.

Toate aceste lucruri trebuie înţelese de dumneavoastră, asistenţi sociali, infirmiere etc. Aveţi datoria să le ajutaţi pe mame să vină la copiii lor, să le asistaţi rămânând un moment lângă ele deoarece foarte des aceste mame sunt deprimate, frustrate că îşi văd copilul în incubator, un copil cu care nu ştiu să comunice. Trebuie să le spuneţi: „Simte că sunteţi acolo! Vorbiţi cu el, o să simtă". Cum? Nu ştiu, dar simte.

ÎNTREBARE: *Cum ne putem da seama dacă copilul înţelege limbajul?*

F. D.: Nu ştiu, dar este adevărat. Şi înţelege toate limbile. Dacă o chinezoaică îi vorbeşte în chineză, o arăboaică, în arabă, iar o franţuzoaică, în franceză, copilul va înţelege. El înţelege toate limbile. Poate că intuieşte ce vrem să îi spunem. Poate că este o comunicare de la un spirit la altul. Iar copilul are puterea de a înţelege.

Când este în incubator, copilul nu aude cu urechile lui fizice că mama lui este acolo, ci are puterea de înţelegere a acestei alte prezenţe de când era *in utero*. Mama lui *in utero* este mama lui; mama lui care vine, pentru el şi pentru ea, să îl iubească cât timp este în incubator este tot mama lui. O legătură între două inimi se reînnoadă în lipsa unei legături între două corpuri.

Mama trebuie ajutată să nu se deprime. Este un lucru pe care îl pot face persoanele secţiei respective; acestea trebuie să îi spună: „Nu vă faceţi griji, este

foarte important că sunteţi aici, chiar dacă nu îl auziţi; el ştie că mama lui vine să îl vadă în fiecare zi. O să vedeţi, când va ieşi, va fi cu totul al dumneavoastră şi tare fericit să fiţi mai aproape unul de celălalt" etc. Şi este adevărat, deşi de multe ori, dacă o mamă suferă prea tare când îşi vede copilul în incubator, i se spune: „Ştiţi ce, el se simte foarte bine, veniţi doar peste câteva zile". Uneori se consideră preferabil ca mama să fie cruţată de o asemenea încercare, ceea ce nu este bine. Mama trebuie să treacă prin această încercare şi să fie ajutată în acest sens, pentru ca legătura simbolică cu copilul, realizată prin acea sticlă, să aibă loc în ciuda izolării, este un lucru foarte important. Şi copilul suferă, însă nu mai este singur. Iar faptul că trec amândoi prin aceeaşi încercare poate fi de mare ajutor.

ÎNTREBARE: *Ce părere aveţi despre sfaturile care se dau părinţilor adoptivi de a spune copiilor lor că nu ei sunt părinţii adevăraţi?*

F. D.: Este foarte greşit că sunt sfătuiţi să spună aşa, fiindcă ei sunt adevăraţii părinţi. „Părinţi adevăraţi" nu înseamnă de fapt nimic. Există părinţi adevăraţi naturali şi părinţi adevăraţi legali. Şi unii şi alţii sunt părinţi adevăraţi într-un fel sau altul. Însă există părinţi naturali care nu sunt părinţi naturali „adevăraţi", deoarece pe toată perioada sarcinii, uneori chiar şi la naştere, au respins copilul, au refuzat să îl „cunoască" şi să îl „recunoască".

Este important să se spună cuvântul „natural". Copilul înţelege. Aşa cum înţelege cuvântul „biberon", deşi nu ştie încă ce este acesta! Va afla pe măsură ce va avea experienţa folosirii cuvântului, va afla că „biberon" în-

seamnă o sticlă caldă care are la capăt o tetină și care te satură[41].

Copiilor trebuie să li se spună cuvintele potrivite. Cuvântul „natural", într-o zi vor înțelege ce înseamnă acest cuvânt. Le spunem copiilor cuvinte cu mult înainte ca ei să știe ce se ascunde sub aceste cuvinte. Iată un aspect foarte important.

Copiilor nu trebuie să li se spună niciodată: „Ei nu sunt părinții tăi adevărați"; ci: „Ei sunt părinții tăi adoptivi, așa cum și tu ești copilul lor adoptiv. Ei sunt ca și tine: tu ești adoptiv, ei sunt adoptivi, deci sunteți adevărate rude adoptive. Alte două persoane, pe care nu le cunoști, au fost părinții tăi naturali. Ai fost născut de mama ta naturală, care nu a putut să te crească și te-a încredințat pentru adoptare; te-a adus pe lume sănătos și solid din moment ce ai supraviețuit despărțirii de ea".

Este foarte important ca părinții adoptivi să își exprime recunoștința față de părinții naturali. De obicei așa ceva lipsește. Însă din clipa în care părinții adoptivi spun acest lucru, copilul îi poate pune în legătură, la modul simbolic, pe acești părinți cu părinții naturali. „Cât îi sunt de recunoscătoare mamei tale că te-a adus pe lume și că mi-a oferit bucuria de a te putea crește, cu toate că ea nu te-a putut păstra, indiferent ce motive a avut, și nici tatăl tău; oricum, ne-au făcut o mare bucurie că pu-

---

[41] Avem aici o ilustrare concretă a felului în care are loc la copil instalarea limbajului ca atare, ca urmare a suprapunerii dintre cuvântul auzit, perceput, și emoțiile resimțite în legătură cu acesta, ceea ce echivalează de fapt pentru subiect cu o întâlnire semnificantă, întemeietoare a semnificatului. Suntem în prezența unuia dintre elementele de bază ale unei teorii a limbajului și ale punerii sale în aplicare la Françoise Dolto. A se vedea, de exemplu, *L'image inconsciente du corps, op. cit.*, p. 44.

tem avea un copil aşa de frumos şi ar trebui să se simtă bine că ţie îţi merge atât de bine!"

Prin intermediul acestui copil, părinţii adoptivi îi adoptă de fapt pe părinţii naturali, însă fără să ştie. Organismele de adopţie ar trebui să le spună acest lucru şi să îi spună şi copilului în momentul în care îl încredinţează celor care îl adoptă[42].

Am aflat unele lucruri în această privinţă de la unii părinţi care au venit, complet derutaţi, să stea de vorbă cu mine despre felul în care organismul de adopţie, după o serie de discuţii pe care le-a avut, a pus sub semnul întrebării dorinţa lor de a adopta un copil. Întâi i-au convins că, de fapt, nu aveau defel nevoie să adopte un copil, că erau un cuplu foarte fericit şi aşa. Iar când părinţii au spus: „Da, credem că aşa este, aveţi dreptate; într-adevăr, cu sau fără copil, noi suntem foarte fericiţi împreună", după niciopt zile sunt anunţaţi că pot lua copilul, deşi ei tocmai se obişnuiseră cu ideea că nu mai doresc să adopte. Însă, de data asta, organismul de adopţie părea că doreşte cu tărie ca ei să adopte chiar în acea zi o fetiţă!

Or, părinţii sunt cei care trebuie să dorească cu tărie să adopte. De ce trebuie mai întâi să îi facă să renunţe sub pretextul unei idei năstruşnice care a intrat într-o zi în mintea celor care se ocupă de adopţiile altora, conform căreia părinţii trebuie să scape de dorin-

---

[42] Françoise Dolto reia pe larg această reflecţie în legătură cu relaţia dintre copilul adoptat, părinţii lui naturali şi părinţii lui legali în *Les Chemins de l'éducation, op. cit.*, pp. 237–252. Pe aceeaşi temă a adopţiei, este interesant să amintim cazurile clinice expuse în *Séminaire de psychanalyse d'enfants, op. cit.*, t. II, pp. 97–98, ca şi în *Dialogues québécois [Dialoguri din Quebec]*, Le Seuil, 1987, pp. 167–168.

ța de a adopta? Televiziunea a prezentat într-o emisiune acest proces absurd de „pregătire psihologică în vederea adopției", altminteri nu i-aș fi crezut.

Părinții respectivi au fost total derutați. Înțeleseseră că era prea greu pentru ei și că nu vor primi un copil. La urma urmelor, erau deja nașii a doi copii, copiii unor prieteni și ai unor cunoștințe, se iubeau cu adevărat și se obișnuiseră cu ideea că vor rămâne un cuplu fără copii. Și chiar în momentul acela li se propune o adopție. S-au simțit derutați. Complet speriată, mama a venit la mine și mi-a spus: „Acum nu mai pot totuși refuza, dar între timp ne-am gândit să ne organizăm altfel viața, ni s-a făcut așa o prelucrare că nu avem nevoie de copil, încât nu am mai îndrăznit să sperăm și să solicităm în continuare. Și acum, uite, ne trimit un copil!"

Este o nebunie să vrei ca părinții să nu mai aibă nevoie să adopte și să consideri că abia în clipa aceea sunt buni pentru adopție.

RĂSPUNS: *Și totuși am putut constata că acești copii adoptați, cărora li se vorbește așa, nu își asumă, pe măsură ce cresc, faptul că nu au părinți „adevărați".*

F. D.: Bineînțeles, dacă li se spune unor copii că nu au părinți adevărați înseamnă că nici ei nu sunt copii adevărați. Ca și cum li s-ar lua dreptul de a avea o identitate.

RĂSPUNS: *Copiii nu înțeleg nici problemele, nici atitudinea adulților.*

F. D.: Așa este, ei nu știu ce model adult să preia. Cu totul alta este situația dacă părinții lor adoptivi îi doresc și îi felicită, prin ei, pe părinții naturali, fără de care nu s-ar fi bucurat de viață. „Din moment ce părinții mei adoptivi sunt niște oameni deosebiți, iar, din câte spun ei, și părinții mei naturali sunt la fel, voi fi și eu o persoa-

nă deosebită, identitatea mea își are rădăcinile în două cupluri în loc să nu am nicio rădăcină."

ÎNTREBARE: *Și dacă acești copii se vor simți atunci diferiți și mai mult sau mai puțin respinși?*

F. D.: Dar e limpede că sunt diferiți. Oricine se simte diferit de vecinul lui. În ceea ce privește sentimentul de respingere, nu trebuie uitat că poate fi vorba despre un copil care are ceva paranoic în el, este foarte posibil, însă un copil care a fost adoptat prea târziu, în momentul investiției valorilor anale. Dacă un copil este învățat să nu facă pe el, el va crede că „caca nu e frumos" sau că „este urât să faci caca în chiloți", iar atunci când va fi adoptat, un asemenea copil va vedea și în asistenta de la casa de copii și în familia de plasament temporar doar persoane care îl trimit să plece la altcineva, deci un fel de „alungători". Putem spune că familia de plasament temporar îl tratează ca pe un caca, iar cei care îl adoptă, la fel, aceștia fiind un fel de strângători de caca, deoarece nu îi dezvăluie originea lui de copil conceput și zămislit, iar nu „făcut". Un asemenea copil va păstra în el un sâmbure paranoic. „Din moment ce familia m-a tratat ca pe un caca, înseamnă că sunt un caca, deci toată lumea este rea" sau „eu sunt rău", altfel spus, pentru a nu se simți devalorizat, copilul îi devalorizează pe ceilalți.

Un copil mai mult sau mai puțin respins cu adevărat va avea conflicte foarte grave cu părinții lui, indiferent dacă este zămislit sau adoptat de către acești părinți care îl resping și care au devenit fatalmente modele interiorizate.

Se întâmplă uneori ca părinții adoptivi, din cauza sterilității lor, să păstreze în suflet o anumită amărăciune,

insuficient exteriorizată. Ca urmare, asemenea părinți nu îi vor explica copilului lor cât de tare s-au simțit ei respinși de natură, frustrați de bucuria naturală de a purta copiii propriului lor cuplu. Uneori, acești părinți nutresc în mod inconștient o ranchiună față de propriii lor părinți, pe care îi fac răspunzători de faptul că au avut o soartă diferită de a celorlalți. „Celelalte cupluri au copii, iar noi, noi nu avem, nu este drept!" Copilul adoptiv nu reprezintă întotdeauna soluția de vindecare.

De multe ori am avut de analizat la unii adulți, foști copii adoptați, efectele acestei adoptări prost formulate în punctul inițial. Este și cazul unei femei pe care mama ei a mințit-o în trecut, spunându-i: „Bine că ai fost ultima, știi, înainte de tine am avortat de șase ori și, în sfârșit, ai venit tu..." Iar când această femeie a aflat mult mai târziu adevărul, și anume că mama ei nu a avortat niciodată în viața ei, era deja prea târziu pentru inconștientul ei. În ceea ce o privește, și ea avortase deja de trei ori, fără nicio motivație organică. S-a prezentat atunci pentru o cură psihanalitică la sfatul ginecologilor care i-au spus: „Nu există niciun motiv pentru avorturile pe care le faceți, totul se întâmplă în mintea dumneavoastră. Mergeți mai bine la un psihanalist".

Era deci vorba despre o femeie care nu știa că a fost adoptată. Pe vremea când era îndrăgostită de un tânăr, chiar înainte de logodnă, părinții ei i-au spus lui întregul adevăr. După acel episod, nu l-a mai revăzut niciodată. Suferința de a fi fost părăsită de logodnic a fost atât de mare, încât mama ei s-a văzut obligată să îi explice motivul. La câțiva ani după aceea, s-a căsătorit cu altcineva, însă nu reușea să își ducă până la termen sarcinile. În ceea ce o privește pe mama adoptivă — mama ti-

nerei femei —, aceasta a făcut un cancer la puțin timp după ce a trebuit să îi spună adevărul fiicei sale.

În momentul când se afla în analiză, tatăl adoptiv i-a spus: „Mama ta nu a avortat niciodată; era complet sterilă; ți-a spus acea poveste, iar eu nu știu de ce nu am intervenit". Însă toate aceste lucruri au lăsat în mintea fetei o engramă, și anume că, pentru a deveni mamă, trebuia ca înainte să avortezi de mai multe ori.

Acest exemplu ne arată că problema de a fi respins poate fi mai curând problema inconștientă a părinților adoptivi decât a copiilor adoptați de către aceștia. Nu cred că putem considera că fantasma de respingere se datorează faptului că acești copii sunt adoptați. Când spui (și crezi) că nu ești părinte adevărat înseamnă că nici copilul nu este o ființă umană adevărată. Nu este bine să vorbim în felul acesta. Cuvintele sunt foarte importante, cuvintele potrivite: „Tu ești copilul nostru adoptiv, așa cum și noi suntem părinții tăi adoptivi, suntem la fel. Le suntem recunoscători părinților tăi, ca și vieții, care ne-au dat posibilitatea să te cunoaștem, să te iubim! Prin tine, crescându-te pe tine, îi onorăm și îi iubim pe părinții tăi".

Copilul nu poate fi iubit dacă există sentimentul de ostilitate față de părinții lui. Există mame care uneori îi spun copilului său adoptat: „Ce nenorocire!... o mamă care își abandonează copilul, o nemernică!" Este incredibil că unii pot vorbi așa, mai ales când cunoaștem atâtea întâmplări adevărate cu mame care sunt constrânse să își abandoneze copiii. Câtă suferință! Câtă durere!

Și, de cele mai multe ori, acești copii adoptivi resimt mai târziu la modul inconștient ca pe o datorie să își caute părinții naturali. Am întâlnit multe asemenea cazuri, toți spun că simt ca pe o datorie: „Biata mea mamă, ar

trebui să aibă cam șaptezeci și șase de ani, dacă aș putea să fac ceva pentru ea, dar nu știu unde este".

— Dar puteți încerca să o găsiți.

— A, da!? Nu știam.

Serviciile Asistenței publice ar trebui să le spună copiilor ce se știe despre părinții lor. Astăzi există o fundație care se ocupă de așa ceva, datorită faptului că asistența publică ajunsese în mod abuziv să îi împiedice pe copii să își găsească părinții naturali. Este o greșeală enormă[43].

Când asemenea părinți și copii reușesc să se regăsească, întâlnirea are întotdeauna loc în cel mai liniștit mod cu putință. Mama spune întotdeauna același lucru, ca și tatăl de altfel: „Nu a trecut nicio zi din viața mea fără să mă gândesc la tine".

— Ai vrea să ne mai vedem?

— Oh, nu, nu e nevoie. Sunt mulțumită să știu că ești fericit."

Asta este tot. Totul se petrece cât se poate de calm. După care se așterne o pace extraordinară, inconștientă,

---

[43] Problema pe care o pune aici Françoise Dolto se referă la cazurile de adopție deplină, posibilă doar dacă respectivul copil este orfan, provenit din părinți necunoscuți sau abandonat, modalitate introdusă fie de serviciile de protecție socială a copilului, fie de o fundație abilitată. Legea din 11 iulie 1966 indică clar faptul că adopția deplină are drept efect ruperea definitivă a oricărei legături între copil și familia lui de origine. Cum această legislație era departe de a suscita o aprobare fără rezerve, ministerul problemelor sociale și al solidarității naționale a solicitat Direcției DASS „să înceteze de a mai opune un refuz sistematic cererilor foștilor pupili ai statului" (R. M. numărul 6804, Jurnalul oficial, p. 1004, dezbaterea din Adunarea națională, 8. 03. 1982). Este evident faptul că dificultățile care apar, în multe cazuri, atunci când este căutată familia originară, ca și lentoarea administrativă nu stimulează asistența publică să încurajeze aceste cereri. Cu siguranță, Françoise Dolto se referea la o fundație pentru adopții, a cărei suplețe permite demersuri mai coerente și probabil mai eficiente în realitate.

datorată faptului că s-au regăsit, copilul aflând împrejurările în care această mamă sau acest tată nu și-a putut asuma creșterea lui.

Cunosc o femeie care și-a regăsit astfel tatăl. Acesta murise deja de câțiva ani, dar în sătucul în care se retrăsese la pensie, toți bătrânii știau că avea o fată de cutare vârstă, pe care o lăsase în creștere mamei. Vorbea despre ea în fiecare zi. Femeia a fost fericită să îi audă pe acei bătrâni spunând: „Ah, fata lui, ah, ce ne-a mai vorbit despre ea! Ah, da, dumneavoastră sunteți! Ah, ce vă mai iubea... Dacă v-ar fi cunoscut, mereu își spunea ce prost a fost" etc. Toate aceste povești au emoționat-o foarte tare pe femeie. Am întrebat-o: „Povestea asta a schimbat ceva în relația pe care o aveți cu fiii dumneavoastră?" A fost foarte surprinsă de întrebarea mea. „E curios că îmi puneți această întrebare." Era o femeie fericită, care avea studii superioare și o viață împlinită. Avea doi fii și două fiice. Mi-a răspuns: „E curios ce îmi spuneți. Din fericire, sunt căsătorită, pentru că au fost momente când nu mai știam cine sunt fiii mei. Din când în când, mă apuca și le spuneam: «Du-te la taică-tău, să nu te mai văd». După care, mă întrebam: «Dar ce tot vorbesc eu?» Iar de când am găsit mormântul tatălui meu și toți acei bătrâni din satul lui mi-au vorbit despre el, nu mi s-a mai întâmplat, nu am mai avut acele momente de absență față de fiii mei".

Dacă nu i-aș fi pus acea întrebare: „Povestea asta a schimbat ceva în relația pe care o aveți cu fiii dumneavoastră?", nici ea nu s-ar fi gândit să îmi facă această mărturisire, deoarece este o persoană care nu a făcut psihanaliză. Însă noi trebuie să știm că relația cu primul bărbat din viața noastră rămâne întotdeauna ascunsă în

noi, o relaţie pe care o reproducem în relaţia genetică cu copiii noştri de acelaşi sex, cu fetele, relaţia cu mama, şi cu băieţii, relaţia cu tatăl. Este un lucru foarte important.

ÎNTREBARE: *Aceşti copii, adoptaţi în astfel de condiţii, au probleme considerabile la şcoală, în pregătirea lor profesională, în acceptarea lor ca bărbat sau femeie. Sunt persoane care au dificultăţi de autoasumare, alunecă în delincvenţă...*

F. D.: Nu putem generaliza. Cred, mai degrabă, că depinde mult de familia adoptivă, de felul în care li s-a vorbit despre adopţie şi despre părinţii lor naturali, şi mai puţin de faptul că sunt copii adoptaţi.

RĂSPUNS: *Sunt tentată să recomand tăcerea în legătură cu naşterea acestor copii.*

F. D.: Dacă păstrăm tăcerea în legătură cu naşterea lor, nu schimbăm mare lucru când este vorba despre copii care au fost adoptaţi la cincisprezece sau optsprezece luni, şi nici chiar la şapte luni. Şapte luni, asta înseamnă nouă şi cu şapte, adică şaisprezece luni de viaţă, când ştim cât de importante sunt lunile de după naştere, indiferent dacă au fost crescuţi de o doică sau într-o casă de copii.

Copiii care au crescut la casa de copii resimt mereu dorinţa de a pleca undeva, mai ales dacă au nişte părinţi adoptivi care îi ocrotesc un pic prea mult. Din păcate, părinţii adoptivi nu vor niciodată să îşi dea copiii la internat, deşi aceşti copii au nevoie de colectivitate, deoarece mama lor a fost, de fapt, colectivitatea (nu mă refer la mama lor naturală). Nemaivorbind aici de cazurile destul de frecvente când aceşti copii au fost purtaţi în pântece de o mamă care a trăit ultimele luni de sarcină într-un centru maternal — adică mama care îi purta se simţea în siguranţă când era în colectivitate.

Asemenea copii sunt fericiți când sunt într-un grup de copii. Ei fug de-acasă și merg pe terenul de joacă, deoarece, pentru a se simți maternați, acești copii au nevoie de o colectivitate, și în niciun caz să fie adulați de către un tată și o mamă centrați asupra lor. Siguranța lor este reprezentată de o „mamă-colectivitate". Și tocmai adopția vine și rupe acest ritm care exprimă o dorință nerecunoscută ca normală pentru ei. Acești copii își pierd astfel complet ritmul, ajung delincvenți.

Consider prin urmare că, dimpotrivă, trebuie să li se spună adevărul, însă să li se spună ca un fel de datorie față de acea ființă umană a cărei viață exprimă tocmai dorința ei de a se fi întrupat cu prilejul unei întâlniri fecunde. Cred că este o mare șansă dacă ai fost adoptat. De altfel, aceasta este baza care îmi permite să fac psihoterapie cu acești copii abandonați[44], copii care ajung să o ia razna în casele de copii deoarece nu li s-a spus adevărul. Nu li s-a spus ce șansă au avut că au supraviețuit după ce au fost abandonați, deși pentru alții ar fi fost fatal. Aceasta dovedește că au trecut deja de o încercare teribilă, că soliditatea lor simbolică îi onorează pe părinții lor naturali. Dacă copiii sunt asigurați prin cuvinte că au această forță, înseamnă că le-o dăm și la modul simbolic. Însă persoana care le spune aceste lucruri trebuie să fie credibilă. Copiii abandonați sunt puternici datorită faptului că au

---

[44] După ce nu a mai lucrat la Centrul Étienne-Marcel, Françoise Dolto a continuat să se ocupe de copiii din căminele de copii în cadrul „consultațiilor pentru sugari" pe care le-a inițiat cu doi ani înainte de moarte și care au reprezentat ultima sa activitate, din ianuarie 1986 până în iulie 1988. Copiii erau aduși odată la două săptămâni. Ședințele aveau loc în prezența unor analiști activi care asistau la ele, fiind solicitați fie de Françoise Dolto, fie de copil.

suportat o încercare, că i-au supraviețuit și că au reușit apoi să îi aline pe părinți (părinții adoptivi) care au trecut și ei multă vreme printr-o încercare.

Cred că această întrebare în legătură cu copiii adoptați ne poate duce foarte departe. Rămâne important felul în care li se spune acest lucru, nu numai faptul că li se spune că au o altă origine. Dacă se preferă tăcerea, având în vedere că inconștientul lor știe, mai devreme sau mai târziu, sau poate când devin ei înșiși părinți, se va produce o adevărată catastrofă. Vor repeta la rândul lor, ca acea tânără femeie care repeta abandonul *in utero* al copiilor săi — deoarece trebuie să „avortezi" ca să fii o mamă adevărată —, fiindcă toată tinerețea ei nu a știut că este o fetiță adoptată. Nu a aflat-o decât la douăzeci și unu de ani, după ce a fost abandonată de logodnicul ei, acesta fiind pus la curent cu problema tocmai cu ocazia cererii oficiale în căsătorie; felul în care a aflat a fost o traumă, o umilire a propriei mame, deci a propriei veniri pe lume.

ÎNTREBARE: *Cum percepeți freamătul de satisfacție care animă sala atunci când prezentați diverse cazuri?*

F. D.: Cred că sunteți bucuroși că puteți auzi cum sunt ilustrate cunoștințele despre inconștient sub forma unor realități abordate, însă, dintr-un punct de vedere nou, cu puțin recul, deși credeați că psihanaliza este o filosofie înaltă. Nu e așa, este ca și în botanică, aceste lucruri se trăiesc împreună cu cel mai subțire firicel de iarbă.

ÎNTREBARE: *Nu ar fi bine pentru un copil care merge la grădiniță și o frecventează regulat, atunci când la un moment dat lipsește, indiferent de durată — o zi, o săptămână — și indiferent de motiv, să nu se treacă cu vederea faptul că efectivul nu este complet? Nu ar trebui ca despre această absență să se vorbească, astfel ca el să se simtă integrat grupului?*

F. D.: Este o problemă interesantă, care are o foarte bună rezolvare în Elveția. Nu știu dacă sunteți la curent cu felul în care se petrec lucrurile acolo. Există ceea ce se cheamă un responsabil cu absențîi. De obicei, este un pensionar, un fel de cantonier. Am întâlnit o asemenea persoană odată când eram în Elveția. Era un bătrânel foarte amabil, care se plimba cu un cârd de copii țopăind în jurul lui. Le vorbea și înainta sprijinindu-se într-un baston. Mi s-a spus că este cantonierul responsabil cu absențîi de la grădiniță. „Și, dacă e să cred ce mi se spunea, toată lumea vrea să fie absentă, pentru că este un tip extraordinar, le spune copiilor povești." Și la oraș se întâmplă același lucru: există un funcționar municipal, a cărui sarcină este să treacă să îi vadă pe absenți; se duce să vadă ce mai e nou, totul se petrece în jurul grădiniței. Îi vizitează pe toți și notează de ce lipsește fiecare. Dacă copilul lipsește pentru că nu voia să meargă în ziua aceea, pentru că îl aștepta pe cantonier, îl duce el la grădiniță, spunând că mama este bolnavă sau găsind alt motiv.

În cazul în care cantonierul se întoarce cu răspunsul că respectivul copil este bolnav, educatoarea le spune copiilor: „Colegul vostru cutare este bolnav, cine vrea să treacă mâine sau poimâine pe la el să afle cum se mai simte?" Unul dintre copii primește această sarcină și mai trebuie să îi și spună ce s-a făcut la ore. Cum fiecare copil are câte un lucrușor început în clasă, educatoarea îi spune: „I-l duci și îi spui că am avut cutare lucru și am făcut cutare lucru". În felul acesta, se păstrează legătura cu cel absent, însă asta este în Elveția. În Franța, trebuie să recunoaștem, dacă există un absent, cu atât mai bine, înseamnă un copil mai puțin în ziua aceea!

ÎNTREBARE: *Puteți reveni la ceea ce ați spus de mai multe ori, și anume faptul conform căruia copilul alege să trăiască și să se nască în familia lui?*

F. D.: Este o explicație pe scurt, bineînțeles. Copilul poate să moară. Faptul că el supraviețuiește ne arată că în fiecare zi, în calitatea lui de subiect, el își reînnoiește contractul cu propriul corp[45]. Iată ce înseamnă a trăi, înseamnă să îți reînnoiești în fiecare zi dorința de a supraviețui. Înseamnă că ai de ce să trăiești. Dacă nu ai de ce să trăiești, este foarte simplu când ești la începutul vieții: copiii își înghit limba, se sufocă și mor. Dar dacă au de ce să trăiască, ei continuă și se descurcă mereu pentru a avea de ce să trăiască.

Este un lucru extraordinar, există copii care își asumă cele mai teribile situații. Mă gândesc, de pildă, la copiii ai căror părinți sunt adevărați călăi de copii, care îi snopesc cu regularitate. Ei bine, acești copii își adoră părinții. Uneori, le este frică, și totuși întotdeauna vor să se întoarcă la ei. „Dar dacă te întorci, o să te snopească iarăși!"

— Așa e... totuși, asta e!"

Când vin la noi împreună cu părinții lor, asemenea copii își privesc absolut hipnotizați mama care nu mai contenește: „Judecătorul trebuie să mi-o dea înapoi, nu pot fără ea". Dar cu ea mai este un copil. Îl întrebăm: „Tu ce crezi, crezi că e bine ca surioara ta să se întoarcă acasă?"

---

45 Este una dintre ideile tari, de bază, în gândirea lui Françoise Dolto. O regăsim într-o formulare asemănătoare în încheierea cărții sale teoretice consacrate imaginii corpului: „[...] clipă de clipă, narcisismul subiectului îi permite reînnoirea contractului dintre subiectul doritor și propriul corp. Iată ce înseamnă a trăi pentru o ființă umană". Cf. *L'image inconsciente du corps, op. cit.*, p. 370.

— Păi, eu, şi cu mine era la fel când eram mic; acum, ştiţi, sar peste balustrada de la balcon şi plec, mă duc la Centru [AMO][46]; aşa că, cum începe să mă bată, mă duc acolo. Mă duc la Centrul meu; eu sunt mare. Am şapte ani. Înainte, când eram mic, şi eu păţeam la fel. Dar... e mama mea!

— Atunci, ce părere ai dacă i-o dăm pe sora ta înapoi mamei?

— Păi, o să fie la fel!

— Ce o să fie la fel?

— Păi, o s-o bată, nu se mai poate opri, o s-o snopească în bătaie, o s-o bage în spital...!

Asta este. Acest copil, foarte inteligent, venise la noi şi avea părul vopsit în două culori, iar unghiile de la mâini erau negru cu roşu.

— Ce-i asta? Eşti ca o paparudă!

— Mama, ce să-i fac!

— Mama?

— Da, mama vrea să-şi încerce lacurile de unghii şi vopselele de păr pe mine. Ce să fac, femeile! Măcar, când face aşa, e mulţumită, nu mă mai bate, săraca!

Un copil minunat, de şapte ani, fiul unui magrebian cu o blondă planturoasă, o blondă blondă. Aţi observat

---

[46] În realitate, sigla completă este AEMO: Action Éducative en Milieu Ouvert [Acţiunea Educativă în Mediu Deschis]. Această măsură a fost instituită în cadrul protecţiei judiciare a minorilor prin ordonanţa din februarie 1945. Este o măsură de observare, preventivă şi temporară prin care, după ce un fapt a fost semnalat şi pe baza unui mandat din partea Serviciului de protecţie socială a copilului sau a judecătorului pentru copii (cf. precum şi legea din 4 iunie 1970 privitoare la autoritatea parentală, secţiunea II), se asigură o supraveghere a vieţii familiale a copiilor aflaţi în dificultate socială şi/sau relaţională, ca şi în pericol fizic sau moral.

cât de mult le place bărbaților de culoare să aibă femei blonde. Mama aceasta mai era și decolorată și își încerca nuanțele pe meșele băiatului ei.

L-am întrebat: „Și ce zic colegii tăi?"

— Colegii mei, ei știu cum sunt mamele!

Surioara lui avea doi ani și jumătate. Mama lor a venit la mine pentru că serviciul de neuropsihiatrie din spital s-a ocupat de acest caz. Mergea în fiecare zi și se ruga de supraveghetoare să îi dea înapoi fetița, deși judecătorul se opunea, fiindcă era deja a treia oară când fusese internată la spital cu fracturi la membre. Iar mama plângea în poala mea, înduioșând pe toată lumea: „O iubesc atât de tare pe fetița asta, uitați ce am făcut pentru ea". Și îmi arăta, într-adevăr, niște rochițe minunate. Le îmbrăca cu ele pe toate păpușile fetiței și îi făcea și ei același model. Urma confruntarea cu mama. Micuța era extaziată: parcă se uita la Sfânta Fecioară. Am întrebat-o: „Cum o să fie dacă o luați acasă?"

Mama nu mă mai asculta. Vorbea cu fetița ei și, în loc să îmi răspundă, îi spunea acesteia: „Știi, ți-am făcut o rochiță. Ai să vezi cât e de drăguță, cu fundulițe aici, fundulițe dincolo. (Fetița se uita la ea, iluminată de o iubire nesfârșită.) Așa că, dacă vii acasă, ai să primești rochița asta minunată, iar păpușa ta o să fie la fel. Mămica și fetița ei o să fie la fel".

Vă dați seama de nivelul infantil al acestei femei adulte, o superbă creatură din punct de vedere veterinar, foarte bună croitoreasă și, după câte am înțeles, și foarte bună bucătăreasă, însă total incapabilă să crească un copil. După aceea, am lăsat-o să își continue mimodrama: „Spuneți. Dacă vi-o dăm înapoi, ce o să se întâmple?"

— Păi, o să-ți dau gustarea, o să-ți dau un iaurțel, o să-ți dau... etc. Pe urmă, este ora cinei. Pe urmă, se întoarce tati.

— Cine e tati?

— A, nu e tatăl ei, știți cum e, cu magrebienii, e mereu altul. Dar toți sunt tare drăguți.

— Foarte bine.

— Se cunosc între ei.

— Auzi ce spune mami, mă întorc eu către fetiță, mami spune că cel care zice că e tati nu este cel care are numele scris pe dosarul tău. Dar atunci (și mă întorc către mamă), cine este? Cum îl cheamă? Mama spune numele adevărat. Micuța repetă numele, foarte interesată de numele adevărat al părintelui ei. „Și băiatul dumneavoastră?"

— A, era altul, dar se cunoșteau. Erau din același sat.

Apoi, o aud continuând: „După aia, vine ora de culcare, apoi domnișoara o să înceapă cu fandoselile ei. Trebuie și eu să fac ceva, mama trebuie să aibă dreptate, nu, doamna doctor? Trebuie să am autoritate, așa că trebuie să încaseze una la funduleț". Și mama începe să mimeze cum îi dă una la fund ținând-o pe genunchi, din ce în ce mai tare... apoi spune: „Trebuie să mi-o luați, trebuie să mi-o luați, o omor!"

— Vedeți, nu sunteți încă destul de matură ca să o luați acasă. Trebuie să mai așteptăm, să poată și ea fugi, ca și băiatul, pe balcon. I-am explicat aceste lucruri și fetiței, care era la fel de inteligentă ca și fratele ei, și nu i-am dat-o înapoi mamei. Cum îmi spunea băiatul: „Noroc că stăm la parter!" El o ștergea la Centrul lui. Își iubea mult mama, iar fetița era fascinată de ea.

Din momentul în care copilul se poate apăra singur, este foarte bine. Nu este vorba despre mame care au gre-

șit. Pur și simplu nu sunt în stare să își crească copiii. De altfel, cel mai adesea și ele provin de la casele de copii și au nevoie de multă tandrețe, nu le este ușor să înțeleagă ce înseamnă viața maternă și nu au niciun fel de autocontrol. Este foarte trist că li se impune de multe ori o lungă despărțire de propriii copii sau sunt decăzute din drepturi, deși, dacă s-ar putea aștepta câțiva ani... Copiii ar putea fi ajutați să facă față acestei realități, fără să ajungă să își deprecieze părinții pe care i-au ales ca să se nască și să supraviețuiască...

Este într-adevăr surprinzător să vezi ce puternică iubire erotică nutresc acești copii față de niște părinți de o violență mult peste limita admisibilă. Sunt niște părinți care le creează senzații puternice și, în felul acesta, copiii se atașează foarte mult de ei.

Nu este o problemă deloc simplă. Însă persoanele din anturaj pot face multe, vecinii, vecinele etc., care pot spune: „Stai, așa nu mai merge. Nu poți să faci față singură când e vorba de crescut un copil, trebuie să ne ajutăm. Dă-mi-o în seara asta, să te odihnești puțin, sau pot să o iau toată săptămâna. La mine nu o să fie așa nervoasă; ai să fii mai liniștită, o să fie mai bine. Poate așa vă ajut pe amândouă..."

Pe scurt, când lucrurile stau așa, nu este nici bine, nici rău, este trist. Acești părinți imaturi și totuși capabili să aducă copii pe lume, copii care la rândul lor sunt capabili să supraviețuiască, trebuie ajutați. Dacă îi luăm pe copii de la părinții lor, cei mici vor purta însemnul oprobriului, deși nu este cazul. Ceea ce se întâmplă ține de inconștient, de imaturitatea părinților, nu de perversitatea lor. Iar atunci când aceștia sunt perverși sexual, lucrurile trebuie spuse, și nu trecute sub tăcere. În privin-

ța părinților alcoolici, e bine să știm că intoxicarea lor este consecința unei stări depresive. Sunt părinți care au nevoie de ajutor, nu de dispreț, iar copiii lor pot fi sprijiniți la timp.

ÎNTREBARE: *Sunt divorțată și mi-am crescut singură fetele, tatăl lor nu s-a arătat prea interesat de ele. Acum au șaptesprezece, respectiv douăzeci și șase de ani. Credeți că pot să le spun ce zace în adâncul sufletului meu fără să distrug imaginea tatălui lor?*

F. D.: Prea târziu. De fapt, nu știu ce înseamnă adâncul sufletului. Poate ar fi mai bine să discutați toate aceste lucruri cu cineva. Din câte înțeleg, nu a fost o relație lungă, însă asta nu înseamnă că bărbatul respectiv a greșit. El nu a putut să rămână răspunzător de fiicele lui, dar poate dacă ele îl caută, lucrurile se pot petrece foarte bine. Nu știu. Nu pot să dau repede un răspuns la o asemenea chestiune. Ați putea încerca să stați de vorbă cu o psihanalistă.

ÎNTREBARE: *Mulți părinți îi lasă pe copii să trăiască singuri când îi văd ajunși adolescenți, considerând că aceștia se pot deja descurca în viață, chiar dacă nu au încă niciun fel de independență materială. Atitudinea mea este exact inversă, însă mă întreb dacă nu sunt excesiv de posesivă atunci când îi fac pe copiii mei să depindă în continuare de mine. Care este părerea dumneavoastră?*

F. D.: Adolescența este o vârstă care se pregătește, și se pregătește prin creșterea treptată a gradului de autonomie zilnică. Adolescentului sau adolescentei nu i se poate spune dintr-odată: „Acum, gata, descurcă-te". Vine un moment când copilul are o mare nevoie de a ști cum s-a descurcat părintele de același sex în momentul intensificării propriei lui sexualități. Când mama și tata aveau

vârsta lui și au trăit primele lor emoții violente, cum s-au descurcat? Iar în ceea ce îl (o) privește pe el (ea), ce reacție să aibă față de ceilalți, față de tinerii de sex opus? Cum să facă rost de bani? Să muncească pe ici, pe colo? Cum poate câștiga suficient pentru a deveni autonom? Etc. Pe scurt, nu este defel momentul ca părinții să își abandoneze așa, dintr-odată, fata sau băiatul, după ce până la paisprezece ani au avut față de el (ea) atitudinea pe care o ai față de un copil de șase sau șapte ani, adică a fost ținut(ă) într-o totală dependență parentală.

Un lucru important care se poate face începând cu șase, șapte ani este pregătirea copilului în așa fel încât să fie în stare să își facă prieteni de vârsta lui și să fie apreciat de ceilalți adulți în societate. De pildă, pe la opt, nouă ani, o fată poate învăța să facă cam tot ce se face într-o casă. Însă, pe la doisprezece, treisprezece ani, nu e bine dacă face toate astea doar în propria ei familie, ar fi extraordinar să poată merge să o ajute pe o altă mamă care are nevoie, mai ales dacă îi face plăcere; va fi apreciată și, prin ea, va fi apreciată și mama ei. Același lucru este valabil pentru un fiu: dacă tatăl lui l-a învățat să spele geamurile, să meșterească, să frece podelele, să alerge la cumpărături etc, va putea merge să ajute pe altcineva decât pe mama lui, iar aceasta va fi complimentată pentru fiul ei, în timp ce el va învăța să se facă apreciat în societate.

Doar după această etapă, pe la paisprezece, cincisprezece ani, când este puber, adică devine interesat de sexualitate și este tulburat de trecerea altor ființe prin aria interesului său senzorial, doar atunci tânărul va simți nevoia să fie responsabil și să plece de-acasă ca să „iasă", cum spun ei.

Acesta este cuvântul – cheie al adolescenților, să „iasă", să iasă din cuibul construit de părinții lor, dar să iasă pregătiți pentru viață, cunoscând pericolele la care se expun dacă ies înainte de a fi în stare să se asume[47].

Rezultă deci că adolescența reprezintă un moment al confirmării care poate fi asumat, cu condiția să fie pregătit. Sunt excluse însă extremele, adică să îl dai pe copil pe ușă afară cu vorbele „acum, gata, descurcă-te", dar și să îl tratezi ca și cum ar fi în continuare mic, fără buget personal, doar cu ceva bani de cheltuială de pe-o zi pe alta, să îi cumperi tu haine, să-i speli rufele murdare și să-i cureți pantofii, făcând astfel din el un fel de „Chéri" al lui Colette[48], nicidecum un băiat; în cazul fetelor, riscul este să devină femei care va trebui să se mărite pentru a fi prostituate legale, neștiind nici să își câștige pâinea, nici să iubească.

Educația între șase și treisprezece ani este foarte importantă, ea presupune pregătirea copilului în așa fel încât acesta să fie în măsură să primească și aprecierea altora din afara propriei familii, dar și să știe că la pubertate, în afara unor situații excepționale (mama bolnavă etc.), este periculos ca un copil să se simtă indispensabil mamei lui. Aceasta trebuie să îi spună: „Știi ce, aici eu sunt mama; eu sunt femeia; m-ai ajutat, te pricepi, dar eu nu mai am nevoie de tine, du-te la alții și

---

47 Françoise Dolto abordează într-o altă lucrare această noțiune – cheie pentru adolescenți, socotind că avem de-a face, printre altele, cu dorința acestora de a fugi de singurătatea pe care o resimt acasă, la o vârstă când rezolvarea complexului Oedip este definitivă. Cf. *Solitude, op. cit.*, pp. 191 și 201, precum și *Dialogues québécois, op. cit.*, pp. 209–210 și 212–214.

48 S. G. Colette, *Chéri*, Fayard, 1984.

arată ce știi". Mama trebuie să îl trimită să le arate altora ce știe.

Copilul ar vrea să o țină pe mamă la cheremul lui:

— Dar vreau să te ajut, mami.

— Nu, du-te cu cei de-o seamă cu tine, du-te și pe la alții."

Așa trebuie să îi vorbim unui copil de treisprezece ani. La această vârstă, atunci când copiii de ambele sexe sunt pregătiți pentru societate, mamele și tații trec printr-un moment dificil deoarece casa devine un fel de cameră de hotel. Părinții trebuie să știe acest lucru și să depășească momentul. „Casa noastră e un fel de hotel: copiii vin acasă doar ca să mănânce, iar apoi nu se gândesc decât să iasă", se plâng părinții. Ar trebui să se bucure, copiii lor își fac prieteni și îi aduc mai tot timpul în casă. Este un lucru foarte important. „Nu mai e nimic de mâncare? De ce nu aduc prietenii tăi niște pâine și salam, nu o să muriți de foame."

În felul acesta, copilul devine sociabil, dacă știe că poate să își aducă prietenii acasă, că și el poate merge la alții, și că părinții nu se supără: „A, îți place mai mult la oamenii ăia care trăiesc altfel decât noi?..." Dacă mamei îi scapă asemenea vorbe, nu are decât să adauge: „Vezi, sunt o proastă, sunt geloasă". E foarte bine așa, ajută mult dacă mama poate să spună: „Vezi, sunt geloasă pe prietenii pe care ți i-ai făcut în altă parte; nu băga în seamă".

Aceasta este adolescența. O perioadă grea, însă nu trebuie nici ținuți acasă, nici dați afară, niciuna, nici cealaltă.

Nu știu dacă am răspuns la toate întrebările. M-am străduit însă să răspund cât se poate de bine.

Psihologie practică

Cei care lucrează în domeniul educaţiei, învăţământului sau asistenţei acordate copiilor şi tinerilor cu probleme fizice, psihice, afective, familiale sau sociale ştiu cât de importante sunt cuvintele rostite sau nerostite în legătură cu unele evenimente care marchează viaţa unui copil, de cele mai multe ori fără ştiinţa lui şi, uneori, chiar fără ştiinţa celor din jurul lui. Bazându-se pe experienţa nenumăraţilor ani de practică psihanalitică alături de copii, adolescenţi, părinţi sau tutori, F. Dolto oferă în această carte sfaturi şi îndrumări pentru interacţiunile de zi cu zi cu copilul. Copiii au nevoie de adevăr şi au şi dreptul de a-l auzi. Deşi adesea dureros, acest adevăr le permite să se construiască şi să se umanizeze.

Françoise Dolto (1908–1988), celebră pediatră şi psihanalistă franceză, s-a distins prin înnoirile teoretice, dar mai ales prin abilităţile practice ilustrate în practica sa psihoterapeutică. La Editura Trei au apărut *Psihanaliză şi pediatrie*, *Imaginea inconştientă a corpului*, *Când apare copilul*, *Când părinţii se despart*, *Dificultatea de a trăi*.

FRANÇOISE DOLTO

ISBN 978-973-707-339-6

www.edituratrei.ro